

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Департамент освіти і науки Хмельницької ОДА
Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді
Хмельницький обласний еколого-натуралістичний
центр учнівської молоді

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАВДАНЬ СУЧАСНОГО ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ
НЕПОВНОЛІТНІХ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ
В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

*Педагогічні читання ІХ Всеукраїнського зльоту учнівських лісництв
загальноосвітніх і позашкільних закладів (збірник статей)*

м. Хмельницький 8 - 11 вересня 2015 року

**Міністерство освіти і науки України
Департамент освіти і науки Хмельницької ОДА
Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді
Хмельницький обласний еколого-натуралістичний
центр учнівської молоді**

**Педагогічні читання ІХ Всеукраїнського зльоту учнівських лісництв
загальноосвітніх і позашкільних закладів**

**«РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАВДАНЬ СУЧАСНОГО ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ
НЕПОВНОЛІТНІХ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ
В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО»**

(збірник статей)

м. Хмельницький 8 - 11 вересня 2015 року

Рекомендовано до друку засіданням кафедри методики позакласної та позашкільної роботи Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді МОН України (Протокол № 3 від 08.07.2015 року), методичної ради Хмельницького обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді (Протокол № 4 від 07.08.2015 року).

Упорядник: О.В. Зотова, методист Хмельницького обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді.

Відповідальний за випуск: В.В. Климчук, директор Хмельницького обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді.

Матеріали збірника відтворено з авторських оригіналів.

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, правильність фактів та посилань у текстах, несуть автори статей.

ПЕРЕДМОВА

Трудове виховання підростаючого покоління було і залишається головним завданням позашкільних навчальних закладів еколого-натуралістичного профілю від часу їх появи і протягом уже ось дев'яности років. Адже праця – основне джерело матеріального і духовного багатства суспільства, головний критерій соціального престижу людини, фундамент особистісного розвитку.

Правильно організоване трудове виховання, безпосередня участь школярів у суспільно корисній, продуктивній праці є дійсним фактором громадянського дорослішання, морального та інтелектуального формування особисті, її фізичного розвитку. Як би не складалася в подальшому доля учнівської молоді трудові вміння і навички будуть потрібні в будь-якій сфері діяльності. Ось чому трудовий елемент з давніх часів виступає як вельми суттєва педагогічна система.

Трудове виховання притаманне всім історичним формаціям і є найдавнішою формою виховання.

На сьогоднішній день у процесі трудового виховання учнівської молоді постає індивідуальна особистість та її родина – суб'єкт ринкових відносин. Сучасна прогресивна дидактика у центр уваги виносить діяльність учня, формуючи практичний розум школяра.

Навчаючись у творчих учнівських об'єднаннях, учні працюють на навчально-дослідній ділянці, у теплиці, саду, парниках, відвідують тематичні виставки, беруть участь у спеціалізованих екскурсіях на виробництво: до плодового саду, фермерського господарства, тваринницької ферми, на ставок, в лісорозсадник тощо. Таким чином здійснюється профорієнтаційна робота учнівської молоді. Але навчально-виховний процес в позашкільних закладах необхідно поєднувати з сімейним вихованням. Якраз роль сім'ї, її тісний зв'язок із закладами освіти у вихованні неповнолітніх проходить червоною лінією у творчості Василя Олександровича Сухомлинського.

Споконвіку навчання і виховання трударя було прерогативою сім'ї. Сьогодні, в зв'язку зі зміною соціально-економічних відносин, коли земля може приватизуватись та передаватися в спадок, коли є гостра потреба у забезпеченні споживача продуктами харчування, а промисловість – вітчизняною сировиною, питання трудового родинного виховання для позашкільників є найбільш значущим. І наше завдання:

- розглядати присадибну чи дачну ділянку як «зелену лабораторію» для пізнання світу рослин, практичного закріплення шкільного курсу біології, базу трудового виховання;

- запропонувати юннатам та їхнім батькам нові цікаві напрями продуктивної сільськогосподарської праці з елементами дослідництва, які б

мали пізнавальний характер для дитини і були прибутковими, аби зацікавити батьків;

- розробити агробіологічну модель навчально-дослідницької та продуктивної діяльності в межах присадибної ділянки;

- збирати, узагальнювати й пропагувати кращий досвід сімейного трудового виховання на теренах сільськогосподарського виробництва у різних регіонах України;

- розробити та впровадити загальнодержавну програму зі стимулювання різних напрямів трудового виховання.

Родинне трудове виховання має ряд переваг, яких не можна досягти в умовах навчально-дослідної ділянки закладу освіти. Наприклад: родина отримує кінцевий результат у вигляді врожаю, прибутку у грошовому вираженні. Якщо в умовах навчально-дослідної земельної ділянки менше можливостей доглянути за врожаєм особливо влітку під час канікул, то на приватній садибі все доглянуто вчасно, дитина працює на себе та на сім'ю. Якщо дослід цікавий, ним зацікавляться брати і сестри, батьки і родичі. Тобто йдеться про нове об'єднання як форма навчально-виховного процесу – «родина – гурток». У домашніх умовах підліток легко і з користю переключасться з одного виду діяльності на інший, що позитивно впливає на засвоєння практичних умінь і навичок, та й дитячий організм менше стомлюється. Приміром, підгортання картоплі можна легко замінити на збирання суниці, обкопування саду – приготуванням обіду. Отже, трудове виховання в сім'ї – процес безперервний, необмежений ні часом, ні конкретною базою, ні настановами керівника.

Сімейний аспект у позашкільній педагогіці має як свої плюси, так і мінуси, а саме: діти в гуртках працюють згідно з планом та програмою, широко практикується дослідництво, використовуються різноманітні методичні прийоми та засоби стимулювання, враховуючи вікові особливості дитини, а у сім'ю з дослідництвом увійти важко. За своєю природою родина певною мірою консервативна, особливо за землеробськими традиціями. Наше ж завдання і полягає в тому, щоб привнести в цей осередок щось нове, цікаве та корисне, тим самим сприяючи зацікавленості всієї родини такому дослідництву конкретно і трудовому вихованню підростаючого покоління в цілому.

*В.В. Вербицький, д.п.н., професор,
директор Національного ЕНЦУМ*

В.О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ЯК ТАЛАНОВИТИЙ ПЕДАГОГ ТА УПРАВЛІНЕЦЬ ОСВІТНІМ ЗАКЛАДОМ

*Вербицький В.В., директор
Національного еколого-натуралістичного
центру учнівської молоді МОН України,
доктор педагогічних наук, професор*

В. Сухомлинський увійшов в історію української педагогіки як педагог-гуманіст, творець педагогічної системи, в центрі якої перебуває дитина як унікальна особистість. Він вбачав мету виховання у розвитку творчих сил і здібностей особистості в умовах колективу й на основі етико-естетичних цінностей, інтересів і потреб, спрямованих на творчу працю і саморозвиток.

З позицій гуманізму, загальнолюдських цінностей, витоки яких лежать в українській духовності, її моральних імперативах та культурах, педагог розглянув виховання особистості як пізнання, духовність, працю.

В. Сухомлинський включив українську народну педагогіку в систему різнобічних педагогічних впливів, вважав її основою формування особистості.

Великого значення педагог надавав прищепленню любові до рідного слова і на цій основі створив власні оригінальні форми й методи організації навчання та виховання дітей у школі.

У своїй книзі *«Павлиська середня школа»* видатний педагог зазначає: *«Добре керувати школою означає добре знати науку виховання, яка повинна стати основою наукового керівництва вихованням і освітою, організації роботи колективу школи – вчителів та учнів: бути майстром навчально-виховного процесу, володіти мистецтвом впливу на дитину, підлітка, юнака, дівчину. Адже виховання в широкому розумінні – це постійне духовне збагачення – оновлення як тих, хто виховується, так і тих, хто виховує. Керівник школи буде хорошим, авторитетним наставником вчителів і учнів лише до тих пір, поки він вдосконалює свою майстерність та вчителя і вихователя. Хороший директор – це перш за все хороший організатор, вихователь і дидакт не тільки по відношенню до дітей, яких він навчає на своїх уроках, але і по відношенню до всіх вихованців школи і вчителів».* [2, с.31]

Серед вимог, які стоять перед директором, В. Сухомлинський виокремлює моральність, інтелект, вольові якості. *«Перша, найголовніша і найважливіша якість, без якої педагог не може бути директором, як і не всяка людина може бути педагогом, – це глибока любов до дітей, органічна потреба в дитячому колективі, глибока людяність і здатність проникнути в духовний світ дитини, зрозуміти, відчувати в кожному із вихованців особисте, індивідуальне. Ця здатність, яка являється результатом високої педагогічної культури, визначається насамперед властивістю людини*

пізнавати світ серцем. Навчитися любити дітей не можна ні в якому навчальному закладі, ні з жодних книжок, ця здатність розвивається в процесі участі людини в громадському житті, її взаємовідносинах з іншими людьми». [2, с.32]

Педагог-гуманіст прийшов до висновку, що діти тягнуться до того, хто сам тягнеться до них, не може жити без них, знаходить щастя і насолоду в спілкуванні з ними.

Відносини у педагогічному колективі мають будуватися на принципах чуйності, дружби, колективізму, справжньої людяності, правдивості, чесності. Він радив вчителям: *«...якщо ви сумніваєтесь в чомусь, скажіть прямо, не носіть в душі сумнівів, особливо невіри в дитину, для вихователя це дуже небезпечний тягар. Побачивши в тому чи іншому вчинку, в словах педагога невіру в людину або в силу виховання, я прагнув довести йому його неправоту, переконати в тому, що він помиляється. Саме переконати, а не впливати адміністративним шляхом – заставити, примусити». [2, с.38]*

Головним методом роботи директора з вчителем, на думку В.Сухомлинського, є індивідуальна, дружня, відверта, душевна бесіда. Тільки тоді, коли йому вдавалося переконати вчителя і вчитель підтверджував свою впевненість практичною роботою (це досягалося, безумовно, не однією бесідою), тільки тоді він вважав, що виконав свою місію керівника. Василь Олександрович не писав жодного наказу, що стосувався процесу виховання, в роботі директора школи, вважав він, це абсолютно безрезультатно, ніяких найскладніших суперечок з учителем він ніколи не виносив на засідання педагогічної ради.

Важливою заповіддю і вчителя, і директора має бути якомога глибше знання духовного світу кожної дитини. *«В школі – десятки навчальних та самодіяльних колективів, в кожному з них протікає багатогранне духовне життя вихованців; директор – активний учасник цих колективів і перш за все друг, товариш вихованців. Шлях до серця дитини лежить через дружбу, через спільні інтереси, захоплення, почуття». [2, с.40]*

Директору школи важливо також знати духовне життя кожної сім'ї. Педагогіка повинна стати наукою для всіх – і для вчителів, і для батьків. Потрібно старатися дати кожному із батьків мінімум педагогічних знань. В. Сухомлинський добре розумів, що без «батьківської школи» важко уявити повноцінне шкільно-сімейне виховання.

Керівництво педагогічним процесом, участь в житті дитячих колективів, проникнення в духовний світ дітей – все це потребує від директора великої уваги до питань культури розумової праці. Виховні ідеї потрібно вміти втілювати в різноманітні справи і при цьому завжди слід намагатися бачити перспективу розвитку колективу. *«В житті школи – тисячі педагогічних явищ, і, чим більше задумуєшся над кожним з них, над долями окремих учнів, над їх вчинками, тим більше виникає практичних проблем, які потрібно вирішувати колективом. Роздуми над цими питаннями – дуже важлива основа практичного планування того, що потрібно зробити завтра, через місяць, через рік, до чого повинен прагнути*

колектив, – вважає В. Сухомлинський. Потрібно добиватися того, щоб всі працівники школи – від директора до сторожа – втілювали в життя педагогічні ідеї, щоб цими ідеями жив колектив». [2, с.49]

Проблемі керівництва навчально-виховним процесом у школі присвячена також книга В. Сухомлинського **«Розмова з молодим директором школи»**, в якій розглядаються питання творчої праці педагогічного колективу й індивідуальної творчості учителя, взаємозалежності педагогічних явищ, духовного життя шкільного колективу, взаємовідносин учителя із своїми вихованцями, виховання важких дітей, даються поради щодо керівництва процесом навчання, аналізу уроків, підведення підсумків навчального року.

Керівниками освітніх закладів повинні бути ерудовані, авторитетні люди, які мають організаторські здібності, досвід педагогічної діяльності, прекрасним прикладом якого був сам В. Сухомлинський.

У книзі **«Розмова з молодим директором школи»** він писав, що *«учителем учителів – а тільки вчитель учителів і є справжнім керівником, якому вірять і якого поважають, – можна стати лише тоді, коли з кожним днем усе більше заглиблюєшся в деталі, в тонкощі педагогічного процесу, коли перед тобою відкриваються все нові й нові грані того, що можна назвати мистецтвом впливу на душу людини»*. [4, с.398]

Керівник загальноосвітнього навчального закладу є, перш за все, вихователем педагогічного колективу. Він повинен бути прикладом для педагогічних працівників, добре знати свій предмет, методику його викладання, вміти науково аналізувати роботу кожного педагогічного працівника, колективу в цілому, постійно вдосконалювати свою педагогічну майстерність, прагнути до наукової роботи. Директор, заступник директора, організатор позакласної роботи покликані бути посередниками між педагогічною наукою і практикою.

Від них залежать не тільки пропаганда, впровадження наукових знань у практичну роботу, але й така організація педагогічного колективу, при якій об'єднуючим началом є творчий задум, ідея. *«Педагогічна ідея – це, образно кажучи, повітря, в якому парять крила педагогічної майстерності»* [4, с.406].

Головна діяльність, яка визначає характер шкільного життя, полягає у свідомій розумовій праці учнів, результатом якої є глибокі, міцні знання. *«Керувати педагогічним колективом, бути вчителем учителів – це означає керувати розумовою працею школярів, робити на неї певний вплив»*. [4, с.413]

Одним з найважчих моментів керівництва школою, на думку великого педагога, є уміння поєднувати теоретичні знання з практичною діяльністю. *«Найважливіша місія директора і завуча – відкрити перед учителем один дуже важливий і водночас важко-вловимий бік педагогічної діяльності: вчитель повинен думати про теоретичний матеріал, який він викладає, і одночасно спостерігати за розумовою працею школярів, бачити, спостерігати, аналізувати їх увагу, інтерес, вольові зусилля, ставлення до інтелектуальної праці і до вчителя. Гармонійне злиття цих двох функцій*

педагогічної праці, вміння думати про різні речі й аналізувати складний процес навчання з різних боків – це одна з тих найтонших сфер педагогічної майстерності, проникнення в які, за моїм глибоким переконанням, дає нам частя творчості». [4, с.419]

Заслугою вченого є розроблення ним, у книзі **«Павлиська середня школа»**, принципів трудового виховання: єдність трудовою виховання і загального розвитку особистості - морального, інтелектуального, естетичного, фізичного; розкриття та розцінок індивідуальності в праці; раннє включення у продуктивну працю; різноманітність видів праці; постійність, неперервність праці; елементи продуктивної праці дорослих у дитячій праці; творчий характер праці, поєднання зусиль розуму і рук; спадкоємність змісту трудової діяльності; цілісний характер продуктивної праці; посиленої трудової діяльності; єдність праці та багатогранного духовного життя.

У 1951 році, як писав В.Сухомлинський у книзі **«Серце віддаю дітям»**, він розпочав навчання шестирічних першокласників. Ідея більш раннього навчання дітей постійно супроводжувала педагогічні пошуки вчених. Однак, на терені колишнього СРСР довготривалий експеримент з навчання шестирічок було розгорнуто саме у Павлиші. [5]

Вчений називав свій експеримент підготовкою дітей до систематичного навчання. Однак навіть короткий аналіз «інколи радості» дозволяє вважати, що це була цілісна система навчання дітей шестирічного віку. При цьому педагог враховував такі особливості дитячого мислення, як образність, пластичність, емоційна збудливість думки. Саме на них спирався вчений, коли проводив з дітьми уроки «живої думки».

Звичайно, спостереження дітей у навчанні достатньо використовували Ж.-Ж. Руссо, Л.М.Толстой, К.Д.Ушинський. Але В.О.Сухомлинський по-новому використовує природу як широкий засіб загального розвитку дитини. Головним завданням таких уроків серед природи був розвиток у дітей здатності до кольорового та просторового відчуття. Педагог не просто вчив дітей спостерігати, але й спонукав помічати у звичайному - незвичайне, відчувати и емоційно переживати гаму різноманітних кольорів і відтінків. Подібні досліди проводяться у школах сучасної Японії, де учні розрізняють до 300 кольорів і відтінків.

Щодо виховного впливу казки на особистість шестирічного школяра, то В.Сухомлинський, природно, є новатором. Тому у Павлиській школі вперше у ті роки була обладнана дитяча кімната казки. При цьому кімната була незвичною не лише за інтер'єром, але й за змістом діяльності дітей у ній.

Поступово у процесі занять серед природи та у кімнаті казки накопичувався позитивний досвід дітей, на основі якого дітей спонукали до усного складання казок. Загалом ця робота у Павлиші продовжувалась до 7-го класу (старші школярі щорічно складали не менше двох казок). У меморіально-педагогічному музеї В.О.Сухомлинського нині зберігається 70 томів дитячих казок. Положення та досвід вченого у цьому аспекті у наш час використовуються у багатьох школах України та за кордоном.

Принципово по-новому впроваджував вчений і методику навчання грамотії, використовуючи при цьому образні порівняння природи. У наш час цей метод у технології навчально-виховного процесу називають адитивним. Поступово Василь Олександрович підводив дітей до сутності людських взаємин. Суттєво, що всі шестирічні учні оволодівали вміннями читати, мали достатній словниковий запас і творче особистісне самовираження.

У праці *«Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості»* В.О.Сухомлинський пише: *«Праця і тільки праця - основа всебічного розвитку особистості. Не може бути й мови про всебічний розвиток, якщо людина не пізнала радості праці»*. [3]

Центральною у педагогічній системі В.О.Сухомлинського є ідея гармонійно розвиненої особистості. Незадовго до відходу у небуття вчений підготував доповідь для захисту докторської дисертації за сукупністю робіт під назвою *«Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості»*, де вчений розкриває складники всебічного розвитку особистості учня у період його навчання. За традиційного підходу до компонентів всебічного розвитку вчений, разом з цим, по-новому окреслює власне розуміння змісту виховання та шляхів його реалізації.

У розвитку особистості першорядного значення він надавав розумовому вихованню. Ідеалом школи є те, щоб у життя не вступала жодна невихована у розумовому відношенні людина. Невігласи небезпечні для суспільства, незалежно від того, освічені вони чи ні. Невіглас не може бути щасливим сам і завдає нещастя іншим. Той, хто вийшов зі стін школи, може чогось і не знати, але він має бути розумною людиною. Розумова вихованість, на думку В.Сухомлинського, нерівнозначна обсягу набутих знань: *«Уся суть у тому, як відбувається життя знань у складній і багатогранній діяльності людини»*.

Важливе завдання школи педагог вбачав у формуванні стійких переконань вихованців. Знання стають переконаннями за умови, коли у школі живуть ці переконання - у взаємовідносинах між вихованцями і педагогами, в їхніх вчинках, прагненнях, radoщах і прикрощах. Моральний розвиток, писав педагог, є складне життя переконань - їх народження, розвиток, зміцнення, вираження у вчинках.

Центральним у розпитку дитячої особистості, на думку вченого, є трудове виховання. Особливого значення, у зв'язку з цим, він надавав єдності трудової культури і загального розвитку - морального, розумового, естетичного, фізичного; розкриттю, виявленню і розвитку індивідуальності й праці, високій моральній сутності праці, її суспільно-корисній спрямованості. Педагог вважав за необхідне широко залучати дітей та молодь до різноманітних видів продуктивної праці. Природно, що трудове виховання розпочинається за шкільною партою, оскільки навчання є найважчою працею для школяра.

Загалом, розкриваючи особливості формування всебічно розвиненої особистості, вчений розкриває наступну педагогічну закономірність: між виховними впливами існують десятки, сотні, тисячі залежностей і

зумовленостей, а ефективність виховання визначається тим, як ці залежності й зумовленості враховуються і реалізуються на практиці.

У *«Батьківській педагогіці»* вчений кардинально, по-новому осмислює взаємозв'язки родини і школи. Головним у цьому зв'язку виступає глибоке народне підґрунтя. Спираючись на народні бувальщини, легенди, оповіді, вчений розкриває кращі набутки етнічних засад виховання. За Сухомлинським, кожен народ продукує свою систему етнічних цінностей, яка найповніше відображає його ментальність, особливості національної свідомості. Ці цінності народ відтворює і розвиває через мову, літературу, мистецтво, фольклор, виробничі відносини, побут, а також через звичаї і традиції. [1]

У праці *«Як виховати справжню людину»* він радить майбутнім матерям і батькам вивчати історію свого народу, виробляти шанобливе ставлення до близьких, оскільки святими, за його переконанням, є слова; народ, мати, батько, син. [7]

У книзі *«Сто порад вчителів»* вчений розкриває технологію власної творчості (поради молодим учителям - початківцям, педагогам-вихователям, творчим особистостям). Надає поради щодо зміцнення у вчителів поняття «покликання вчителя» (як його формувати, які якості необхідно мати вчителю-вихователю, як навчитись виховувати себе, власну самодисципліну та боротись з лінощами). [6]

Отже, у творчій спадщині В. О. Сухомлинського розглядаються проблеми змісту освіти й виховання, мотивації й методики навчання дітей, контролю і керівництва навчально-виховним процесом, підготовки вчителя та багато іншого. Великий педагог бачив нові проблеми та шляхи їх вирішення, про це свідчать унікальність його експериментів, творчий підхід до теорії і практики навчання й виховання. Василь Сухомлинський один з небагатьох толерантно та наполегливо обстоював гуманістичну педагогіку.

Епоха педагогіки В.Сухомлинського представлена досить різноманітним спектром педагогічних ідей, вона пережила свою революцію. У цілому можна говорити про те, що досвід педагогіки В.Сухомлинського повинен бути оцінений із сучасних позицій і, можна не сумніватись, він дасть безліч ідей для майбутнього розвитку освіти.

Література

1. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / В.О. Сухомлинський. - К.: Рад. шк., 1978. - 264 с.
2. Сухомлинський В. О. Пависька середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. – Т. 4. – К. : Радянська школа, 1977. – 638 с.
3. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості // Вибр. твори: в 5 т. – К., 1976. – Т.1.
4. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. – Т. 4. – К. : Радянська школа, 1977. – 638 с.

5. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори у п'яти томах. – Т. 3. – К.: Радянська школа, 1977. – 458 с.
6. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. – Т. 2. – К.: Радянська школа, 1988. – 304 с.14.
7. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти т.: т. 2. - К.: Рад. шк., 1977.- С. 149-416.

МІКРОКЛОНАЛЬНЕ РОЗМНОЖЕННЯ АГРУСУ

Медведева Т.В., кандидат біол. наук, ст. наук. співробітник
Тряпичина Н. В., кандидат с./г. наук, ст. наук. співробітник
Інституту садівництва (ІС) НААНУ

Агрбус (*Ribes grossularia L.*) – одна з найпоширеніших ягідних культур. Її цінують за скороплідність, високу щорічну урожайність, раннє дозрівання, харчову цінність, лікувально-дієтичні якості ягід. За складом біологічно активних речовин агрус входить в групу антирадіантів. Його плоди містять до 50 мг/% вітаміну С, 8–15% цукрів, 1,2–1,9% органічних кислот і використовуються як лікувальний засіб при захворюваннях нирок, шлунка, кровоносних судин, недокрів'ї. Проте в Україні ця культура менш поширена, ніж інші ягідні – загальна площа насаджень становить близько 2900 га, з яких 2800 – аматорські насадження [1]. Однією з головних перешкод розвитку промислової культури агрусу є нестача високоякісного садивного матеріалу сучасних сортів. Традиційно ці рослини розмножують відсадками, живцями та щепленням. Але успішне розмноження багато в чому залежить від сприятливих погодних умов і потребує значних площ. До того ж багато високопродуктивних генотипів важко або повільно вкорінюються при традиційних способах розмноження. І коли виникає потреба швидко і в великих кількостях розмножити нові сорти або гібриди для оцінки їх генетичних та економічних властивостей чи для потреб в садивному матеріалі, традиційні способи розмноження є досить повільними і тому ненадійними. Виникає необхідність пошуку нових високоефективних технологій, серед яких значне місце займає мікроклональне розмноження рослин методом активації існуючих меристем, що забезпечує оздоровлення рослин від комплексу патогенів, скорочення тривалості селекційного процесу, пришвидшення переходу рослин від ювенільної до репродуктивної фази розвитку, отримання генетично-однорідного садивного матеріалу. [2]

Мікроклональне розмноження *in vitro* заслуговує особливої уваги, оскільки є обов'язковим етапом в схемі виробництва здорового садивного матеріалу і може бути альтернативним методом розмноження, що дозволить підвищити обсяги виробництва та якість садивного матеріалу. Особливо це актуально для нових сортів, що представлені поодинокими рослинами. Проблема розробки та вдосконалення технології мікроклонального розмноження агрусу сучасних районованих сортів є вкрай актуальною, оскільки мало даних щодо застосування цього методу для агрусу [3,4].

Модельними об'єктами для вивчення особливостей отримання асептичної культури та мікроклонування слугували сорти агрусу селекції Інституту садівництва НААН – Княжич (О.О. Павлов, О.П. Лушпіган), Сварог та Тясмин (О.П. Лушпіган), що характеризуються високою врожайністю (21-23 т/га), зимо-та посухостійкістю, високими смаковими і товарними якостями, стійкі до основних хвороб. Експланти для введення в

культуру *in vitro* відбирали з маточних рослин за відповідністю помологічним ознакам сорту, відсутністю симптомів бактеріальних і вірусних хвороб та карантинних об'єктів. Для ініціювання культури *in vitro* використовували етіюльовані та зелені пагони. Зелені пагони вилучали з маточних рослин в першій декаді березня. Для отримання етіюльованих пагонів живці заготовляли восени і зберігали при температурі 0...+4°C. З них експланти вилучали в січні – лютому.

Як стерилізуючий агент застосовували 0,1%-й розчин хлориду ртуті (HgCl₂). Додатково використовували 70%-й етанол. Вивчався вплив тривалості експозиції стерилізації – обробка етанолом проводилась протягом 30-60сек, розчином хлориду ртуті 3-4 хвилини. На етапі введення в культуру та проліферації використовували середовище Мурасіге-Скуга (MS) та Лі і де Фоссарда, що містили 6-БАП у концентрації 0,1-0,5мг/л. Стерилізація середовищ проводилась автоклавуванням при температурі 120⁰С і тиску 1атм протягом 20 хвилин.

Експланти культивували в умовах культиваційної кімнати при 16-годинному світловому дні з інтенсивністю освітлення 2000 – 2500 лк, температурою 20-22⁰С і вологістю повітря 50-60 %. Чергові пересадки проводили через 25-30 діб.

Отримання стерильної культури є першим етапом мікроклонального розмноження. Стерилізуюча речовина, що використовується для отримання асептичної культури, має знищувати епіфітну мікрофлору не пошкоджуючи рослину.

При введенні в культуру *in vitro* вихід стерильного матеріалу залежав від режиму стерилізації, типу експланта та генетичних особливостей сорту. Ми випробовували три варіанти стерилізації 0,1%-ним розчином хлориду ртуті (HgCl₂) – 3, 3,5 та 4 хвилини з додатковою обробкою експлантів 70% -ним етиловим спиртом.

Кількість стерильних експлантів зростала при збільшенні експозиції стерилізації і була максимальною у сорту Тясмин у варіанті з застосуванням 0,1%-го розчину хлориду ртуті протягом чотирьох хвилин з додатковою обробкою 70-ти процентним спиртом протягом однієї хвилини. Цей варіант стерилізації був оптимальним і для інших сортів, але з дещо нижчою ефективністю. Подальше збільшення тривалості стерилізації призводило до збільшення відсотка некрозів. Індивідуальні особливості сортів проявились уже на першому етапі мікроклонального розмноження – при введенні в культуру *in vitro* – максимальна кількість стерильних експлантів була у сорту Тясмин (93%), а мінімальна – у сорту Княжич (51%). Ці особливості проявлялись і далі в ході культивування експлантів на живильних середовищах для розмноження.

Для ініціювання асептичної культури ми використовували два типи експлантів - етіюльовані та зелені пагони. Найбільший вихід життєздатних експлантів (51-93%) отримали при введенні в культуру етіюльованих пагонів при застосуванні оптимального режиму стерилізації - етанол 1хв. та розчин сулеми – 4 хв (Рис.1). Цей тип експлантів характеризується значно меншою

інфікованістю бактеріями та грибами в порівнянні з зеленими пагонами, але водночас є і найбільш вразливим до токсичної дії стерилізуючих агентів, про що свідчить висока кількість некрозів (до 31%).

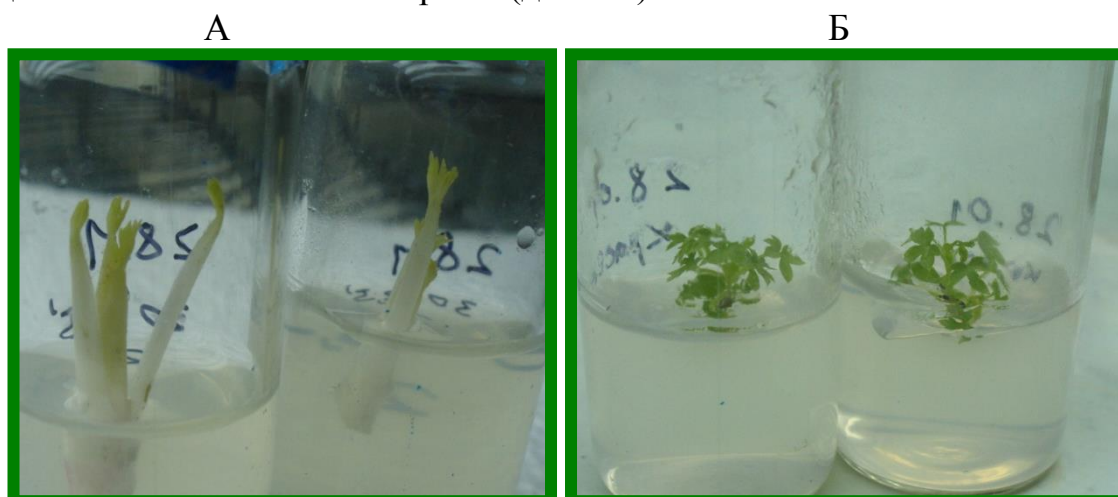

Рис. 1. Ініціювання асептичної культури з етіолованих (А) та зелених (Б) пагонів агрусу

Для зменшення відсотка бактеріальної інфекції пагони перед вилученням експлантів витримували в розчині антибіотика бактерицидної дії (Цефотаксим, 500 мг/л) протягом 10-ти діб. Така обробка призводила до значного уповільнення розвитку інфекції, проте вихід стерильних експлантів збільшувався несуттєво: при введенні в культуру етіольованих пагонів - на 3,7%, а зелених пагонів - на 2,6% [3].

Регеновані мікропагони агрусу культивували на найбільш оптимальних за літературними даними середовищах [2] - модифікованому живильному середовищі MS та на середовищі Лі і де Фоссарда з концентрацією бензиламінопурину від 0,1 до 0,5 мг/л. Середовище Лі і де Фоссарда відрізняється майже вдвічі меншим вмістом азоту в порівнянні з середовищем Мурасіге-Скуга та підвищеним вмістом органічних добавок. Ми порівнювали ці два середовища, оскільки за нечисленними літературними даними відомо, що агрус потребує меншу кількість азоту при культивуванні в культурі *in vitro*.

Відсоток експлантів, що прижилися на середовищі Лі і де Фоссарда з концентрацією БАП 0,5 мг/л був вищий в порівнянні з середовищем MS з аналогічною концентрацією цитокініну і становив 84,7% - 65,5% в залежності від сорту. При зниженні концентрації БАП до 0,1 мг/л цей показник на обох середовищах був нижчим в середньому на 10% .

Додавання до складу середовища глюкози не впливало на кількість і якість новоутворених пагонів, але стимулювало виділення в середовище поліфенолів з базальної частини пагона. Також на кількість і якість новоутворених пагонів не впливало заміщення хелату заліза на комплекс NaFeEDTA. При підвищенні концентрації 6-БАП до 0,5 мг/л коефіцієнт пагоноутворення збільшувався, але елонгація пагонів пригнічувалась і

спостерігались прояви гіпергідратації. Ці ознаки зникали при зменшенні концентрації БАП до 0,2 мг/л. (Рис.2).

Рис. 2. Проліферація агрусу сорту Сварог

Для укорінення мікропагонів до складу середовища додавали ІМК в концентрації 0,2 мг/л. Утворення розвинутої кореневої системи тривало від трьох тижнів до одного місяця. Протягом цього часу збільшувався також розмір мікропагонів до 2-5 см. Укорінені рослини відмивали від агару і адаптували в холодній теплиці на торф'яному субстраті “Florabalt ” з балтійського торфу, збагаченому кальцієм і іншими необхідними макро- і мікроелементами, фракція 0-7, рН =5,4-6,0. В перший тиждень адаптації підтримували рівень вологості до 90% накриваючи піддони з рослинами поліетиленовою плівкою. Поступово плівку відкривали, знижуючи рівень вологості, а через 2 тижні її знімали повністю (Рис.3).

Рис. 3. Адаптовані рослини агрусу

Таким чином, нами відпрацьована технологія мікроклонального розмноження агрусу, яка може бути успішно застосована для вирощування та оздоровлення [5] базового матеріалу перспективних сортів і гібридів агрусу.

Висновки

1. Для отримання асептичної культури агрусу найбільш придатні в якості експлантів етіюльовані пагони.

2. Найвищий вихід стерильних експлантів забезпечує застосування 0,1%-го розчину хлориду ртуті протягом чотирьох хвилин з додатковою обробкою 70-ти процентним спиртом протягом однієї хвилини.

3. Обробка вихідного матеріалу антибіотиком Цефотаксим в концентрації 500 мг/л протягом 10-ти годин підвищує вихід стерильних експлантів на 2,6 – 3,7 %.

4. Приживлюваність експлантів агрусу у всіх досліджуваних сортів вища на живильному середовищі Лі і де Фоссарда з концентрацією БАП 0,2 мг/л.

5. Заміна сахарози глюкозою в живильному середовищі для культивування експлантів агрусу не впливала на кількість і якість новоутворених пагонів.

6. Ефективність введення в культуру *in vitro*, приживлюваності експлантів та регенерації мікропагонів була сортоспецифічна і обумовлена генетичними особливостями сорту.

Література

1. Марковський В.С. Бахмат М.І. Ягідні культури в Україні: навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2008. – 200с.
2. Кушнір Г.П. Сарнацька В.В. Мікроклональне розмноження рослин. Теорія і практика. – К.: Наукова думка, 2005. – 242с.
3. Гончарук О.М., Медведєва Т.В. Ініціація культури агрусу *in vitro*// Вісник аграрної науки.- 2009.- №6.- ст.42-44.
4. Ковалева И.С., Данилова Т.В. Особенности микроклонального размножения сортов крыжовника //Агро XXI. – 2001. – № 5. – С. 21.
5. Тряпицына Н.В., Медведева Т.В. Хемотерапия крыжовника в условиях культуры *in vitro* // Плодоводство и ягодоводство России.- 2014. Т. XXXVIII. № -2. С. 177-183.

ВПЛИВ ЗМІН КЛІМАТУ НА ПОШИРЕННЯ ФІТОВІРУСІВ

*Тряпичина Н.В., кандидат с/г наук,
Медведєва Т.В., кандидат біологічних наук
Інституту садівництва (ІС) НААНУ*

Вірусні захворювання в структурі всіх фітопатогенних захворювань сільськогосподарських культур займають провідне місце, випереджаючи грибні та бактеріальні хвороби (рис. 1).

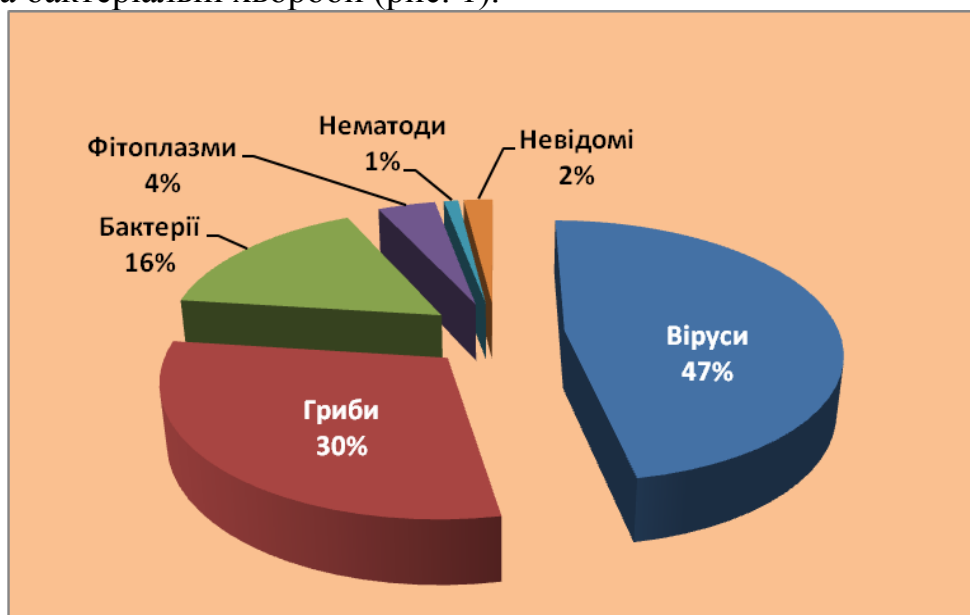

Рис.1.3.1. Співвідношення між патогенами різної природи, які викликають захворювання сільськогосподарських рослин [3].

Серед факторів, що впливають на поширення вірусних патогенів в агроценозах провідна роль належить фактору інтродукції. Фактор зміни погодних умов оцінюється лише у 5% на рівні з рекомбінаційними подіями у вірусних геномах (рис.2.).

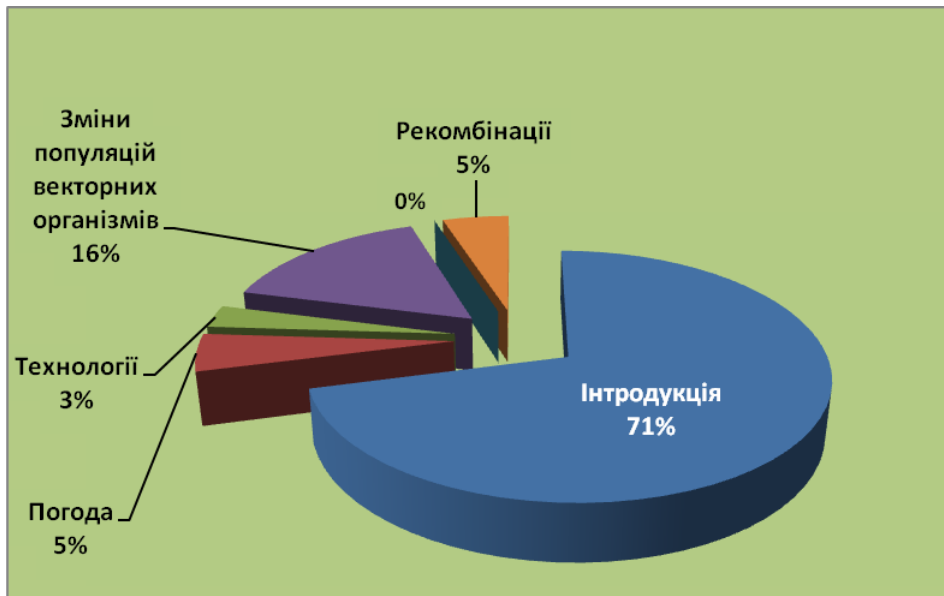

Рис.2. Фактори, що впливають на поширення вірусів в агроценозах [3].

Досить високий ризик має також фактор зміни популяцій векторних організмів, але цей фактор знаходиться у прямій залежності від змін клімату, тому опосередковано зміни клімату мають набагато більш значний вплив на поширення вірусних організмів. Співвідношення між факторами ризику, що сприяють поширенню бактеріальних та грибних патогенів, наприклад, зовсім інші (рис.3).

Дані, представлені на діаграмах (Рис.1-3), є узагальненням закінчених досліджень, що представлені в світових базах даних та в доступній літературі [3], тому носять досить умовний характер і скоріше відображають загальні тенденції та уявлення про персистенцію різних патогенів в сільськогосподарських насадженнях.

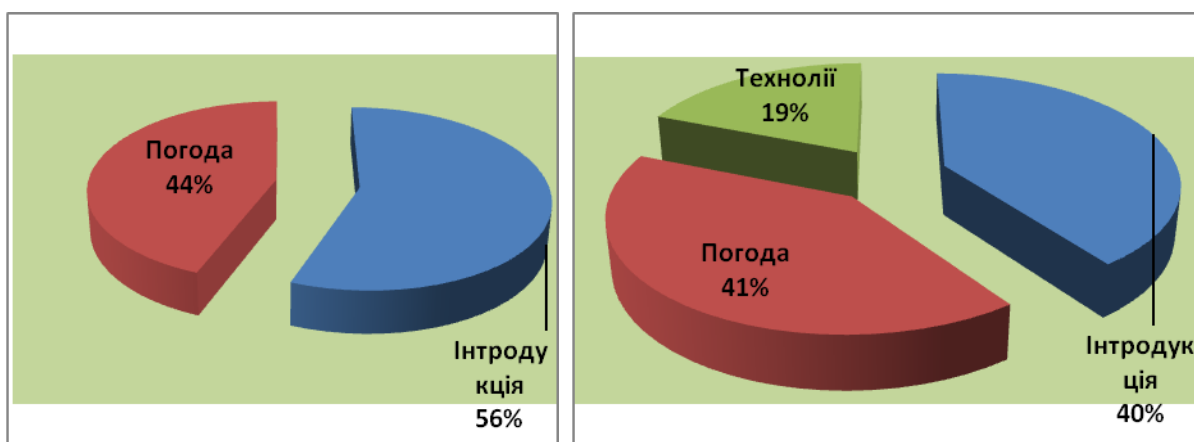

Рис. 3. Фактори, що впливають на поширення бактеріальних (А) та грибних (Б) патогенів в агроценозах [3].

Складнощі кліматичних змін та біотичних відповідей на них робить передбачення впливу змін клімату на перспективи поширення патогенів

досить складним завданням. Але основні тенденції таких змін можна передбачити.

Моделі глобальної циркуляції прогнозують, що найближчі роки більш вираженим буде широтне та висотне градуальне просування ізотерм, в той час як загальне середнє підвищення температури не буде істотним. При цьому мінімальні зимні та нічні температури будуть підвищуватися. Такі зміни відповідно привнесуть нові типи кліматичної варіабельності, в тому числі екстремальні метеорологічні події, такі як аномальні опади та високі температурні варіації [5].

Середня річна температура повітря в Україні за останні 17 років зросла на 0,7-0,9°C, а кількість опадів - на 50-100мм [2]. При цьому деякі дослідники виділяють субрегіони з більш вираженими змінами, зокрема такі як північно-східний і південно-східний, де середня температура повітря зросла на 2,7–2,8°C та північно-західний з підвищенням температури на 1,1–1,7°C [1]. В Україні також стали спостерігатись різкі перепади температури взимку та навесні від аномально високих до низьких. У найближчому майбутньому прогнозуються аномально холодні зими з різкими перепадами температур та браком снігового покриву. Можуть мати місце і посухи [2]. Спостереження за кліматичними змінами в Україні свідчать про вірогідність збільшення посух під час вегетаційного періоду сільськогосподарських культур та поширення цього явища у райони, які традиційно належать до достатньо зволжених – до Полісся і північних районів Лісостепу. У північній частині країни спостерігатиметься подовження вегетаційного періоду сільськогосподарських культур. Відомо, що підвищення середньої річної температури на 1°C призводить до збільшення тривалості вегетаційного періоду на 10 днів і зростання його теплозабезпечення. Це надає можливість інтродукції в ці регіони нових патогенів.

Відповідно до підвищення температури повітря кількість морозних днів зменшилась приблизно на 5–10%. Збільшилась вологість на 10–25%. Менші зміни спостерігаються щодо опадів: для них величини трендів перебувають за межами рівня значущості 90%[1].

Завдяки градуальним змінам клімату можна очікувати поширення захворювань різної етіології. Зокрема це може відбуватися через збільшення розповсюдження векторних організмів, підвищення частоти та сили стресових впливів на рослину, через водне живлення, температурні умови, а також за рахунок небажаних погодних подій, які будуть сприяти поширенню комах – переносників вірусних, бактеріальних та грибних патогенів. Але в цілому поширенню вірусних інфекцій сприяє передусім підвищення температури, бактеріальним та грибним – волога погода [3].

Зокрема більш теплі зими, вищі нічні температури та більш висока загальна температура сприяють поширенню вірусних інфекцій завдяки прискоренню життєвих циклів їх векторів. Оскільки рослини та рослинні віруси будуть змушені виживати поза межами характерних для них умов, можна очікувати збільшення кількості інвазивних вірусів [4]. Кількість та щільність популяцій різних комах характерних для сільськогосподарських

агроценозів, бур'янів та фітопатогенних захворювань зростає у північному напрямку [6]. Таким чином зміни клімату можуть сприяти не тільки інтродукції нових вірусів, але і розповсюдженню вже існуючих, тепер вже як агентів мажорних, домінуючих вірусних захворювань.

Зміни у поширенні вірусних інфекцій можуть відбуватися за декількома сценаріями. Зокрема підвищення частоти та інтенсивності літніх штормів з сильними опадами, вітрами та градом сприятимуть механічному пошкодженню рослин, внаслідок чого слід очікувати підвищену механічну трансмісію вірусів. Крім того потепління може також сприяти тому, що деякі віруси, які поширені зараз переважно в тепличних умовах, можуть поширитися і в польових умовах також. Але, очевидно, що основний сценарій поширення вірусних інфекцій слід прив'язувати до змін популяцій векторних організмів.

Агресивність вірусних захворювань залежить переважно від кількості інокулюму та від часу інфікування. В свою чергу кількість вірусного інокулюму напряму залежить від перезимівлі основних та альтернативних господарів вірусу та від рівня накопичення і поширення векторних організмів, особливо коли мова йде про неперсистентний спосіб передачі вірусних патогенів векторними організмами, або коли векторні організми протягом всього свого життєвого циклу можуть переносити вірус. Додатковим джерелом первинного інокулюму можуть стати ті векторні організми, які при зміні клімату отримують більш м'які умови перезимівлі. Зокрема, такі векторні організми як попелиці з більш м'якими зимами отримують більш сприятливі умови для виживання взимку, а більш високі температури навесні та влітку сприятимуть швидшому розвитку та нарощуванню їх чисельності. Отже, в садових агроценозах можна очікувати підвищення щільності цих комах, а так і поширення вірусів, які вони переносять, наприклад вірусу шарки сливи. Більш теплі зими сприятимуть також і виживанню бур'янів, які є альтернативними господарями вірусів. Покращаться умови і для інтродукції вірусів з насінням та рослинними тканинами, які використовуються для вегетативного розмноження.

Інші векторні організми, які можуть отримати із змінами клімату суттєві переваги для поширення – нематоди. В умовах потепління нематоди можуть отримати додатково декілька тижнів з оптимальними умовами довкілля в якому вони відтворюються. Температура в цьому контексті є найважливішим фактором, оскільки розвиток цих організмів уповільнюється при низьких температурах. Більш висока температура ґрунту надасть переваги для пришвидшення розвитку нематод, можливо навіть призведе до появи додаткового покоління на сезон.

Більшість патогенних для рослин ендегенних нематод проводять частину свого життєвого циклу у ґрунті. Отже ґрунт може бути важливим ресурсом первинного вірусного інокулюму. Очікується також, що посушливі умови збільшать стресовий вплив фактору недостатнього водного живлення у рослин, інфікованих нематодами.

Зміни в популяціях векторних організмів вплинуть і на поширення паразитичних фітоплазм. Фітоплазми зимують з рослинними господарями, які є таким чином первинним інокулюмом цих патогенів. Тому рівень трансмісії цих патогенів підвищиться як завдяки збільшенню кількості первинного інокулюму, так і завдяки кількості векторних організмів – комах, які їх переносять. Тому з часом патогени цієї групи можуть стати більш значущими серед інших для рослинних господарів.

Для деяких вірусів підвищення температури сприяє появі на рослинах господарях більш вираженої симптоматики, що є в тому числі наслідком підвищення рівня інфікування рослин вірусами на ранніх стадіях їх розвитку, або прискоренню інвазивних процесів всередині рослини. Це відбувається в тому числі і завдяки появі більш агресивних штамів вірусів з відповідно більш вираженим негативним впливом на життєздатність рослин.

Отже, зміни клімату можуть призвести до поширення в Україні вірусних захворювань рослин через збільшення розповсюдження векторних організмів та збільшення стресових впливів на рослину через водне живлення та температурні умови. Одночасно слід очікувати появи більш агресивних та інвазивних штамів існуючих вірусів та інтродукції нових вірусів, нехарактерних для сучасних садових агроценозів.

Україна володіє потужним природним потенціалом для розвитку промислового садівництва, але його реалізація можлива лише при поглибленні зональної спеціалізації галузі та впровадженні у виробництво високоврожайних і скороплідних сортів плодових та ягідних культур з високим адаптивним потенціалом, у тому числі й до інфікування вірусами, що передаються природним шляхом.

Суттєві зміни у кліматі всіх зон садівництва України, які відмічаються протягом останнього десятиріччя, вимагають внесення корективів у розміщення та технології вирощування сільськогосподарських культур, які можуть бути зробленими лише на основі аналізу та узагальнення моніторингової інформації по кожній зоні. В цьому контексті одним із важливих напрямків такого моніторингу є визначення видового та кількісного складу вірусних інфекцій, характерних для різних типів насаджень в різних зонах садівництва. Така інформація надасть можливість своєчасно вжити заходів для мінімізації ризиків поширення вірусних інфекцій в садових агроценозах.

Список літератури

1. Єремєєв В., Єфімов В. Регіональні аспекти глобальної зміни клімату // Вісник Національної академії наук України. - 2003. - № 2. - С. 14-19.
2. Колюбакін В. Кліматичні зміни та їх наслідки // Farmer. – 2008.– №2 – С. 8-9.
3. Anderson P.K. et al. Emerging infectious diseases of plants: pathogen pollution, climate change and agrotechnology drivers. // Trends Ecol Evol. -2004. - №19(10). – P.535-544.

4. Harvell C.D. et al. Climate warming and disease risks for terrestrial and marine biota// Science. – 2002. - № 296. – P. 2158–2162.
5. Houghton J.T. et al. IPCC Working Group I Third Assessment Report: Climate Change 2001: The Scientific Basis, Cambridge University Press. - 2001
6. Rosenzweig C. et al. Climate change and extreme weather events: implications for food production, plant diseases, and pests// Global Change Human Health. – 2001. - №2. – P. 90–104.

ОРГАНІЗАЦІЯ СПРИЙМАННЯ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Біла І. М., доктор психологічних наук, професор, старший науковий співробітник лабораторії психології творчості Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України

Для нормального існування людині необхідна їжа. Їжа – для шлунку, як біоенергетичний ресурс її фізіологічного росту і їжа для мозку – пізнавальна інформація для психічного, інтелектуального розвитку суб'єкта. Метафоричність поставленої проблеми, проблеми необхідності пізнавальної інформації для формування, розвитку психіки, підкреслює і посилює її значимість. А також окреслює не менше значиму проблему, проблему якості, кількості і корисності їжі, яку споживає людина. Відомо, що голодування організму (як харчове, а так і інформаційна депривація) призводять до деградації та виснаження організму. Переїдання також має невітні наслідки – хвороби і рання смерть. Неякісна їжа провокує отруєння організму. Тобто організму людини для нормального існування та формування всіх його фізіологічних, психічних функцій, процесів потрібна корисна і якісна їжа. Залишимо поза полем зору свого наукового інтересу проблему гастрономічного харчування й зосередимо свою увагу на їжі інформаційній, якої потребує психіка.

У ранньому віці, коли дитина сама починає активно пізнавати світ, оволодіває руховими навичками, предметною діяльністю вона прагне наповнити своє життя знаннями та враженнями про навколишнє. Але дорослі частіше всього не зацікавлені у пізнавальній самостійності, експериментуванні дитини, трактуючи їх як прояв зухвалості малюка, його

некерованості та прикриватися наслідками фізичної небезпеки. Пізнавальну зосередженість вони частіше всього замінюють на суєтність, або ж на «зручні» для них та «безпечні» для дитини заняття – ТБ, ПК тощо. Інколи вони починають штучно прискорювати психічний розвиток дитини, чи то в угоду своїм амбіціям, чи то за відсутності знань про психологічні особливості віку дитини. Вони або починають вчити дітей читати, або взагалі ігнорують прояви пізнавальної активності дитини протягом дошкільного дитинства (їх часто дратують нескінченні дитячі «чому?»). Тобто сенсорному розвитку, пізнанню оточуючого світу дорослі не приділяють належної уваги, часто вважаючи його зовсім не важливим.

Що вже говорити про підлітковий, юнацький чи дорослий вік, у якому панує логічне мислення, а про відчуття і сприймання говорять тільки на рівні тваринних інстинктів. Справді, стикаючись із новим об'єктом пізнання суб'єкт, не володіючи достатньою базою сенсорних еталонів та навиками перцептивних дій, або ігнорує його зовсім або ж навпаки приділяє йому надмірну увагу, якщо це уміло представлений («знавцями» психофізіології) стимул. Поступово протягом життя сенсорна база суб'єкта заповнюється псевдоеталонами, якими він і керується на рівні рефлексів, при цьому озируючись на інших (раптом я не так зрозумів, сприйняв не так як усі і т.п.).

Окрім сказаного сьогодні існує реальна інформаційно-психологічна загроза, адже в умовах постійного зростання загального обсягу інформації збільшується небезпека інформаційного перевантаження психіки людини, що може призводити до її заторможення, певного блокування.

Це можна порівняти із явищем надмірного збільшення кисню в середовищі, яке призводить до негативної дії на живі організми. Кисень, необхідний для життя, в той же час при його надлишку в середовищі є отрутою для різних представників тваринного і рослинного світу.

Метафоричним прикладом шкоди надміру навіть найкориснішого може бути й зміст відомої дитячої казки «Горщик каші», коли горщик наварив каші стільки, що важко було пройти вулицями міста.

Подібне відбувається із величезною кількістю доступної інформації й неможливість повністю її «переварити», що породжує небажання, а потім і невміння концентруватися на одному, але об'ємному джерелі. Інформаційне перевантаження призводить до виникнення проблем з пам'яттю і до загального погіршення працездатності мозку.

Безліч цілей і завдань, що стоїть перед сучасною людиною і вимагають одночасності виконання – забирають багато енергії на процес перемикання між ними, а не на їх виконання. З боку це виглядає як отупіння, поверховість, коли до свідомості не доходить інформація ззовні. Коли людина відчуває в собі подібні явища і не розуміє їх причини, вона не намагається скоротити кількість завдань, а навпаки намагається прискорити процес перемикання між ними – зрештою це призводить до перевтоми.

Також часто інформація надходить не у відповідь на запит, а сама знаходить свого одержувача при цьому споживач виявляється не готовий до її сприйняття і інформація не тільки виявляється несприйнятою, але й

вносить істотний хаос в уявлення людини про світ. Саме хаос, відсутність структури і викликає інформаційну перевтому.

На думку вчених, справлятися з інформаційної перевантаженістю сьогодні стає все важче. Складний біологічний феномен, коли мозок відмовляється аналізувати великі обсяги інформації, вивчала дослідницька група американського університету Темпл. У ході експерименту добровольцям запропонували купити дешеві авіаквитки, ретельно вивчивши інформацію про пасажиропотоки, стикувальні рейси, аеропорти тощо. Вчені вимірювали активність мозку волонтерів в процесі обробки даних. Зі збільшенням обсягу інформації зростала і активність в лобових долях головного мозку, що відповідають за емоції і процес прийняття рішень. Але коли потік зашкалював, людина впадав у ступор. Волонтери робили помилки і вибирали не кращі пропозиції. Отримуючи занадто багато даних, група приймала все менш конструктивні рішення [3].

Загалом інформаційна картина сьогодні все більше нагадує Twitter, коли мільйони фактів, думок, ідей і оцінок протистоять один одному, а число охочих розповісти, показати або відкинути що-небудь росте з дня на день. Знайти істину в цих потоках інформації все важче. На Заході це явище називають твіттерізацією культури, яка революційним чином змінила життя мільйонів користувачів.

У потоці часто суперечливих даних людина починає втрачати деталі, втрачає час, намагаючись зосередитися на малозначущих фактах, і в результаті забуває про мету пошуків, оскільки обсяг робочої пам'яті мозку обмежений. Коли мозок намагається вжити більше, ніж здатний, це призводить до згубних когнітивних наслідків. У результаті людина взагалі може відмовитися від прийняття рішення.

Щоб з'ясувати чи стосується це Вас, зокрема, можна проаналізувати свою реакцію на будь-яку проблемну ситуацію та прорефлексувати описані ознаки інформаційної перевтоми:

- відсутність ясності в голові, хаотична розумова діяльність;
- погіршення пам'яті, провали в пам'яті;
- настирлива музика або ж уривки фраз, які звучать в голові;
- постійне бажання що-небудь сказати (щоб позбутися від зайвої інформації);
- міркування вголос, бурмотіння уві сні або перед сном;
- у важких випадках можна почути голоси під час засипання або шум у вухах;
- що стосується тілесних ознак, це може бути напруженість щелеп, а також задньої частини шиї;
- нудота – це тривожний сигнал [3].

Причинами інформаційної перевтоми може бути інтернет-залежність, непомірний перегляд телевізора і ін. Людина, що працює в Інтернеті, не відпочиває, а ще більше інформаційно завантажує себе, бо отримує набагато більше інформації, ніж отримувала її раніше.

Щоб знизити інформаційне перевантаження потрібно:

- Використовувати тільки необхідну інформацію. Як казав Козьма Прутков: «Не можна досягнути неосяжне».

- Дотримуватись балансу праці та відпочинку. Не перевантажувати мозок, вчасно відпочивати і висипайтеся, щоб виконувати більш якісно свою роботу і мати можливість кращої концентрації уваги на важливих речах.

- Виконувати завдання по чергово. Не варто братися за кілька справ одночасно. Існує лише ілюзія того, що ви здатні одночасно говорити по телефону і перевіряти свою комп'ютерну пошту. Насправді ж це призводить до перевантаження інформацією, а в подальшому до небезпечних явищ сучасності – стресу. Варто скласти план робочого дня, визначаючи головні і другорядні завдання,

- Сісти на інформаційну дієту і провести тиждень або хоча б день без телевізора або інтернету. Відмовитися від використання комп'ютерів і гаджетів після 22.00. Пройти тест (див. Додаток), щоб зрозуміти рівень своєї залежності від мережі та гаджетів.

Ми також пропонуємо шерег вправ для оптимізації сприймання, розвитку почуття прекрасного навичок спостережливості, перцептивної діяльності, які можна трансформувати для різновікової аудиторії.

Відкрий красу (милування) Метою завдання є формування уміння уважно вдивлятися у навколишнє, зосереджувати свій погляд на звичайних та незвичних, малопомітних явищах, об'єктах природи, довкілля.

Дослідник Обирається будь-який предмет і починається його вивчення, виділення у ньому властивостей, ознак, особливостей у порівнянні з іншими предметами.

Що чути? Дана вправа вчить зосереджуватись, сприймати звуки, аналізувати їх, а також сприяє розвитку спостережливості, довільності, вмінню шукати аналогії за допомогою слухового аналізатора. Пропонується прислухатись до звуків у навколишньому середовищі та підводиться до усвідомлення того, що краса оточуючого світу є джерелом музики.

Прослуховуючи класичні музичні твори, можна пропонувати знаходити аналогії природних звуків.

Аромати природи Завдання розвиває чутливість нюхового аналізатора, вміння створювати асоціації за запахом. Під час прогулянки треба завмерти, заплющити очі та відчути пахощі природи. Наприклад, чим пахнуть осінь або весна, ліс чи річка, вітер і дощ.

Реклама Обирають будь-який предмет і намагаються назвати всі його позитивні якості та функції, що допоможуть привернути до нього увагу.

Виставка В уявній ситуації (виставка-показ) за вибором представляється об'єкт (побутовий прилад, машина тощо) за бажанням, із описом всіх характерних якостей, функцій, будови та іншого.

Чарівник Творче завдання передбачає створення уявної ситуації: Чарівник-лісовик усе довкола зачаклував. Пропонується розглянути предмети, об'єкти й здогадатись, чим вони були раніше, поки не потрапили до рук чарівника.

Розвивай спостережливість Використовуючи проблемні запитання та елементи змагання, просять подивитись довкола і знайти об'єкти, які мають одну або декілька спільних ознак, наприклад, легкі або круглі, м'які, дрібні і т. ін. Можна знаходити об'єкти такі самі як сонце, небо, гора, вогонь, їжак; ті, що можуть літати, показувати інформацію, писати на папері, рушити споруди і т. ін.

На що схоже? Експериментатор пропонує пильно придивитись до знайомих об'єктів, явищ природи і знайти в них щось нове, порівняти їх із раніше відомими за різними ознаками – знайти аналоги. Спрямовувати спостереження, мисленнєву стратегію, рекомендують, орієнтуючись на певну характеристику заданого об'єкта, потім просять сказати, на що він схожий, тобто пропонують знайти аналоги за визначеними ознаками.

Пропонується знайти технічні об'єкти, створюючи які, люди використовували аналогії з живої природи. Наприклад: «На яку тварину чи пташку схожий підйомний кран, автомобіль, гелікоптер, потяг, підводний човен тощо?»

Порівняй об'єкти, знайди спільні функції предметів Дається можливість розглянути два об'єкти чи явища та визначити, чим вони схожі й чим відрізняються. Необхідно вказати якомога більше ознак (чи властивостей) відмінності та подібності, порівнюючи за кольором, за формою, розміром, функцією тощо. Починати вправу доцільніше з реальних об'єктів, а закінчувати поняттями, які їх позначають.

Закінчи порівняння-метафору Навчання створювати власні метафори на основі даних порівнянь передбачає закінчення порівняння, які пропонує ведучий: «Небо синє, наче ... (море, вода, ...)»; «Грім гримить, наче ... (їде віз чи трактор, б'є барабан, хтось стукає, ...)»; «Повітря тепле, наче ... (ковдра, чай, ...)»; «Сніг пухкий, наче ... (вата, ...)» і т. ін. Згодом просять просить пояснити порівняння.

Таємниця Завдання-гра передбачає розвиток дій аналогізування та включає наступні дії: Учасники, порадившись між собою, обирають будь-який предмет із довкілля; розглядають його; обговорюють істотні ознаки, елементи; знаходять аналогії з іншими предметами. Потім повідомляють по черзі прикмети й аналогії, не називаючи самого предмета, ведучому, що має відгадати, про який об'єкт йдеться.

Підбери предмети Аналізуються предмети (їх зображення) за призначенням та функцією, знаходяться і підбираються пари тих, які поєднані суттєвим зв'язком (наприклад, для гри, зображувальної діяльності тощо).

Пантоміма (вправи з пластики рухів). Вправи «хатка-йога» («дерево», «метелик», «рибка», «крокодил», «лев» і т.п.).

Ігри на перевірку в уявні об'єкти сприяють розвитку вміння спостерігати за об'єктами, помічати їх характерні особливості, наслідувати їх, розуміти мову жестів, тобто розвивають емпатію.

Наряду із розширенням знань про об'єкти дійсності, розвитком навичок їх обстеження, адекватного сприймання важливо формувати

здатність сприймати художні образи, розширювати художньо-теоретичні знання у галузі мистецтва, музики, організовувати художньо-творчу діяльність.

Мистецтво та краса надають матеріал для тренування чуттєвого сприймання, яке є основою розвитку свідомості, уподобань та смаків. Можна пропонувати ряд різноманітних засобів активізації розвитку зацікавленості творами мистецтв, розвитку творчого сприймання. Наприклад:

1. Віконце «для підглядання». У листку паперу (конверта) такого ж розміру, як і плакат (листівка) з репродукцією картини, прорізається віконце, яке має припадати навпроти цікавої деталі твору живопису.

2. Виставка. Порожню стіну або стінку шафи чи іншу вертикальну поверхню в приміщенні можна перетворити на «музей», розташовуючи набори репродукцій середньої величини. Аналогічно на горизонтальній поверхні можна організувати ярмарок ремісничих виробів.

3. Читання книжок про музей, театри тощо.

4. Мозаїчні головоломки («пазли») із зображеннями художніх картин, музичних творів.

5. Колекціонування листівок з репродукціями творів мистецтва, дисків із відео та аудіо записами, демонстрування своїх колекцій, їх сортування.

6. Демонстрації дрібниць, що мають відношення до високого мистецтва (картинки, закладки, значки тощо).

7. Подорожі, спостереження тощо.

8. Знайомство з професійними художниками, музикантами.

9. Спостереження мистецтва в житті співтовариств – сусідів, земляків і т.п.

10. Ілюстрації літературно-художніх творів і т. ін. [1].

Система пропонованих завдань, на нашу думку, є дієвим засобом розвитку багатоаспектного досвіду, спостережливості, перцептивних дій, естетичного смаку, вольових якостей та емоційної зацікавленості. У ході виконання завдань, учасники оволодівають потужними засобами подолання психологічної інерції мислення, творчого сприймання. Комплексні реабілітаційні заходи забезпечують не тільки реабілітацію психічного стану, а й розвиток творчих процесів, цінне становлення особистості суб'єкта.

Список використаних джерел

1. Біла І. М. Реабілітація творчого сприймання /І. М. Біла // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – К: Видавництво «Фенікс», 2014. – Т. XII. Психологія творчості. – Вип. 19. – С. 38-47.

2. Net addiction. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://netaddiction.com/>

3. Причины информационной перегрузки и методы борьбы с ней. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constructorus.ru/zdorovie/informacionnaya-peregruzka.html>

ДОДАТОК

Тест 1

Ознаки інтернет-залежності:

Наявність 5 з критеріїв інтернет-залежності діагностики запитальника (IADQ) означає, що ви залежні

1. Чи вважаєте ви, що залежні від Інтернету (думаю про попередню діяльність онлайн або передбачаю наступний сеанс онлайн)?

2. Ви відчуваєте необхідність використовувати інтернет, збільшуючи для цього час?

3. Ви неодноразово робили безуспішні зусилля з контролю, скоротити або припинити використання Інтернету?

4. Ви відчуваєте себе неспокійним, пригніченим, дратівливим при спробі скоротити або припинити використання Інтернету?

5. Чи є у вас бажання залишатися довше, ніж заплановано?

6. Ви ставили під загрозу або ризикували втратою значимих відносин, роботи, освіти чи кар'єри, тому що віддаєте перевагу інтернету?

7. Ви брехали членам сім'ї, терапевту, або іншим, щоб приховати масштаби участі в Інтернеті?

8. Чи використовуєте ви Інтернет як спосіб відходу від проблем або скидання поганого настрою (наприклад, почуття безпорадності, провини, тривоги, депресії)?

Інші симптоми включають:

- Невдалі спроби контролювати поведінку;
- Нехтування друзями та родиною;
- Нехтування сном, щоб залишитися на сайті;
- Нечесність з іншими;
- Почуття провини, сорому, занепокоєння, депресія в результаті онлайн-поведінки;
- Збільшення або втрата ваги, біль у спині, головні болі, кістковий тунельний синдром;
- Ізолювання від інших приємних заходів.

Тест 2

20 ознак того, що ви смартфонозалежні

Оцініть правдивість кожного твердження за шкалою від 1 до 7. Що більше балів ви наберете, то більше підстав замислитися.

1. Я почуваюся некомфортно, не маючи постійного доступу до інформації через смартфон.

2. Я відчуваю роздратування, коли хочу, але не маю змоги переглянути інформацію на моєму смартфоні.

3. Я нервуюся, коли не можу дізнатися новини, перевірити прогноз погоди тощо на моєму смартфоні.

4. Я відчуваю роздратування, якщо не можу скористатися своїм смартфоном та/або котроюсь із його функцій.

5. Мені стає страшно, коли в смартфона сідає батарейка.

6. Коли на моєму смартфоні закінчуються гроші, я панікую.

7. Коли немає сигналу, або я не можу під'єднатися до Wi-Fi, я весь час перевіряю, чи з'явився сигнал, або чи є з'єднання з якоюсь зоною Wi-Fi.

8. Якщо я не можу скористатися своїм смартфоном, я боюся втрапити в халепу.

9. Якщо я деякий час не маю змоги перевірити свій смартфон, я відчуваю бажання його таки перевірити.

Коли з вами немає смартфона:

1. Я тривожуся, бо не можу швидко зв'язатися з рідними та/або друзями.

2. Я хвилююся, бо мої рідні та/або друзі не можуть зі мною зв'язатися.

3. Я непокоюся, бо не можу отримувати дзвінків та повідомлень.

4. Мені неспокійно, бо не можу перебувати на зв'язку з рідними та/або друзями.

5. Я відчуваю неспокій, бо не знаю, чи, бува, якраз не намагається хтось зі мною зв'язатися.

6. Я тривожуся, бо мій постійний зв'язок із сім'єю та друзями урвався.

7. Мені некомфортно, бо я роз'єднаний зі своїм віртуальним "я".

8. Я відчуваю дискомфорт, бо не можу бути в курсі того, що відбувається в соцмедіа та Інтернеті.

9. Я почуваюся дивно, бо не можу бачити повідомлень про оновлення в соцмережах та на сайтах.

10. Я тривожуся, бо не можу перевірити свою електронну пошту.

11. Я почуваюся дивно, бо не знаю, чим зайнятися.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОГО СПРИЙМАННЯ ДІТЕЙ

*Ваганова Н.А., кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії
психології творчості Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України*

Найбільше значення для розвитку художнього сприймання дітей мають такі продуктивні види діяльності як малювання, конструювання, ліплення, ручна праця, особливості яких пред'являють необхідні вимоги до сенсорних процесів і стимулюють їх розвиток. Видатні педагоги А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський надавали великого значення у вихованні і навчанні дітей саме продуктивним видам діяльності та праці, заняття якими сприяють становленню особистості, активізації розумових здібностей, стимуляції творчості та допомагають дітям краще пізнавати навколишній світ.

Сучасні тенденції психології розвитку дитини визначають пріоритет особистісно орієнтованої моделі, в контексті якої особистість дитини та ідея її цілісного розвитку набувають особливого значення. Враховуючи унікальність та самобутність дошкільного дитинства – періоду «первісного фактичного становлення особистості» (О.М.Леонтьєв), в якому закладаються основи особистісної активності і цінності майбутнього життя, здійснюється пошук оптимальних умов, за яких здібності можуть розвиватися до рівня обдарованості.

Саме в дошкільному віці порівняно з іншими віковими періодами, виникають особливо сприятливі передумови розвитку здібностей, обдарованості, забезпечується різнобічний розвиток психічних якостей особистості дитини. Дошкільне дитинство – це період творчості, появи творчої уяви, виникнення якісних новоутворень як у розвитку психофізіологічних функцій, так і в особистісній сфері дитини. Такий стрибок у розвитку відбувається завдяки багатьом чинникам, основні з яких: інтенсивний розвиток мови і спілкування з дорослими і однолітками,

різноманітні форми пізнання і включення в різні види діяльності: ігрові, продуктивні, побутові [1; 3; 6].

З розвитком здібностей і з віком дитини зростає роль ціннісної підтримки, яка полягає у створенні умов для розвитку суспільно схвалюваних способів задоволення потреби у визнанні і набуття ними у свідомості особистості ціннісного статусу. Особливістю здійснення ціннісної підтримки є її зорієнтованість на проблемні моменти у розвитку провідної діяльності окремого вікового періоду і на тих психічних новоутвореннях, які виникають у цій діяльності. Ефективним засобом розвитку і становлення творчої особистості виступає творча діяльність, яка більш за все притаманна дітям дошкільного віку і є для них органічною: ефект новизни, оригінальності, емоційної виразності як характеристик творчості відповідають самій природі дитинства, його позитивним відношенням до художніх форм пізнання.

Дитяча творчість відображає навколишній світ, як на основі безпосереднього його сприймання, так і в результаті знайомства з творами мистецтва й літератури. Відзначаючи вплив мистецтва на естетичний розвиток дітей, вітчизняні психологи й педагоги великого значення надають саме емоційно-художньому пізнанню світу і розглядають естетичне сприймання як емоційне пізнання світу, що починається з відчуттів, а вже надалі спирається на розумову діяльність. При цьому особлива увага приділяється розвитку естетичних відчуттів, смаків, потреб та інтересів дитини саме в дошкільному віці, в якому естетичне сприймання носить специфічний характер й відрізняється емоційною безпосередністю, підвищеним інтересом і пізнавальною активністю дітей, що обумовлено їх віковими особливостями.

Вирішальну роль в здійсненні художньо-естетичного розвитку дітей грає естетичне виховання, яке можна охарактеризувати як складний і тривалий процес, коли діти отримують перші художні враження, залучаються до мистецтва, опановують різними видами художньої діяльності. За визначенням педагогічного словника, естетичне виховання – це складова частина виховання, що направлена на формування художньо-естетичної свідомості, здатності сприймати і оцінювати естетичні явища в мистецтві і дійсності. Це цілеспрямована, систематична дія на особистість з метою її естетичного розвитку, формування творчо активної особистості, здатної сприймати і оцінювати прекрасне, а також мати потребу в творчості, естетичній діяльності, перетворенні дійсності за законами краси [1]. А естетичний розвиток – це тривалий процес становлення і вдосконалення естетичної свідомості і естетичної діяльності особистості. Цей процес має різні етапи і рівні, обумовлені віковими і соціальними чинниками, і здійснюється в результаті творчого засвоєння естетичного досвіду і за допомогою різних форм.

Єдність естетичних відчуттів, сприймань, знань, інтересів, потреб і смаків готує особистість до повноцінного прояву естетичної активності. Таким чином, естетична діяльність – це творча діяльність по створенню і

перетворенню оточуючого за законами краси. Показником естетичної вихованості людини є її естетична активність, яка виявляється в будь-якій діяльності: у житті за законами краси, в естетичних уміннях, придбаних людиною: красиво одягатися, культурно поводитися, створювати естетичну обстановку та ін. Вона припускає сформованість навичок художньої діяльності, що виявляються в образотворчому, музичному мистецтві і т.п.

Вже з раннього віку у дитини повинні розвиватися відчуття прекрасного, перші естетичні смаки, інтереси, уміння розуміти, а щоб розуміти, треба навчитися сприймати, відчувати і цінувати твори мистецтва. Перші естетичні переживання дитини пов'язані із задоволенням, яке доставляють їй якості предмету – його колір, форма і т.д. Гамма кольорів, форма, закладені в будь-якому творі мистецтва, виражає певне відчуття, думку автора і при сприйманні цього твору викликає у дитини схожу з відчуттям художника відповідну реакцію. Зіставляючи життєві явища з їх відтворенням у мистецтві, дошкільник спирається, перш за все, на власний досвід. Він сприймає не тільки змістовно, але і дієво, віддаючи перевагу одним об'єктам і явищам перед іншими. При цьому дитина дуже активна: все побачене прагне розглянути, докладно обстежити з усіх боків, по-своєму, яскраво і образно охарактеризувати свої враження, виразити свої відчуття. Так, у процесі розвитку художнього сприймання зароджується естетична оцінка сприйнятого. Зрозуміло, що оцінки дітей дошкільного віку ще досить примітивні, але сприйняття художніх творів дошкільниками буде глибшим, якщо вони навчатися бачити елементарні засоби виразності (колір, колірне поєднання, форма, композиція і ін.).

Необхідність використання творів образотворчого мистецтва в роботі з дошкільниками обумовлена їх величезною пізнавальною і естетичною цінністю. Так, вітчизняні педагоги-дослідники вважають, що дітей дошкільного віку можна підвести до сприймання й розуміння живопису: розгляд картин великих майстрів сприяє розвитку у дітей естетичного смаку, естетичних відчуттів, естетичного інтересу, дозволяє звернути увагу на те, що раніше залишалось непоміченим, розвиває уміння і бажання дітей розповідати про сприйняте. Н. М. Зубарева відзначає, що розгляд картин сприяє виразності дитячої мови, збільшується кількість визначень, порівнянь, діти вчаться розуміти задум художника, настрої, переданий їм у картині, загалом підвищується культура сприймання, розвивається мислення дітей [2].

О. О. Мелік-Пашаєв розглядає художній розвиток як актуалізацію і становлення здібності дитини створювати і самостійно сприймати (розуміти, оцінювати) художні твори [4]. Побачити, сприйняти в мистецтві естетичну сторону – це означає сприйняти її в першу чергу в чуттєвих конкретних рисах. Б. М. Теплов, характеризуючи особливості сприймання творів мистецтва, писав: «Якщо наукове спостереження іноді називають «думаючим сприйманням», то естетичне сприймання можна назвати сприйманням чуттєвим, емоційним. Зрозуміти художній твір – значить, перш за все, відчутти, емоційно пережити його і вже на цій основі розміркувати над ним» [цит. по 2, с. 18]. У цих цілях для дітей дошкільного віку використовуються

твори різних видів образотворчого мистецтва: живопис, декоративне прикладне мистецтво, книжкова графіка, в процесі ознайомлення з якими дітей вчать розуміти єдність змісту і форми, виразних засобів, формують естетичне сприймання, естетичні оцінки. Підбираючи твори мистецтва для ознайомлення дітей, враховуються їх художні особливості, доступність для дитячого сприймання як за змістом, так і за образотворчими засобами. Так, наприклад, у роботі з дошкільниками можна використовувати репродукції картин художників-пейзажистів І. Шишкіна, І. Левітана, О. Саврасова, І. Грабаря і ін., картини жанрового характеру Т. Яблонської, А. Пластова та ін., натюрморти К. Коровіна, П. Сезанна, книжкову графіку (малюнки О. Чарушина, В. Сутєєва, Ю. Васнецова і ін.) [2, 6].

При відборі репродукцій для дітей дошкільного віку потрібно, перш за все, щоб картини були не багатопланові, прості за композицією, яскраві, без зайвих деталей, що забезпечить доступність дитячого сприймання. Знайомлячи дітей з живописом, їм розкривають засоби передачі змісту картини, привертають їх увагу до композиції, колориту, емоційного стану, вираженого художником у певній колірній гаммі.

Характер сприймання картини змінюється з віком дитини. Виділяють три ступеня сприймання: I ступінь – коли діти називають окремі предмети, зображені на картині (приблизно у 3 роки), II ступінь – діти намагаються описати предмети і встановити перші зв'язки (у 4-5 років), III ступінь – коли діти вже можуть пояснити зміст картини (6-7 років). Як бачимо, у своєму умінні сприймати картини дитина проходить декілька етапів: спочатку, вона лише перераховує предмети, зображені на картині, дає коротку їх характеристику; потім, під впливом навчання дитина починає більш повно, точно і образно характеризувати зображене, використовуючи для цього різні виразні засоби. Розповіді за картиною збагачують і розвивають мову дітей, навчають логічно мислити, послідовно і зв'язно викладати свої думки.

В. С. Мухіна, досліджуючи особливості сприймання дошкільниками малюнків, відзначала, що розвиток художнього сприймання в дошкільному віці відбувається за трьома напрямками: по-перше, змінюється відношення до малюнка як до відображення дійсності, по-друге, розвивається уміння правильно співвідносити малюнок з дійсністю, бачити саме те, що на ньому зображене, і, нарешті, удосконалюється інтерпретація малюнка, розуміння його змісту. Л. В. Компанцева, досліджуючи поетичний образ природи в дитячому малюнку, дійшла висновку, що естетичне сприймання природи в поетичному описі допомагає дошкільникові осмислити власні життєві спостереження, поетичне слово допомагає узагальнити дитячі враження від спостережень та спонукає до відображення їх у малюнку. Розгляд картини про природу конкретизує поетичне сприймання, робить його більш осмисленим: знайомлячись одночасно з ілюстрацією і поетичним твором, дитина реально представляє різні способи передачі виразності образів і прагне відтворити це в своїх малюнках [3].

Дослідження показали, що сприймання істотно змінюється залежно від постановки питань до дітей за змістом картини. Так, на питання «Що

намальоване?» діти відповідають перерахуванням, на питання «Що роблять?» – намагаються описувати зображене, а на питання «Про що?» – намагаються зрозуміти і дати свої тлумачення. Зрозуміти настрої картини допомагають такі питання: «Весела ця картина або сумна? Чому художник так назвав свою картину?». Різноманітні питання сприяють розумінню задуму художника, допомагають дітям зрозуміти суть картини, основну її тему, «по-новому» поглянути на картину: не механічно відзначати на ній все зображене, а намагатися побачити головне, цікаве з точки зору дитини.

Повнота і змістовність сприймання картини, якість дитячих розповідей, значною мірою, обумовлюються бесідою в процесі її розгляду. Бесіда повинна включати питання, що вимагають відповідей-описів об'єктів, дій тощо; питання, що вимагають відповідей-роздумів, які примушують дитину порівнювати і зіставляти факти, робити висновки, будувати свої припущення; питання причинно-наслідкового характеру. Крім того, розглядаючи з дітьми картину, слід групувати питання так, щоб при відповіді у дитини вийшла закінчена розповідь за сюжетом картини або по одному з її фрагментів, а щоб не порушувалася цілісність сприймання картини, після кожного такої розповіді-фрагмента необхідно передбачити фразу-зв'язку, об'єднуючу першу розповідь з наступною.

Охарактеризуємо більш конкретно психологічні особливості художнього сприймання сюжетних картин дітьми дошкільного віку та завдання щодо їхнього естетичного художнього розвитку.

Так, для дітей молодшого дошкільного віку сюжетна картинка є ефективним засобом пізнання навколишньої дійсності. Сприймання, і як діяльність, і як психічний процес, розвивається дуже рано і рівень його розвитку у молодших дошкільників вже достатній, щоб було можливе здійснення сприймання нескладних репродукцій, картин, ілюстрацій. Так, трирічна дитина може сприймати зміст картини, де персонажі об'єднані одним або двома-трьома однорідними діями, але їй ще важко відрізнити істотне від неістотного, головне від другорядного. Взагалі, молодші дошкільники намагаються пізнати й отримати знання про властивості предметів не стільки за допомогою сприймання, скільки за допомогою безпосередніх практичних дій з цими предметами; сприймання поєднується у них з практичними діями і вони як би допомагають один одному. Тому краще всього на картині з сюжетним змістом сприймаються об'єкти, що діють, оскільки функціональні ознаки мають для дітей найбільшого значення, тому й процес розгляду слід супроводжувати короткими образними визначеннями не тільки самого предмету, але і його дій, що надасть можливість дитині краще запам'ятати предмет і самостійно розповісти про нього. Для активізації сприймання, мислення дітей при розгляді картини обов'язкові запитання про те, що робить персонаж, про його місцеположення: відповідаючи на ці питання, дитина не тільки описує дії, але й намагається пояснити, більше розповісти про них.

Щодо естетичного розвитку у молодшому дошкільному віці важливим завданням буде збагачення, уточнення і закріплення представлень дітей про

колір, форму предметів, про параметри величини і деякі просторові орієнтири: дітей навчають розрізняти основні та проміжні кольори, порівнювати предмети, хоча порівняння ще здійснюється без аналізуючого розгляду об'єктів. Розвиток дітей молодшого дошкільного можна розглядати як підготовчий етап естетичного засвоєння оточуючої дійсності.

У середньому дошкільному віці дитина вже досить добре сприймає художні сюжетні картинки, наприклад, ілюстрації до казок, оповідань. Вона осмислює, хоч і фрагментально, сюжет, розповідає про те, що зображено на картинці, дає свої оцінки. Зорове та інші види сприймання супроводжуються у дитини вже поясненнями, оцінними думками. Так, якщо на одному малюнку предмет зображений художньо, виписані всі його деталі, а інший намальований схематично, діти віддають перевагу першому малюнку і обґрунтовують чому. Завдання розвитку естетичного сприймання у середньому дошкільному віці будуть ті ж самі, що для молодших дошкільників, а саме: збагачення, уточнення і закріплення представлень дітей про колір, форму предметів тощо, а також завдання навчати самостійно передавати в малюнку, ліпленні, аплікації схожість з реальними предметами або явищами, бажання відобразити свої враження, емоційне відношення.

В старшому дошкільному віці у дітей збагачуються і систематизувалися знання про навколишню дійсність, розвивається спостережливість, поглиблюються відчуття, удосконалюється образотворча техніка. Старший дошкільник вже має деякий досвід сприймання образів, йому зрозумілі прості ілюстрації, нескладні репродукції. Рівень психічного розвитку дитини 4-6 років дозволяє їй наочно представити ті конкретні предмети, явища, які описуються у творах мистецтва, естетично їх оцінити, тому в старшому дошкільному віці вже проводиться спеціальна підготовка до сприймання художніх картин: дітям пропонують запитання, бесіди, що заохочують, спонукають дітей, а також слухання музики, читання поезії, художніх творів тощо. З дітьми старшого дошкільного віку робота з розвитку естетичного сприймання ускладнюється: наприклад, із старшими дітьми проводяться екскурсії в природу, що «готує» дитяче сприймання до опосередкованого знайомства з пейзажами. Так, у результаті цілеспрямованої роботи діти накопичують чуттєвий досвід, нові враження, що отримуються в результаті активних спостережень, і на основі яких зіставляють нескладні поетичні і художні образи. Так, наприклад, при ознайомленні дітей з поетичним твором, в якому описаний знайомий дітям художній образ або нескладна картина природи, можна одночасно демонструвати яскраву ілюстрацію до нього. В старшому дошкільному віці роль ілюстрації до твору значно змінюється: дітям вже доступний розгляд не однієї, а двох-трьох ілюстрацій або репродукцій, причому можливо використовувати не тільки безпосередньо ілюстрації до тексту, але й репродукції з картин, що допомагають осмислити літературний твір, його виразні і образотворчі засоби. Така комплексна дія емоційних, зорових і слухових образів сприяє розвитку у дітей естетичного сприймання, відчуттів, естетичного смаку, уподобань та естетичних оцінок.

Як ми вже відзначали, провідним прийомом при розгляді картини є питання до дітей. Для старших дошкільників вони повинні бути ретельно продумані, їх призначення – допомогти дітям з'ясувати загальний сенс картини, сприяти цілеспрямованому опису предметів (явищ), направити увагу дітей на взаємозв'язок між зображеними об'єктами тощо. Так, основним завданням може бути заохочення прагнення дитини побачити картину «по-своєму» і розповісти про неї – для цього слід передбачити такі питання, які допоможуть дитині побачити в картині щось несподіване, дивовижне, дозволить висловити своє враження, відчуття.

Отже, враховуючи ще недосконалість мислення, уяви, мовлення та обмеженість дитячого досвіду, важливу роль у процесі сприймання, відграє керівництво дорослого, який уточнює і систематизує дитячі враження, спонукає відшукувати влучні визначення для виразу естетичних емоцій, відчуттів. У результаті багатократних повторень образів дитина починає представляти такі ознаки предметів і явищ, які нею раніше не сприймалися, тобто, можна сказати, що мова, відображаючи «понятійну» суть речей, допомагає впізнати знайомий образ у нових варіаціях. Так, Н. М. Зубарева відмічала, що використання образної мови є показником певної зрілості естетичного переживання, бо щоб використовувати в мові образ, треба його відчувати, а для того, щоб відчувати, треба його глибоко осмислити [2].

На основі аналізу психолого-педагогічних розробок Н. А. Ветлугіної, Н. М. Зубарьової, Г. С. Костюка, В. О. Моляко, В. С. Мухіної, Г. Т. Овсепян, С. Л. Рубінштейна, Є. О. Фльоріної та результатів нашого емпіричного дослідження щодо розвитку художньо-естетичного сприймання у дошкільному віці можна зробити такі **висновки**:

1. Розвиток художнього сприймання відбувається в процесі діяльності: у ранньому віці воно пов'язане з наочно-маніпулятивною діяльністю дитини, надалі – із складнішими видами діяльності: ігровою, образотворчою, конструктивною тощо. Розвиток різних видів діяльності, їх вдосконалення забезпечує й сенсорний розвиток, але кожна діяльність «володіє» своїми сенсорними основами, тому вдосконалення будь-якої діяльності залежатиме від рівня розвитку сенсорних процесів. Таким чином, можна говорити про тісний взаємозв'язок і взаємообумовленість перцептивного розвитку дитини і розвитку різних видів її діяльності.

2. Сприймання дітьми дошкільного віку картин у цілому ще поверхневе і недосконале, дошкільники не завжди вміють правильно «читати» зображення, розуміти його сенс, співвідносити його з образами реальної дійсності, сформованими в життєвому досвіді; передавати своє особистісне відношення до зображеного. Залежно від підготовки дітей, їх інтелектуального розвитку, від близькості і глибини розуміння зображеного на картині, діти по-різному описують картини. Чим старше діти, тим яскравіше і багатше їх уява, тим цілісніше і цікавіше їх розповіді з використанням порівнянь, епітетів, дієслів. Діти так само по-різному емоційно реагують на образотворчі засоби, проявляють відношення до зображеного, виражаючи позитивні емоції: радість, здивування, захоплення.

3. Наприкінці дошкільного віку сприймання характеризується вже такими властивостями як цілісність, структурність і усвідомленість. Сприймання стає осмисленим, цілеспрямованим процесом, у якому виділяються довільні дії – розгляд, пошук – від схематичного, нерозчленованого воно переходить до цілісного цілеспрямованого спостереження. На різних стадіях розвитку художнього сприймання у дитини змінюється: а) зміст, доступний для інтерпретації, і глибина пізнавального проникнення в нього; б) складність композиції, яка може бути “схоплена” дитиною в цілому, в єдності і взаємозв’язку всіх її частин; в) естетична оцінка сприйнятого: тут має місце і емоційна забарвленість й особисте відношення дитини.

4. Діти старшого дошкільного віку здатні до елементарної естетичної оцінки художнього образу, до усвідомлення деяких естетичних засобів, у них з’являються стійкі переваги до конкретних творів і певних жанрів, виразно виявляється прагнення до самостійної художньої творчості. Діти починають не тільки бачити, але й усвідомлювати первинні естетичні якості у художніх творах, у них формується інтерес до красивого в навколишньому житті і в мистецтві, до різних видів художньої і ігрової діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волынкин В. И. Художественно-эстетическое воспитание и развитие дошкольников / В. И. Волынкин. – Ростов н/Д: Феникс, 2007. – 441 с.

2. Зубарева Н. М. Дети и изобразительное искусство / Н. М. Зубарева. – М.: Просвещение, 1969. – 111 с.

3. Кулачківська С. Є., Ладивір С. О. Я – дошкільник (вікові та індивідуальні аспекти психічного розвитку). – К.: Нора-прінт, 1996. – 108 с.

4. Мелик-Пашаев А. А. Психологические основы художественного развития // Актуальні проблеми психології творчості: Зб. наук. праць / За ред. В.О. Моляко. – Т.12. – Вип.4. – Ж.: ЖДУ ім. І.Франка, 2008. – С. 161-169.

5. Моляко В. О. Концепція творчого сприймання // Актуальні проблеми психології творчості: Зб. наук. праць / За ред. В.О. Моляко. – Т. 12. – Вип. 5. – Ч. I. – Ж.: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2008. – С. 7-14.

6. Флерина Е. А. Эстетическое воспитание дошкольника / Е. А. Флерина. – М.: Просвещение, 1985. – 215 с.

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО СПРИЙМАННЯ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ЖИВОПИСУ)

*Кокарева М. В., кандидат психологічних
наук, старший науковий співробітник
лабораторії психології творчості
Інституту психології імені
Г. С. Костюка НАПН України*

Підвищення обсягів інформації, яка постійно впливає на людину, призводить до приглушення природної допитливості, переходу в режим економії зусиль і захисту від перевантажень. Властива маленьким дітям допитливість та цікавість до всього навколишнього світу з віком набуває якісної своєрідності та перетворюється в індивідуальну властивість особистості, зі своїми характерними рисами. Тоді як допитливість, властива дітям, розповсюджується на все, що привертає увагу своєю яскравістю, гучністю, новизною, у більш дорослому віці допитливість набуває більш диференційованого характеру відповідно до власних вподобань, спрямованості, актуальних задач, які вирішує суб'єкт, та ін.

Як зазначав В. О. Сухомлинський, «Образ, сприйнятий та в той же час створений дитиною, несе у собі яскраве емоційне забарвлення. Діти переживають бурхливу радість, сприймаючи образи навколишнього світу та додаючи до них що-небудь від фантазії. Емоційна насиченість сприймання – це духовний заряд дитячої творчості. Я глибоко переконаний, що без емоційного підйому неможливий нормальний розвиток клітин дитячого мозку» [7, с. 37]. Стосовно сучасних психологічних досліджень, емоційна захопленість діяльністю (інтерес, енергійність, висока харизма, впевненість у досягненні успіху, «відновлення» у разі неуспіху) розглядається як одна з підструктур обдарованості [4].

Проявами допитливості є гра ідеями, пошук виходу з невизначених ситуацій, цікавість до загадок, головоломок; роздуми над прихованим сенсом явищ [8, с.12]. Допитливість виявляється в інтересі до навколишнього світу та відрізняється за інтенсивністю, яка обумовлюється як зовнішніми умовами, так і внутрішнім станом суб'єкта. У психологічному словнику

подано таке визначення цього поняття: «Інтерес – потребове ставлення або мотиваційний стан, який спонукає до пізнавальної діяльності, що розгортається переважно у внутрішньому плані. В умовах пізнавальної діяльності, яка формується, зміст інтересу може усе більше збагачуватися, включаючи в себе нові зв'язки предметного світу. Емоційний та вольовий моменти інтересу виступають специфічно – як інтелектуальна емоція та зусилля, пов'язане з подоланням інтелектуальних труднощів, інтерес тісно пов'язаний з власне людським рівнем осягнення дійсності в формі знань» [1, с. 184].

К. Е. Ізард розглядає інтерес як «пізнавальну потребу, яка має позитивне емоційне забарвлення у вигляді емоційного тону сприймання нового, невідомого, який зазвичай називається задоволенням» [3; с. 105]. Емоції безпосередньо впливають на сприймання людиною навколишньої дійсності. Переживаючи радість, людина сприймає все ніби у «рожевому світлі». Страх обмежує сприймання, примушуючи бачити тільки те, що лякає або шлях порятунку від нього. У гніві людина злиться на весь світ і бачить його у «чорних барвах». Зацікавленість об'єктом, явищем або людиною, що сприймається, спонукає до дослідницької діяльності [3].

Інтерес переживається як «почуття захоплення», «зачарованості», «цікавості», людина відчуває похвалювання, збудження. Підтримується ж він новизною, оригінальністю, яскравістю того, що сприймається [3]. Спрямованість на пізнання нового, незвичного, одержання нових вражень, може призвести до поверховості сприймання, захоплення уваги сприймаючого непотрібною інформацією, яка часто відволікає та ніби «засмічує» сприймання.

Багато дослідників відзначають, що художні образи відрізняється особливою впливовістю на емоційну сферу та світогляд глядача, на відміну, наприклад, від поняття. Відомо, що у давнину живопис застосовували для того, щоб передавати певні думки та цінності людям, які не вміють читати. Наочність зображених на картині подій при їх сприйманні не опосередкована мовою значною мірою. Крім співставлення художнього образу з реальністю людина може надавати зображеному певного смислу, переживати естетичне задоволення від споглядання картини, приймати життєвий досвід художника, співвідносити його зі своїми уявленнями про світ, перевіряти на правдивість логіку зображеного на картині. Суб'єкт, усвідомлюючи, що перед ним художня вигадка, одночасно співвідносить цю вигадку зі своїми уявленнями про зображений на картині аспект дійсності, що саме по собі є дивовижним.

Ті особливості сприймання, які особливо необхідні для сприймання картини, проявляються також і у буденному житті. Але буденність сприйманих у щоденному житті подій дивує значно менше, ніж зображене на картині. Як зазначає В. А. Роменець, для юнацтва характерна творча переробка буденних вражень. Буденним же виступає все те, що не справляє яскравого враження на розум, що не дає стимулів для уявлення [6].

Особливо суттєвою для сприймання картин виявляється цілісність сприймання, уважність до деталей. Як правило, для уникнення

інформаційних перевантажень у буденному житті людина захищається вибірковістю сприймання, намагаючись виокремити зі сприйманої ситуації тільки необхідне, від чого втрачається сприйнятливість до деталей. Вдала картина відрізняється тим, що на ній немає зайвих деталей, усе зображене є доцільним та поєднується у цілісний художній образ. Тому для повноцінного осмислення художнього образу необхідно враховувати кожну деталь, нічого не випускаючи. У художньому творі присутній елемент новизни, несподіваності, який привертає увагу студента, стимулює уяву та дозволяє знаходити аналогії зображуваному в буденному житті, за рахунок чого і буденність може поставати перед студентом у більш незвичних та цікавих ракурсах.

Враховуючи психологічні особливості сприймання картин, ми можемо використовувати їх для художнього оформлення кабінетів у навчальних закладах з метою підвищення загального культурного рівня студентів, стабілізації психічних станів у процесі навчання, стимулювання власної творчості студентів, розвитку сприймання.

Проблема інформаційного перевантаження студентів під час навчання набула значного масштабу. Одним із поширених способів, який застосовують сучасні студенти для захисту від такого перевантаження, є використання мобільних телефонів (ігри, музика, віртуальне спілкування, тощо). На наш погляд, художнє оформлення навчальних аудиторій та кабінетів картинами може сприяти гармонізації психічних станів студентів та створити альтернативу тим способам захисту від навантажень, які набули серед них значного поширення.

Студенти у процесі навчання переважно мають справу з інформацією наукового характеру. Велике значення для засвоєння нової інформації має вміння переходити до різних знаково-символічних систем. Тому, споглядання творів живопису може мати велике значення для оптимізації процесу навчання студентів. Відомо, що сприймання продуктів творчості інших людей спонукає до власної творчості, надихає на кращу роботу.

Можливість споглядання творів живопису у навчальних закладах може сприяти бажанню студентів знаходити творчі підходи до вирішення навчальних задач та взаємодії з викладачами, спонукати до чогось більшого, ніж виконання вимог, які ставить перед студентом викладач, задля одержання необхідної оцінки, а отже перейти від функціонального підходу до навчання до творчого, стимулювати пошук смислу як власних вчинків, так і життя в цілому.

Для розвитку творчого сприймання живопису адаптовано фрагмент творчого тренінгу КАРУС (В. О. Моляко [5]).

Фрагмент тренінгу включає такі складові: 1) проведення теоретичного курсу, спрямоване на ознайомлення учасників з характерними особливостями мистецтва (зокрема живопису), та проявами застосування художниками стратегій творчої діяльності у художньому образі; 2) групове обговорення проявів художніх ознак у картинах.

Розглянемо їх детальніше. Метою теоретичного курсу є надання студентам загального знання про особливості картини як твору мистецтва, визначені на основі роботи В. В. Знакова [2], а саме такі:

- 1) умовність художнього образу;
- 2) роль емоцій та переживань при взаємодії з мистецтвом;
- 3) комунікативна природа;
- 4) множинність розумінь, суперечність та неоднозначність трактовки смислу твору.

Нами встановлено, що прояви застосування художником мисленнєвих дій аналогізування, комбінування та реконструювання у художньому творі мають суттєве значення для сприймання картини, тому до теоретичного курсу тренінгу включено розгляд цих стратегій та ознайомлення учасників з їх проявами у творах живопису.

Приблизна схема викладання теоретичного курсу має такий вигляд:

При сприйманні картини складається загальне враження від неї, яке у найбільш узагальненому вигляді формулюється тим, хто сприймає твір, як позитивне або негативне. Та все ж картина є художнім твором, якому властиві свої особливості. Однією з них є умовність зображеного, яка проявляється на різних рівнях. По-перше, умовним є будь-яке зображення, оскільки воно тільки передає певні аспекти зображуваної дійсності, а не відтворює їх. Інший рівень умовності зображеного на картині полягає в утворенні зв'язку між реальним і вигаданим світом та дозволяє поглянути на реальність з незвичної точки зору. Також, умовність художнього образу полягає в тому, що він може передавати той зміст, який не має предметних аналогів. Тоді художник для передачі такого змісту застосовує метафору.

Емоції, які викликає картина, відрізняються від тих, які ми переживаємо у буденному житті. До них відносять естетичні емоції, які виникають при взаємодії з твором і проявляються у відчутті прекрасного та задоволенні від споглядання картини та ті емоції, які виражають особисте ставлення глядача до сюжету картини, героїв, їх вчинків.

Мистецтво має комунікативну природу. Це означає, що твір завжди адресовано людям і передбачає виникнення відповідної реакції на нього. Художник у творі виражає своє ставлення до певного аспекту зображуваної дійсності, при сприйманні картини у глядача формується ціннісно-сміслові ставлення до твору, а через нього і до певного аспекту життя в цілому.

Смисловий зміст твору можна трактувати неоднозначно, часто виникають суперечливі думки з приводу того, що сказано у творі, яку думку хотів передати автор. Виникнення суперечливих питань після взаємодії з художнім твором – одна з особливостей мистецтва. Така неоднозначність та множинність розумінь смислового змісту твору дозволяє глядачу звернути увагу на можливо ще не вирішені для себе питання, ближче підійти до їх визначення в першу чергу для себе.

Усі розглянуті особливості мистецтва, та зокрема живопису, тісно пов'язані між собою та створюють неповторне враження від картини при її сприйманні. Досягнення такого ефекту вимагає від художника не тільки

високого рівня професійності, а й творчості. При створенні картини митець застосовує різні творчі прийоми зображення та передачі смислового змісту, в основі яких лежать мисленеві дії аналогізування, комбінування та реконструювання.

Розглянемо прояви застосування художником цих дій у художньому образі. Однією з них є аналогізування, яке полягає у вмінні поєднувати різне на основі подібності суттєвих ознак та відношень, перенесення ознак з одного на інше для прояснення менш зрозумілого через більш зрозуміле. Яскравим проявом аналогії є умовність, метафоричність художнього образу. Комбінування – це вибір оптимального співвідношення, порядку розташування та принципів організації частин цілого шляхом перебору і виключення непідходящих варіантів. Застосування художником стратегії комбінування у картині проявляється у гармонійній організації матеріалу на полотні та цілісності композиції, смисловій єдності зображеного.

Реконструювання – це вміння знаходити оптимальне рішення шляхом перебудови складових частин та зміни принципів організації вже існуючого з метою його вдосконалення. Гармонійне поєднання контрастних елементів є проявом саме цієї стратегії творчої діяльності. У живописі стратегія реконструювання дозволяє художнику створити ефект незвичності, оригінальності, несподіваності художнього образу.

Для закріплення матеріалу учасникам пропонується навести приклади з відомих їм творів живопису для ілюстрації теоретичного матеріалу. На цьому етапі здійснюється перехід до практичної частини заняття.

Щоб не перевантажувати учасників інформацією, теоретичний курс повинен тривати 10-15 хв.

Практична частина тренінгу становить групове обговорення проявів художніх ознак у картинах. Метою цієї частини заняття є створення умов для засвоєння учасниками змісту художніх ознак картини, які в подальшому можуть стати основою формування учнем загального враження від твору. Обговорення полягає у визначенні проявів художніх ознак у картині та проявів застосування художником мисленевих дій аналогізування, комбінування та реконструювання у художньому образі. Нагадаємо, що до художніх ознак картини відносяться візуальна привабливість твору, настрої, який виражає картина, професійність та творчий підхід художника, композиція картини, кольорова гама, актуальність твору для глядача, багатозначність художнього образу. Бажано мати декілька різних картин, щоб забезпечити учасникам можливість вибору для обговорення тієї, яка їм більше подобається. Завдання для обговорення формулюються таким чином:

1. Обрати репродукцію картини та визначити прояви застосування художником мисленевих дій аналогізування за такими характеристиками аналогії: визначення художником суттєвих ознак зображеного, відображення у картині подібності відношень між об'єктами, зображення відмінностей між об'єктами, поєднання різного, перенесення ознак з одного явища на інше, інакомовність, прояснення менш зрозумілого через більш зрозуміле.

2. Обрати репродукцію картини та визначити прояви застосування художником мисленневих дій комбінування за такими характеристиками: перебір варіантів для втілення певної думки, поєднання різних елементів зображеного в певних співвідношеннях, їх розташування в певному порядку, складання цілого з частин, організація частин за певними принципами, добір підходящих елементів та виключення непідходящих, зайвих.

3. Обрати репродукцію картини та визначити прояви застосування художником мисленневих дій реконструювання за такими характеристиками: визначення принципів організації цілого, виділення певної частини в цілому, відтворення цілого з частин, зміна принципів організації, заміна деяких частини, елементів, зміна взаємного розташування частин, порівняно з зображуваним аспектом дійсності, спрямованість на вдосконалення існуючого.

4. Обрати три репродукції картин одного художника та на основі аналізу проявів застосування художником мисленневих дій аналогізування, реконструювання та комбінування визначити провідну стратегію творчої діяльності, яку застосовує художник для написання своїх картин.

5. Обрати три репродукції картин різних художників ґрунтуючись на їх подібності за провідними стратегіями творчої діяльності, які застосували художники у їх написанні.

Висновки. Рекомендується починати з більш простих та узагальнених художніх ознак картини та поступово переходити до більш складних. Проводиться дискусія під супроводом професіонала, який сприяє виникненню вільної, невимушеної атмосфери в групі, скеровує процес обговорення, ставить додаткові запитання, робить необхідні уточнення та проміжні висновки. Важливо, щоб кожен зі учасників мав можливість висловити свою думку, що необхідно враховувати при виборі оптимальної кількості учасників. Представлений фрагмент творчого тренінгу, розроблений для активізації творчого сприймання в юнацькому віці можна застосовувати на заняттях з образотворчого мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА; СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 672 с.

2. Знаков В.В. Психология понимания: Проблемы и перспективы / В. В. Знаков. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. – 448 с.

3. Изард К. Э. Психология эмоций // К. Э. Изард. – СПб.: Питер, 2006. – 464 с.

4. Кульчицька О. І. Біографічні і соціально-психологічні фактори розвитку творчої обдарованості // О. І. Кульчицька / Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. С. 269-288.

5. Моляко В. А. Психологическая система тренинга конструктивного мышления / В. А. Моляко // Вопросы психологии, № 5, 2000. – С. 136-141.

6. Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посіб. / В. А. Роменець. – К.: Либідь, 2001.– 288 с.
7. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям // В. А. Сухомлинский. К.: «Радянська шкколола», 1972. – 244 с.
8. Туник Е. Е. Модифицированные креативные тесты Вильямса / Е. Е. Туник. – СПб: Речь, 2003. – 96 с.

РОЗВИТОК ЕСТЕТИЧНИХ ПОЧУТТІВ В ПРОЦЕСІ СПРИЙМАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ ОБРАЗОТВОРЧОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Медведева Н. В., кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії психології творчості Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України.

Протягом історії людського суспільства пройдено величезний шлях у розвитку психічних властивостей, явищ і здібностей. Контактуючи безпосередньо із навколишнім світом, людина безпосередньо зустрічається з різними об'єктами та явищами. Тож, звичайно, що при цьому вона одержує інформацію про них, про їх властивості та якості. Через те, мистецтво, наука і техніка не можуть не впливати на світосприйняття людини. Сприймання творів мистецтва, продукує неабиякий позитивний вплив як на психічний так і на фізіологічний стан людини, це явище відзначено ще Аристотелем і відоме нам як «очищення» або «катарсис».

Як беззаперечно доводить досвід, величезна роль у процесі формування та виховання творчої людини належить мистецтву. Завдяки своїм іманентним якостям воно сприяє цілісному розвитку особистості. Немаловажним і актуальним є в даному контексті і дослідження проблеми художнього сприймання. У наукових роботах багатьох відомих педагогів, психологів, мистецтвознавців наголошується, що саме за допомогою сприймання регулюється характер та сила впливу мистецтва на особистість, формуються та розвиваються потреби спілкування з творами літератури, живопису, музики тощо.

Цілісне відображення об'єктів в мозку людини характеризує другу лаку єдиного процесу чуттєвого пізнання – сприймання. Отже, сприймання визначається як цілісне відображення предметів, явищ, ситуацій і подій у їхніх чуттєво доступних часових і просторових зв'язках та відносинах.

Загалом, класично в психології сприймання розглядається як складний психічний процес, який викликається відображенням мозку предметів та явищ об'єктивного світу, що впливає в певний момент на органи чуття і при цьому відчуття та сприймання здатні до взаємодії. Сприймання складається з окремих

відчуттів. На його основі у свідомості людини виникають сприймання – уявлення та образи. Це складний, рухливий, когнітивний процес, безпосередньо пов'язаний з усією пізнавальною діяльністю особистості, що свідчить про те, що воно завжди певною мірою пов'язане з іншими процесами пізнавальної діяльності – з мисленням, пам'яттю, увагою. У процесі сприймання відбувається аналіз і синтез отриманих нами різноманітних вражень, тобто їх осмислення, інтерпретація. Аналітичні й синтетичні акти сприймання виступають як єдиний процес.

Художнє сприймання твору мистецтва – дуже складний і одночасно цілісний процес. П.М. Якобсон (1964) висловлює думку про те, що окремі елементи художнього твору в складному контексті сприймання з'єднуються і виступають у вигляді певних цільностей, частин закінченого твору, які укладаються в систему образів, в систему різносторонньо даного предмету мистецтва. Сприймання твору мистецтва передбачає як сприймання його змісту (що зображено), так і форми (як зображено). Сприймання витворів мистецтва може досягати різного ступеня складності та повноти. Конкретний процес сприймання витвору мистецтва у всіх людей має індивідуальний характер, відрізняється як за рівнем емоційної сприйнятливості, так і характером змісту уявлень, що виникають у процесі сприймання одного й того ж твору мистецтва. Це залежить від багатьох факторів: емоційного досвіду людини, інтересів, естетичного смаку, властивого людині типу сприймання, рівня емоційного розвитку людини, фізичного й психологічного стану в момент сприйняття, умов, за яких протікає цей процес, установки на сприймання, здатності людини до повноцінного сприймання творів мистецтва.

Доведено, що людина тільки в певному віці здатна сприймати твори мистецтва як такі. В ранньому віці дитина не має уявлення про предмет мистецтва. Розвиток сприймання предметів мистецтва проходить у процесі зростання дитини ряд етапів. У перед дошкільному віці дитина сприймає витвір мистецтва не як зображення, а як реальність. Дошкільник молодшої групи усвідомлює, що картина – це зображення, але виявляє до неї дійове ставлення: торкається, гладить тощо. Діти цієї вікової категорії отримують яскраві враження від картинок, але для них це всього лише чуттєві якості речей, а не твір мистецтва. Подальший розвиток культури художнього сприймання пов'язаний із опануванням мови мистецтва, отриманням специфічних знань, накопиченням досвіду спілкування з мистецькими творами, формуванням художнього смаку, пробудженням інтересу до художнього пізнання. Розмірковуючи над можливостями розвитку художнього сприймання, П.М. Якобсон (1964) зазначав, що для зростання художнього сприймання важливе виникнення уміння подумати про нього, оцінити його і відповідним чином ставитися до тих або інших епізодів, частин, елементів художнього твору, але не менш важливо не втратити при цьому здатності безпосередньо віддатися враженню від твору, здібності віднести до нього цілісно. Отже, сприймання твору мистецтва (художнє сприймання) має свої особливості, пов'язані з умовним характером мистецтва та установкою на отримання позитивних емоцій від спілкування з твором мистецтва. Воно безпосередньо залежить від культури

реципієнта, його естетичного досвіду, особистісних якостей і установок; умов сприйняття і якостей самого художнього твору. Тому задача педагога сприяти щоб сприйняття художнього твору відзначалося підвищеною яскравістю, багатством асоціацій, щоб воно було безпосереднім, конкретним, повним барв і відчуттів.

Люблинська Г.О. (1974) зазначає, що процес розвитку сприймання сюжетної картини дитиною включає три рівні: перелічування, опис і тлумачення. Ці рівні свідчать про різний ступінь розуміння дитиною пропонованого їй змісту і залежать: а) від структури картини; б) від міри близькості її сюжету до досвіду дитини; в) від форми поставленого запитання; г) від загальної культури дитини, вміння спостерігати; д) від розвитку її мови. Тому дитина може показати одночасно різні рівні сприймання картин. Інакше кажучи, рівні можуть співіснувати.

Отже, є незаперечним, що образотворча діяльність це впливовий засіб розвитку особистості, оскільки оволодіває душевним світом дитини і пробуджує в неї уяву, різноманітні думки, почуття, переживання. А можливість сприймання дитиною нової художньої інформації це завжди збагачення її художнього досвіду під дією художнього твору. При цьому, молодший шкільний вік є дуже сприятливим для закладки фундаменту гармонійного художнього розвитку, оскільки характеризується надмірною допитливістю і уявою, для дитини найбільш характерною є активно-діюча позиція у пізнанні навколишнього світу. Тому, належним чином організоване сприймання художніх творів здатне чинити вирішальний вплив на становлення духовності в структурі інтересів особистості, що активно формується.

Головним положенням нашого дослідження є поняття «творче сприймання», яке В. О. Моляко характеризує як процес (та його результат) конструювання суб'єктивно нового образу, який у більшій чи меншій ступені перетворює, змінює предмети та явища об'єктивної реальності, де перцептивний творчий образ представляє собою оригінальну сукупність нових фіксацій, відбитків, що є в наявності у даного суб'єкта, раніше сформованих образів та їх фрагментів [4].

Процес сприймання відбувається у взаємозв'язку з іншими психічними процесами особистості: мисленням (ми усвідомлюємо об'єкт сприймання), мовою (називаємо його словом), почуттями (виявляємо своє ставлення до нього), волею (свідомим зусиллям організуємо перцептивну діяльність). Важливу роль у сприйманні відіграють емоційний стан особистості, її прагнення, переживання змісту сприйнятого. Емоції постають як мотив, внутрішнє спонукання до пізнання предметів та явищ[3].

Отже, сприймання художнього твору – складний психічний процес, який передбачає здатність дізнатися, зрозуміти зображене, але цей пізнавальний аспект процесу не вичерпує всієї глибини. Необхідною умовою художнього сприймання є емоційна забарвленість сприйнятого, прояв ставлення до нього.

Отож, ми зазвичай користуємося двома термінами – «почуття» і «емоція», де емоція визначається як безпосереднє переживання, а почуття –

як вже усталений прояв психіки. Більшість почуттів ми безпомилково визначаємо:

В даний час немає вичерпної загальноприйнятої класифікації почуттів в силу їх величезного різноманіття та історичної мінливості. Найбільш поширена з існуючих класифікацій виділяє окремі підвиди почуттів у відповідності з конкретними областями діяльності та сферами соціальних явищ, в яких вони проявляються.

Особливу групу складають вищі почуття, в яких укладено все багатство емоційних відносин людини до дійсності. Залежно від предметної сфери, до якої вони належать, вищі почуття можна поділити на моральні, естетичні, інтелектуальні та практичні.

Естетичні почуття виявляються в найрізноманітніших формах. Джерела естетичних почуттів-твори мистецтва: література, живопис, музика та ін..

Естетичні почуття – це переживання людини, пов'язані зі сприйманням нею явищ природи, творів мистецтва, шляхетних вчинків тощо. Вони мають якісне вираження: від легкого хвилювання, задоволення, радості чи смутку до справжнього естетичного захоплення. При цьому естетичні почуття зливаються з моральними. Естетичні почуття поділяють на кілька форм їх вияву – почуття піднесеного, комічного, трагічного тощо. Почуття мають полярність радість-сум, любов-ненависть, задоволення-незадоволення тощо, та позитивне чи негативне забарвлення.

Важливою є думка О. І. Кульчицької про те, що «Діапазон різноманітних емоцій, за допомогою яких проявляються почуття, може бути великим – все залежить від змісту самого почуття, його сили, сталості, його значимості для людини. Почуття нерозривно пов'язані з особливостями особистості людини, їх зміст визначається тими конкретними історичними, соціальними та економічними умовами, в яких вона живе» [2].

Особливо глибокі переживання людина відчуває при сприманні кращих творів художньої літератури, музичного, драматичного, образотворчого та інших видів мистецтва.

Таким чином, фактично, естетичні почуття є продуктом культурного розвитку людини.

До інтелектуальних почуттів належать емоційні переживання, пов'язані з розумовою діяльністю: почуття нового, здивування, впевненості в істинності рішення тощо, їх підґрунтям є любов до знань, яка може набувати різноманітних форм і напрямів.

Естетичні почуття – це емоційне ставлення людини до прекрасного або навпаки потворного в оточуючих явищах, предметах, житті, природі, мистецтві.

Основою для виникнення естетичних почуттів є здатність людини сприймати явища навколишньої дійсності, керуючись не тільки моральними нормами, а й принципами прекрасного. Цю здатність людина придбала в процесі суспільного розвитку, суспільної практики.

Естетичні почуття характеризуються великим різноманіттям, складністю психологічної картини, багатосторонністю і глибиною впливу на особистість людини.

Естетичне почуття неможливо охарактеризувати будь якою однією емоцією, що бере участь в його прояві. Складність і своєрідність естетичних переживань полягає в специфічному і неповторному поєднанні різних за своєю спрямованістю, інтенсивністю і вагомістю емоцій.

У своїх дослідженнях О. І. Кульчицька зазначала, що визначається предметна спрямованість інтелектуальної діяльності, належністю до художнього, абстрактного (словесного) та середнього типу сприймання і мислення. Відповідно, «У художньому типі визначальним є чуттєве сприймання, яскраві уявлення, наочність, образне, синтетичне мислення, інтуїтивний спосіб розв'язання завдань. Абстрактному притаманні словесне сприймання, опора на одиничні, а потім і загальні поняття та категорії, загальні уявлення, поняттєве, словесне та узагальнене мислення. Середній тип поєднує образне, чуттєве сприймання і мислення з абстрактним і словесним». Враховуючи вище означене, дослідниця акцентує, що можна визначити належність до художнього, словесного типів мислення, або їх гармонійного поєднання, залежно від того, якій інформації надається перевага: чуттєвій, словесній або їх синтезу [1, с.108].

Найважливішою умовою розвинення естетичних почуттів є усвідомлення особистістю необхідності розвитку духовного світу, культури поведінки і краси людських взаємин. У цілому естетичне виховання значною мірою впливає на розвиток і стан життєвої позиції особистості, систему її поглядів і ставлення до явищ життя, до праці, матеріальних і духовних цінностей суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кульчицька О. І. Обдарованість та її виявлення в дитячому віці /О. І. Кульчицька // Журнал практикуючого психолога. – К.: Вид-й центр КНЛУ ЗАТ «ВПОЛ», 2002. – Вып. 8. С.102-109.
2. Кульчицька О. І. Почуття та емоції у розвитку особистості /О. І. Кульчицька // Обдарована дитина.– 2007.– №1. – С. 3-16.
3. Медведева Н. В. Проблема творчого художнього сприймання / Н. В. Медведева // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. В. О. Моляко. – Ж. : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2007. – Т. 12. – Вип. 5. – Ч. I. – С. 68–77.
4. Моляко В. О. Концепція творчого сприймання / В. О. Моляко // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Зб. наук. праць / за ред. В. О. Моляко. – Ж. : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2008. – Т. 12. – Вип. 5. – Ч. I. – С. 7-14.

УДК 159.9

ПРОБЛЕМА ТВОРЧОГО СПРИЙМАННЯ СВІТУ

*Моляко В. О., Інститут психології
імені Г. С. Костюка НАПН України*

Проблема сприймання в психології, як добре відомо, не нова. Більше того, вона одна з найбільш збагачених безліччю досліджень різного масштабу та успішності; їй присвячено кілька десятків ставших вже класичними монографій, не кажучи про тисячі статей, що у сумі, здавалося б, дозволяло б вважати дану проблему досить успішно розробленою. І це у багатьох відношеннях дійсно так, особливо, якщо говорити про сфери психофізіологічного профілю, проявах відчуттів і, скажімо так, «найпростіших» проявів сприймання (насамперед його лабораторних модифікацій). Проте варто лише звернутися до думки найбільших авторитетів, – і саме в області сприймання, – як ми постанемо перед очевидним парадоксом: досліджень сила силенна, а сутнісні таємниці сприймання так і не пізнані, залишаються за сімома печатками. Справді, досі не пізнана психологічна сутність сприймання (його психологічні центри, саме – психологічні, не нейромозкові, хоча і там ще багато питань), закономірності перебігу перцептивних процесів, ієрархія їх психічних регуляторів і організаторів, практично не досліджена сфера взаємовпливів сприймання і особистісних характеристик. Перелік можна продовжити, але завершити його можна дуже неприємною тезою: досі немає єдиного визначення сприймання і визнання його домінуючої ролі в діяльності, поведінці людини. Забігаючи вперед, дозволю собі висловити, як мені видається, не дуже оригінальну думку про те, що все це обумовлено в першу чергу недостатньою пізнаністю функціонування системи свідомості, адже саме сприймання, що б і хто б там що не говорив, це найголовніший (а може бути і єдиний) вхід в такий очевидний і такий ще таємничий «град свідомості». Сказане знаходить підтвердження в роботах багатьох відомих вчених [Барабанчиков, 2006; Гібсон, 1988, Найсер, 1981; Річардсон, 2007 та ін.].

Намагаючись, наскільки це можливо, заглибитися в розробку питань, що стосуються теми образу світу, його створення і функціонування, ми залуцаємо у канву аналізу кілька постулатів і гіпотез, а в ряді випадків і аксіом.

Насамперед видається більш об'єктивним говорити не про один-єдиний образ світу, який «є» у даного суб'єкта, а про систему образів світів, які перебувають у певних динамічних суб'єктивних ієрархіях і поєднаннях модальностей (зорові, слухові і т.д.). При цьому слід враховувати:

1) безперервність, плинність, потоковість образів та їх деталей, конструюючу і деконструюючу діяльність психіки у процесах безпосереднього «зовнішнього» сприймання і сприймання «внутрішнього», тобто циркуляції сприйманого в уяві, фантазуванні, мисленні, пам'яті;

2) процеси сприймання свідомо і підсвідомо регулюються в стратегічних та оперативних проявах, відповідними диспозиційними утвореннями певного масштабу і суб'єктивної значущості;

3) зазначене регулювання здійснюється як безпосередньо при сприйманні реальних об'єктів, так і в процесах функціонування цілодобової індивідуальної «психологічної служби», коли відбуваються мікропроцеси аналізу і синтезу, фіксацій, акцентування, ретро і футуропроявів, в тому числі у сновидіннях (усвідомлених і неусвідомлених).

Цілий ряд, пов'язаних з цими положеннями, інших «ключових» позицій буде представлений нижче.

Правомірність висунутих постулатів і гіпотез знаходить переконливе обґрунтування в концепціях У. Джемса, І. П. Павлова і навіть в таких паранаукових системах, як психоаналіз в його класичних і посткласичних модифікаціях (З. Фрейд, К. Г. Юнг, Е. Фромм та багато інших). Досить аргументовано, як видається, це виражено і в наших дослідженнях конструкторської діяльності, у тому числі і в розробках багатьох наших колег (див. [3] та ін.).

Тут представляється також доречним висловити ряд міркувань і більш загального плану, які стосуються внесення певних доповнень у методологію психологічних досліджень, необхідність яких, як видається не тільки мені, відчувається все більш гостро у зв'язку з, зокрема, певною кризою, обумовленою обмеженістю власне лабораторних експериментальних пошуків і віддаленням від методів інтроспекції, безпосереднього спостереження та ін., а також неймовірним статистичним (псевдокількісним) засміченням науково-психологічної мови, коли в цифрах і формулах можна зустрітися з претензіями на моделювання не тільки найпростіших психофізичних проявів, але і розумових процесів, й чи не всієї поведінки людини та її долі, що багатьом астрологам і чаклунам навіть не снилося.

Разом з тим, час розширювати поняття науковості та залучати в систему обговорення та доказів нові аргументи і факти, запозичуючи їх не тільки з багато в чому ігнорованих паранаукових течій і концепцій (зокрема тих, що отримали широке поширення на Сході, а потім і в Європі і Америці), а й приймаючи в розрахунок саме поодинокі прояви в психіці, оскільки у

психіки саме своя статистика, своя логіка (див. у цьому зв'язку, зокрема, роботи О. Ю. Артем'євої, Б. Вентцель, Г. С. Костюка). Давно пора і в нашу так звану наукову психологію залучати всю ту численність явищ, які «в нас» і «поза нами», продовжуючи вивчати «мову» думок і почуттів, породжуваних процесами сприймання, не боячись впускати на територію наукових полігонів свого роду містичні, таємничі явища, адже навіть такі реальні прояви як сновидіння практично нами не досліджуються в скільки-небудь адекватних масштабах. А все це дає підстави багатьом явним апологетам войовничо антинаукових течій говорити про неспроможність певних напрямків, а то й самої науки в цілому.

Тут я наведу один цікавий момент із записок англійського мандрівника і телеведучого М. Пеліна, який безпосередньо поспілкувався з тибетським Далай-ламою, який під час їх бесіди зауважив: «У буддистів і вчених багато спільного, а в області психології буддисти далеко попереду вчених, – Далай-лама усміхається, – попереду на 2000 років. Ми обов'язково перемажемо, – запевняє він присутніх, – оскільки за нами правда, а правда завжди перемагає» [4, с. 113]. Не будемо вступати з Далай-ламою в дискусію, і не тільки тому, що ми виступаємо в різних, так би мовити, жанрах, але й відмахуватися від його заяви про двотисячолітнє випередження буддистської психології не варто. Згадаємо хоча б про те, що ідею плинності, потоковості всього суцього у світі ввели саме буддисти, а не шановний У. Джемс (йому, звичайно, хвала і честь за те, що він цю ідею ввів у психологію). Адже, що б ми там не говорили, а обеззброююче реалістичне розуміння того факту, що людина була і залишається все ще незбагнено складною системою, конденсатором нескінченної кількості світів і одночасно джерелом, що породжує все нові і нові світи – техніки, архітектури, продуктів самого різного призначення, тобто творінням і творцем в один і той же час, чому і вивчення її творчого сприймання є таким гостро актуальним саме зараз, коли ми в чомусь досягли свого роду піку, а в чомусь темних глибин розуміння і нерозуміння себе, світу, своєї місії в цьому світі.

Щоб нагадати, наскільки багатоплановим і багатовекторним у своїх проявах (і джерелах цих проявів) є навіть «звичайне», не творче сприймання, наведу неповний реєстр питань (проблем), які мають найбезпосередніше відношення як до наших досліджень, так і до видів на практичне значення (позиції в цьому реєстрі дано без дотримання жорсткої понятійної і масштабної ієрархії).

Отже, у вивченні реального сприймання значущими (або навіть – принципово значущими) є: робочі визначення сприймання, його структури, місця в психічній сфері; сприймання (надалі С.) зовнішнього і внутрішнього світу; С. мікросвіту і макросвіту; вікові особливості С.; модальність С. (зорове, слухове і т.д.); відповідно – аналітичне і синтетичне С.; екологічне С. (житло, вулиця, село, місто і т.д.); С. природи (рослини, тварини, пейзаж і т.д.); С. міста (урбаністичне); С. техніки; С. інших людей (близькі, родичі, знайомі і т.д.); професійне С. (вчителя, лікаря, інженера, художника і т.д.); ситуативне С. в конкретному життєвому контексті; сприймання історії (часу і

простору подій); сприймання сновидінь (усвідомлене С. сновидінь); процеси С., їх конфігурація, зміст та ін.; первинне С. (безпосереднє) та вторинне С. (сприймання власних образів); С. продуктів уяви, фантазії; С. і установки, знання, диспозиції, суб'єктивні переваги; кругозір і світосприймання, як цілісні характеристики конкретної людини; конфесійне С.; С., обумовлене різними захворюваннями, патологіями, вродженими і набутими вадами фізичного характеру (інвалідність, зріст, вага, конституція, обмежені можливості тощо...

Чи не правда – вражаючий перелік? А він, як було сказано, ще не вичерпаний. Скажімо, чому не актуальною є тема наприклад в області зоопсихології: сприймання людини тваринами (починаючи від домашніх кішок і собак і закінчуючи слонами і левами)? А такого роду зовсім жартівлива тема ще важча, ніж нескінченно важка тема «людського» сприймання. Мені довелося бути свідком, здавалося б, банальної сценки: на автобусній зупинці маленька дівчинка, років п'яти, присівши навпочіпки, дуже уважно вдивлялася в лежачу перед нею собаку; собака, в свою чергу, одним оком споглядала дівчинку. Мене привабало в першу чергу те, як уважно, зосереджено ця дівчинка дивилася – це було справжнє, природне пізнання, порівнянне, можливо, лише з дзен-буддистським вдивлянням Бодхидхарми в стінку. Навіть не психологу легко прийшло б у голову питання: що бачить і думає дівчинка? Або ще більш важке: що бачить і «думає» собака в цей момент? На жаль, відповіді на це питання (я маю на увазі не припущення, гіпотези, а реальні відповіді) не змогли дати ні Дж. Гібсон, ні У. Найсер, ні В. О. Барабанщиков, навіть якби до них примкнув Дж. Брунер.

Як нам видається, загальна детермінація первинної та подальшої побудови творчого образу тієї чи іншої реальності обумовлена трьома основними трендами (блоками, сферами), а саме:

1. Стратегіальною обумовленістю вродженої поведінки і конкретного реагування на навколишній світ кожної окремої людини; це генотипи, інстинкти, нервовофізіологічна організація та ін., тобто мова йде про закладеність в людський організм програми виживання, поєднаної з подоланням передбачених спадковістю проблем і максимальної адаптації до життя в природних «земних» умовах.

2. Тактична готовність суб'єкта до вирішення різноманітних життєвих і професійних проблем (завдань, ситуацій), вироблювана в процесах навчання і виховання в сім'ї, різних соціумах, школі, професійному середовищі і т.п. Це перебування в сільській місцевості або в місті, знаходження в багатій або бідній сім'ї, закінчення певної школи, вищого навчального закладу, трудова діяльність і т.д.

3. Ситуативно-оперативна готовність до ознайомлення з новими предметами, явищами, людьми, ситуаціями, завданнями, проблемами, яка в кожному окремому випадку буде більш-менш адекватно обумовлена наявністю у суб'єкта конкретного досвіду, конкретних знань, умінь, сполучених саме з конкретною даною ситуацією.

І ще один актуальний момент, пов'язаний з глобалістськими тенденціями останнього часу. В політології, в роботі спецслужб давно вже використовуються так звані психологічні портрети конкретних державних, військових, наукових, технічних особистостей. Здійснені, хоча і в набагато меншому обсязі, дослідження цілих країн, які дозволяють говорити про «портрети» СРСР, Китаю, Японії, США та інших країн, але такого роду портрети здійснені не психологами [1; 2; 4; 5]. І тут непочатий край починань з проблематики сприймання таких надсистем у психологічному плані.

Очевидно, що більшість з наведених нами положень представлено тезово і вимагатиме подальшого розгорнутого обґрунтування та попереджувального аналізу. Тут, як це неважко було помітити, ми свідомо продублювали деякі зі складових нашої концепції, оскільки вважаємо їх принципово важливими, в тому числі і в дискусійному плані.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Козолупенко Д.П.* Мифопоэтическое мировосприятие : [монография] / Д.П.Козолупенко. – М. : Канон, 2009. – 432 с.
2. *Молодяков В.Э.* «Образ Японии» в Европе и России второй половины XIX – начала XX века. – М. : Институт востоковедения РАН, 1996. – 184 с.
3. *Моляко В.А.* Творческая конструктология. Прологомены / В.А. Моляко. – К. : Освіта України, 2007. – 388 с.
4. *Пэлин М.* Гималаи. Крыша мира / М. Пэлин ; [пер. с англ. А. П. Романова]. – М. : СЛОВО, 2011. – 360 с.
5. *Тань Аошуан.* Китайская картина мира: Язык, культура, ментальность / Тань Аошуан. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 240 с.

РІВНІ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЙ РОЗВ'ЯЗУВАННЯ КОНСТРУКТИВНО-ТЕХНІЧНИХ ЗАДАЧ СТУДЕНТАМИ

*Березова Л. В., Інститут психології
імені Г. С. Костюка НАПН України*

В статті подано аналіз рівнів реалізації стратегій розв'язування конструктивно-технічних задач студентами.

Ключові слова: задача, конструктивно-технічна задача, розв'язування задач.

Березовая Л.В.

Психологические особенности уровней реализации стратегий

В статье представлен анализ уровней реализации стратегий решения конструктивно-технических задач студентами.

Ключевые слова: задача, конструктивно-техническая задача, решение задач.

Berezova L. V.

Psychological peculiarities of levels of strategies realization

In the paper analysis of levels of strategy realization of constructive - technical tasks solution by students is presented.

Keywords: task, constructive - technical task, tasks solution.

Постановка проблеми. Вивчаючи технічну діяльність, науковці відзначають її ефективність, розрізняють вікові особливості та індивідуальні відмінності проявів, відзначаючи при цьому, що рівень, на якому реалізується конструкторська діяльність, може бути різною.

Мета статті: здійснити аналіз дослідження розв'язування студентами конструктивно-технічних задач.

Виходячи з цього, ми поставили перед собою завдання охарактеризувати виокремленні рівні реалізації стратегій розв'язування конструктивно-технічних задач студентами.

Основні методичні позиції, методика та організація дослідження.

Досліджуючи конструкторську діяльність як на професійному рівні, так і на допрофесійному, і непрофесійному, В. О. Моляко виділяє чотири основні рівні конструювання: простий, репродуктивний, продуктивний і творчий [2].

Простий рівень конструкторського мислення характеризується обмеженістю конструювання лише предметно представленими елементами і простими структурами елементів, таке конструювання полягає в безпосередньому з'єднанні даних суб'єкту частин. Така конструктивна діяльність характерна дошкільнику, коли він будує щось із кубиків, кілець, чи якихось інших простих елементів. Така конструктивна діяльність характерна навіть конструктору, коли він із простих деталей збирає простий механізм.

В залежності від складності створюваного об'єкту простий рівень конструювання вчений розділяє на підрівні:

1) елементарна побудова (коли із двох-трьох деталей створюється дуже проста конструкція);

2) блочне конструювання (коли із декількох елементів створюється вузол, окремий блок);

3) побудова із елементів і блоків цілого, системи (наприклад, будиночка, автомобіля, простої моделі транзистора і т.п.).

Репродуктивний рівень конструювання пов'язаний з конструюванням за макетами й кресленнями. Це дублююче, відтворююче конструювання, коли використовується вже готовий принцип чи конструкція без змін. В дитячому віці, це конструювання малюнку із кубиків за заданим малюнком. В основі репродуктивного конструювання лежить використання конкретного виробу, як правило, без зміни чи з простими змінами, які не спричиняють зміни основних функцій загальної структурної композиції й т. ін. Це найпростіша реалізація стратегії пошуку аналогів [2].

Продуктивний рівень конструювання – це створення нових деталей, вузлів, пристроїв на основі вже існуючих, але з привнесенням значних змін. Продуктивне конструювання пов'язане зі структурним і функціональним перекомбінуванням. Воно також є характерним для різних вікових рівнів, але в його основі – не копіювання, не перенесення вже готового, а використання побаченого, конкретне використання відомого принципу в новій ситуації чи використання нової структури замість старої і т. ін. В основі продуктивного конструювання лежить здебільшого пошук аналогів порівняно віддалених, перекомбінування і реконструкція.

Творчий рівень характеризує винахідницьку діяльність – створення нової конструкції за рахунок уяви, фантазії. Це вища форма продуктивного конструювання [2].

На думку Т.М. Третяк розв'язування конструктивної задачі може здійснюватись (в залежності від новизни задачі для того, хто шукає її розв'язок) на рівні:

1) переструктурування наявної інформації, виходячи із структурно-функціонального аналізу елементів конструювання;

2) доконструювання (часткової перебудови) до наявної інформаційної структури нового інформаційного блоку (знайденого, побудованого) відповідно до заданих умов;

3) цілковитої перебудови (побудови) вихідної конструкції на основі глибокого структурно-функціонального аналізу наявної інформації, вимог задачі, шуканих, проміжних, гіпотетичних конструкцій з метою знаходження оптимального варіанту розв'язку [3].

В процесі дослідження конструкторської діяльності дошкільників, взявши за основу класифікацію рівнів конструктивного мислення, здійснену В.О. Моляко, І. М. Білою, оцінюючи виконання творчих завдань на конструювання, виокремила чотири рівні конструкторської творчості дошкільників: простий, репродуктивний, продуктивний, творчий, для кожного з яких характерна перевага тих чи інших мисленневих тенденцій. На простому рівні проявляються переважно дії випадкових підстановок, маніпулювання, хаотичного та спонтанного пошуку близьких аналогів, головні конструкції здебільшого схематичні, без деталей; репродуктивний рівень характеризується використанням дій наслідування, аналогізування, пошуком близьких та стереотипних аналогів, цей рівень характеризується початком зародження у дошкільників творчих тенденцій конструювання; продуктивний – перевагою віддалених аналогів та комбінаторних тенденцій (структурне комбінування); а творчий – комбінаторних (образи, які створені за принципом структурного, функціонального та структурно-функціонального комбінування) та реконструктивних [1].

Результати, отримані внаслідок аналізу процесу розв'язування конструктивно-технічних задач студентами, дають нам підстави говорити про рівень сформованості творчої технічної діяльності студентів, розвитку конструктивних дій, які спрямовані на розуміння задачі, формування задуми та її реалізацію. Виходячи зі специфіки запропонованих нами експериментальних задач та оцінюючи успішність розв'язування студентами трьох серій задач на обертання валів, ґрунтуючись на стратегіальну організацію творчої діяльності В.О. Моляко, аналізуючи процес розв'язування задач нами були розроблені основні рівні реалізації стратегій розв'язування конструктивно-технічних задач студентами, а саме низький, середній та високий, для кожного з яких характерна перевага тих чи інших мисленневих стратегій. Як свідчать дослідження В.О. Моляко, Т.М. Третяк процес розв'язування конструктивно-технічних задач здебільшого відбувається на основі відповідних стратегіальних дій, таких як аналогізування, комбінування та реконструювання, зокрема: структурна побудова за аналогією, структурна побудова шляхом перекомбінування, структурна побудова за контрастом, функціональні перетворення за аналогією, функціональні перетворення шляхом комбінування, функціональні перетворення за контрастом, комбіновані побудови і перетворення за аналогією, комбіновані побудови і перетворення шляхом комбінування, комбіновані побудови і перетворення за контрастом.

В процесі аналізу розв'язування конструктивно-технічних задач студентами нами було виокремлено три рівні реалізації стратегій розв'язування конструктивно-технічних задач: *алгоритмічний; умовно творчий; творчий.*

Алгоритмічний рівень реалізації стратегій розв'язування конструктивної задачі полягає у відтворюючому конструюванні, коли використовується готовий принцип чи конструкція без змін, тобто це побудова механізму на основі іншого механізму. В основі алгоритмічного рівня реалізації стратегії лежить використання конкретного пристрою як правило без зміни, або із найпростішими змінами, які не впливають на основні функції загально-структурної композиції. Це, як правило, найпростіша реалізація стратегії пошуку аналогу.

Умовно творчий рівень реалізації стратегій розв'язування конструктивної задачі полягає у створенні конструкції на основі вже відомої, але із внесенням певних змін. Які пов'язані із структурними та функціоналами перекомбінаціями, переорієнтування. В його основі не копіювання, не використання вже готового (відомого) пристрою, а використання відомого принципу дії в новій структурі чи використання нової структури для реалізації заданої функції.

Умовно творчий рівень конструювання пов'язаний зі створенням нової конструкції на основі вже відомої, проте з внесенням певних змін в структуру, взяту за основу конструкції.

Наприклад для відтворення необхідної функції пристрою, який потрібно побудувати згідно з умов задачі, досліджуваний використовує відому йому конструкцію (з автомобіля) переорієнтувавши (змінивши) при цьому певні елементи, для одержання ефективного розв'язку середній рівень реалізації стратегії здебільшого характеризується пошуком порівняно більш-менш віддалених аналогів структур та функцій, їх комбінуванні чи поєднанні, для створення шуканої конструкції.

Будь-яка конструкція, до складу якої входить невелика кількість елементів, це вже комбінація елементами, тому комбінування структурами та їх функціями властива для конструювання діяльність, властива процесу розв'язування конструктивно-технічних задач.

Творчий рівень реалізації стратегій розв'язування конструктивно-технічних задач зустрічається досить рідко та характеризується створенням певного винаходу, тобто притаманний винахідницькій діяльності. Цей рівень передбачає створення нової конструкції, пристрою тільки за рахунок уяви, фантазування.

Звісно, що уява та фантазування реалізуються на основі відомих структур та функцій об'єктів . але все це таким чином структурується в уяві досліджуваного, що в результаті відбувається створення оригінальної, раніше невідомої конструкції.

До цього рівня конструювання можна віднести і фантастичні повністю придумані (нереальні) винаходи.

Творчий рівень реалізації стратегій здебільшого характеризується

складною комбінаторикою та реконструктивними діями за рахунок протиставлення та на основі значних перебудов (у порівнюваних структурах, у заданих умовах змінюються їх складові на протилежні, контрастні).

Творчий рівень реалізації стратегій розв'язування конструктивно-технічних задач студентами характеризується перетвореннями, які пов'язані із заміною структур чи функцій на протилежні, на ті, що суттєво відрізняються один від одного. Цей рівень базується на комбінації стратегій, які переплітаються і детермінуються провідним образом на основі структурно-функціонального аналізу.

Отже, визначаючи рівні реалізації стратегій розв'язування конструктивно-технічних задач, ми аналізували процес творчої конструкторської діяльності починаючи з ознайомлення умови задачі та закінчуючи кінцевим розв'язком та визначали переважання у них мисленнєвої стратегії аналогізування, комбінування чи реконструювання. Проаналізуємо прояви рівнів реалізації стратегій розв'язування студентами трьох конструктивно-технічних задач та розглянемо отримані результати.

В процесі розв'язування студентами конструктивно-технічних задач студенти проявляли умовно творчий рівень реалізації стратегій розв'язування в основі якого лежить реалізація стратегій пошуку більш-менш віддалених аналогів і комбінаторних дій. При розв'язуванні задач переважна більшість досліджуваних намагалися створити конструкцію, що є аналогом з минулого досвіду, з внесенням незначних змін. Цей рівень значно проявився в процесі розв'язування всіх трьох конструктивно-технічних задач: задача №1 (64 %), задача № 2 (77 %) та задача № 3 (77 %). Цей рівень характеризується різними перестановками, підстановками, збільшенням чи із зменшенням певних структурних елементів, використання в процесі розв'язування трьох задач та побудови тієї чи іншої конструкції елементів чи вузлів з попередньої конструкції.

Алгоритмічний рівень реалізації стратегій розв'язування студентами конструктивно-технічних проявився в найпростішій реалізації стратегії пошуку аналогів. Насамперед цей рівень переважно пов'язаний з використанням близьких аналогів: знайомих структур, деталей, блоків, механізмів. Найвищим виявився показник прояву найнижчого рівня реалізації стратегій розв'язування (28 %) в процесі розв'язування задачі № 1. Це пов'язано з тим, що використовується готовий принцип чи конструкція без змін, які не впливають на зміни основних функцій загальної структурної композиції. В цілому алгоритмічний рівень реалізації стратегій розв'язування конструктивно-технічної задачі № 2 становив 9 %, а задачі № 3 становив 7 %.

В основі творчого рівня реалізації стратегій розв'язування лежить реалізація стратегій комбінування та реконструювання. Цей рівень переважно відзначається складною комбінаторикою та реконструктивними діями за рахунок протиставлення та на основі значних перебудов (у порівнюваних структурах, у заданих умовах змінюються їх складові на протилежні, контрастні). Найвищим виявився показник прояву творчого рівня реалізації стратегій розв'язування (12 %) в процесі розв'язування

конструктивно-технічної задачі № 3. Хоча, творчий рівень реалізації стратегій розв'язування конструктивно-технічної задач був відмічений і під час розв'язування задачі № 1 (5%) та задачі № 2 (9 %).

Висновки та перспективи досліджень. Аналізуючи результати досліджень рівнів реалізації стратегій розв'язування конструктивно-технічних задач, варто відмітити, що деякі студенти повністю відмовилися від розв'язування тієї чи іншої задачі і цю відмову ми означили це як таких, які не виявили жодних рівнів реалізації стратегій в процесі роботи над задачею.

Таким чином, в процесі розв'язування студентами трьох серій кінематичних задач переважає умовно творчий рівень реалізації стратегій розв'язування конструктивно-технічних задач, де має місце пошук більш-менш віддалених аналогів майбутніх конструкцій та поєднання різноманітних актуальних співвідношень, використовуючи при цьому стратегію комбінування.

Література

1. Біла І.М. Психологія творчого конструювання в дошкільному віці: монографія / Біла Ірина Миколаївна. – К. : Веселка, 2011. – 431 с.
2. Латиш Н.М. Особливості проявів конструктивного мислення молодших школярів в процесі розв'язання творчих геометричних задач: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Латиш Наталія Михайлівна. – К., 2013. – 204 с.
3. Моляко В.А. Творческая конструкторология (пролегомены) / В. А. Моляко. – К. : Освіта України, 2007. – 388 с.
4. Творча діяльність в ускладнених умовах / [Моляко В.О., Коваленко А.Б., Семиченко В.А., Третяк Т.М. та ін.]; за загальною ред. В.О.Моляко. – К. : Освіта України, 2007. – 308 с.
5. Чарнецкая Р.Т. Психологические условия совместного решения творческих учебно-трудовых задач младшими школьниками / Чарнецкая Раиса Трофимовна. Специальность 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология, автореф. канд. психол. наук, Киев, 1990. – 17 с.

ФОРМУВАННЯ ДОСВІДУ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИХОВАНЦІВ ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

*Драган О.А., методист в/к,
завідувач відділу методичної
роботи Національного еколого -
натуралістичного центру
учнівської молоді*

У статті розкриваються особливості навчально-дослідницької та науково-дослідницької діяльності, аналізуються етапи формування досвіду дослідницької діяльності вихованців центрів еколого-натуралістичної творчості.

Ключові слова: навчально-дослідницька, науково-дослідницька діяльність, дослідницькі вміння, досвід дослідницької діяльності.

«Дуже важливо, щоб мислення учнів ґрунтувалось на дослідженні, пошуках...» В.О.Сухомлинський.

В сучасних умовах розвитку суспільства особливої актуальності набуває проблема формування досвіду дослідницької діяльності вихованців центрів еколого-натуралістичної творчості – майбутніх фахівців у галузі екологічної безпеки.

У сучасній педагогіці досвід діяльності розуміють як сукупність практично засвоєних знань, умінь, способів діяльності в процесі роботи або систематичного застосування зусиль в будь-якій галузі з метою пізнання дійсності. Досвід дослідницької діяльності розглядається як комплексна характеристика особистості.

На думку М.О.Князян, дослідницькою діяльністю називають один із видів творчої діяльності учнів, що характеризується такими особливостями:

1. Дослідницька діяльність пов'язана з розв'язанням учнями творчих завдань.

2. Дослідницька діяльність обов'язково повинна проходити під керівництвом спеціаліста.

3. Головним є отримання нових знань. Завдання повинні бути посилені для учнів.

4. Дослідницькою діяльністю можуть займатися всі учні: і ті, які мають високий рівень підготовки, і ті, які мають середній рівень [2].

Отже, дослідницька діяльність – це діяльність, яка характеризується спрямованістю на отримання нового знання. Вона є способом пошуку, формування нових знань та нового досвіду. Дослідницька діяльність пов'язана з постановкою творчої дослідницької задачі, вона передбачає наявність основних етапів, характерних для наукового пошуку [5].

У педагогічній науці прийнято диференціювати науково-дослідницьку діяльність, як таку, що характеризується об'єктивною новизною і навчально-дослідницьку, новизна якої суб'єктивна. Навчально-дослідницька діяльність визначається як процес набуття дослідницьких і супутніх дослідництву умінь, які виникають при взаємодії вихованця і педагога, спрямованому на виявлення суті тієї чи іншої проблеми, актуальної для всіх суб'єктів діяльності, а також її рішення.

Як показали дослідження, структурний склад навчально-дослідницької діяльності визначається мотиваційним, змістовим, процесуальним і результативним компонентами; функціональна роль кожного в цілісному структурному утворенні – специфічна. [1].

Мотиваційний компонент відтворює такі провідні функції, як: активізуюча, спрямовуюча, регулююча. Саме у процесі виконання навчально-дослідницької діяльності формуються ті інтелектуально-пізнавальні мотиви, позитивні емоції, що лежать в основі внутрішньої мотивації навчання особистості. З мотиваційним невід'ємно пов'язаний змістовий компонент навчально-дослідницької діяльності, який включає об'єкт цього виду діяльності. Об'єктом навчальної дослідницької діяльності є зміст навчальних біологічних проблем, навчально-дослідницьких задач і завдань з біології, екології, агрохімії тощо.

Процесуальний компонент містить такі особливості навчально-дослідницької діяльності:

- здійснюється суб'єктом діяльності на основі його цільової установки, мотивації реалізації особистісного потенціалу і індивідуальних здібностей вихованця;

- пусковим моментом є проблемна ситуація, яка створюється педагогом або виникає в результаті знайомства вихованця з навчально-дослідницьким завданням;

- самостійністю визначення алгоритму дій і самостійним прийняттям рішення, створенням власних способів розв'язання, а значить суб'єктивною значущістю і новизною отриманого результату;

- включає основні етапи дослідницької діяльності, прийняті в науці, аналіз, явищ, процесів, їх зв'язків, усвідомлення дослідницької задачі, протиріччя, мету дослідницького завдання; формулювання проміжних завдань і підзавдань;

- формулювання гіпотез, планування і виконання експерименту, здійснення взаємоконтролю і самоконтролю на всіх етапах діяльності, аналіз і оцінку результатів за раніше визначеними критеріями і показниками, оформлення ходу виконання завдання і його результатів.

Загально визнано, що продуктивність будь-якої діяльності залежить від міри оволодіння суб'єктом її операційно-дійовим складом; домогтися високої якості навчально-дослідницької діяльності можливо за умов формування дослідницьких умінь та навичок особистості. На думку дослідниці Л.А.Чугуй, структура навчально-дослідницьких умінь учнів складається з: інтелектуального компонента (розумові операції аналізу та синтезу, порівняння, узагальнення і систематизації, абстрагування, моделювання, уміння описати об'єкти, які вивчаються або спостерігаються, висування гіпотези та її вирішення, пошук аналогії, індуктивних та дедуктивних висновків тощо); практичного компонента (використання навчальної, довідкової та іншої літератури, підбір матеріалів для експерименту, оформлення результатів дослідження у вигляді графіків, таблиць, діаграм тощо); самоорганізації і самоконтролю (планування роботи, раціональне використання часу, регулювання своїх дій, самоперевірка отриманих результатів, самооцінка).

У процесі формування навчально-дослідницьких умінь учні навчаються самостійно одержувати знання через оволодіння специфічними процедурами: бачити проблему й висувати гіпотезу її вирішення; планувати й проводити експерименти; рефлексувати та оцінювати свою діяльність; переносити раніше засвоєні знання в нову ситуацію.

На думку В.І.Андрєєва, І.Я.Лернера, Є.І.Машбиц на ін., основною структурною одиницею навчальної діяльності є завдання.

Навчально-дослідницьке завдання – це сукупність логічно пов'язаних питань, набір алгоритмічних і евристичних прийомів, які дозволяють вихованцям самостійно отримати (відкрити) нове знання про об'єкт дослідження, способи або засоби пізнавальної діяльності.

Слід зауважити, що методика поетапного застосування евристик і евристичних прийомів підвищує рівень самостійності в організації дослідницької діяльності – від введення «готових» приписів до самостійного відкриття прийомів дослідницької діяльності, дозволяє формувати дослідницькі вміння різного рівня (від репродуктивних до творчих). Крім того, пошук оптимального співвідношення функцій контролю і самоконтролю, які змінюються залежно від віку і розвитку дослідницьких умінь, а також від етапу виконання дослідницького завдання, дозволяє підвищити самостійність виконання навчально-дослідницького завдання.

Якісними показниками результату застосування системи навчально-дослідних завдань є досвід пошукової діяльності учнів. Як стверджує

дослідниця Н.Г.Недодатко, основою навчально-дослідних завдань є способи діяльності, спрямовані на оволодіння прийомами наукових методів пізнання, та рівні пізнавальної самостійності учнів[3].

Формування вмінь дослідження живої природи ґрунтується на ідеї поетапного ускладнення діяльності вихованців:

- від спостереження до дослідження по плану, даному педагогом, до складних спостережень, які вимагають активної мисленнєвої діяльності;
- від проведення найпростіших дослідів до спроб розв'язання складних дослідницьких задач;
- від записів і звітів, рекомендованих керівником гуртка до самостійно оформлених результатів дослідження;
- від дослідницьких завдань, в яких застосовуються знання однієї вивченої теми до дослідницьких завдань, які вимагають знання різних розділів курсу.

Формуючи навчально-дослідницьку діяльність при пізнанні живої природи, необхідно враховувати такі методичні фактори:

- розвиток навчально-дослідницьких умінь вихованців;
- зміст біологічного (екологічного) матеріалу та можливості його трансформації в систему навчальних проблем, дослідницьких задач, завдань;
- індивідуальний і диференційований підхід до підбору навчальних дослідницьких завдань, визначення індивідуального співвідношення репродуктивної (формуючої базові уміння) і дослідницької діяльності, які здійснюються на основі оптимізації рівнів проблемності і складності навчально-пізнавальних завдань;
- фактор часу: дослідницька робота вимагає більше часу, ніж інша діяльність вихованців;
- управління здійснюється на основі індивідуальної підтримки у вигляді застосування евристик і евристичних правил при виконанні дослідницької діяльності, що дозволяє вихованцям самостійно засвоювати біологічні і методологічні знання, створювати нові методи дослідження біологічних об'єктів і процесів, нові дослідницькі уміння і нові способи діяльності;
- управління навчально-дослідницькою діяльністю відбувається шляхом використання системи адекватних методів пошуку рішень (репродуктивний, пошуковий, дослідницький), методів пізнання (порівняння, класифікації, узагальнення, індукції, дедукції, спостереження, моделювання, аналогії, висування і доведення гіпотез, експеримент тощо);
- рівень професійної підготовки педагога.

Науково-дослідницька діяльність спрямована на виявлення об'єктивно існуючих закономірностей явищ і процесів, які відбуваються в соціоприродному середовищі. Відкрите вихованцями в процесі науково-дослідницької діяльності нове знання має характер переважно об'єктивний, на відміну від навчально-дослідницької діяльності. В науково-дослідницькій діяльності виокремлюють такі етапи:

- мотивація науково-дослідної роботи;

- вибір напрямку дослідження;
- визначення проблеми і теми дослідження;
- вибір об'єкту і предмету дослідження
- висування гіпотез;
- формулювання мети і постановка завдань;
- відбір методів дослідження;
- фіксування і попередня обробка даних;
- перевірка гіпотез;
- обговорення результатів дослідження;
- оформлення результатів роботи;
- презентація дослідницької роботи.

Таким чином, етапи навчально-дослідницької і науково-дослідницької діяльності в основному співпадають, але вони мають і суттєві відмінності.

Головними рисами науково-дослідницької діяльності є:

- переважно об'єктивний характер отриманих знань;
- результат, матеріалізований в описуваній реальності, прогнозуванні розвитку процесів і наслідків подій;
- наявність теоретичного узагальнення отриманих результатів;
- обов'язкове включення експерименту в індивідуальну дослідницьку роботу;
- різноманітність форм представлення дослідницької роботи.

До науково-дослідних робіт ставляться більш високі вимоги, ніж до робіт, виконаних за результатами навчально-дослідницької діяльності. При розгляді науково-дослідних робіт вихованців особлива увага звертається на відповідність формулювання теми роботи її змісту, на наявність або відсутність контрольної групи, на статистичну обробку отриманих в результаті дослідження результатів, на інтерпретацію отриманих даних і на відповідність висновків та результатів дослідження.

Необхідною умовою ефективності наукової діяльності є готовність особистості до науково-дослідної роботи. У сучасній психолого-педагогічній літературі є різні погляди на поняття "готовність". Готовність визначають як умову успішного виконання діяльності; як вибіркочну активність, що налаштовує особистість на майбутню діяльність; як регулятор діяльності; як придатність до діяльності; наявність певних здібностей; як психологічний стан, який виникає у суб'єкта для задоволення певної потреби.

У науковій літературі виділяють готовність функціональну та особистісну (Ф. Т. Тецов, Б. Ф. Пуні); психологічну та практичну (Ю. К. Васильєв, М. В. Матюхіна, Б. Г. Осовський, Б. Ф. Райський); ситуативну та довготривалу (Н. Д. Левітов, П. С. Нерсеров, В. Н. Пушкін); загальну та спеціальну (Б. Г. Ананьєв); соціально-психологічну (Я.Л. Коломинський); моральну та професійну (Р.А. Нізамов, В.О. Сластьонін).

У багатьох працях виділяють два узагальнені блоки професійної готовності: теоретична готовність, яка передбачає наявність аналітичних, прогностичних, проєктивних і рефлексивних умінь; практична готовність,

яка виражається в зовнішніх уміннях (організаторські, комунікативні, управлінські).

Отже, під поняттям «готовність до проведення наукових досліджень» розуміється інтегральне особистісне новоутворення, яке охоплює стійке прагнення до творчого наукового пошуку, наявність спеціальних знань і умінь, а також комплексу індивідуально-психологічних і характерологічних особливостей, які забезпечують високу ефективність виконання науково-дослідницької роботи суб'єктами цієї діяльності.

Дослідницька діяльність є провідним фактором генезису дослідницьких здібностей. Серед вчених, які досліджували сутність та структуру дослідницьких здібностей, варто відзначити роботи В.І.Андрєєва, А. Деметру, В.М. Дружиніна, А.Н.Поддякова, О.І.Савенкова. Назагал у психологічній літературі дослідницькі здібності розглядаються як індивідуально-психологічні особливості особистості, які забезпечують успішність і якісну своєрідність процесу пошуку, засвоєння і осмислення нової інформації. Та все ж найбільш повну характеристику дослідницьким здібностям знаходимо у роботах О. І. Савенкова [4]. Автор розглядає дослідницькі здібності як комплекс трьох відносно автономних складових: пошукової активності; дивергентного мислення; конвергентного мислення. Пошукова активність виступає в ролі першоджерела і головного двигуна дослідницької поведінки. Вона характеризує мотиваційну складову дослідницьких здібностей. Прагнення до пошукової активності значною мірою визначене біологічно, разом з тим ця якість розвивається під впливом факторів середовища. Висока мотивація, інтерес, емоційність – необхідні складові дослідницької поведінки, що вказують на наявність пошукової активності. Дивергентна продуктивність - важливий елемент психологічної готовності індивіда, абсолютно необхідний в ситуаціях дослідницької поведінки. Це вимагається і на етапі виявлення проблем, і на етапі пошуку можливих варіантів рішення. Такі важливі характеристики дивергентного мислення як продуктивність, оригінальність, гнучкість мислення, здатність до розробки ідей є необхідними умовами для успішного здійснення дослідницької діяльності. Наприклад, здібності знаходити і формулювати проблеми, генерувати максимально велику кількість ідей у відповідь на проблемну ситуацію, оригінальність, здатність реагувати на ситуацію нетривіально – все це не тільки прояви здатності до дивергентного мислення, але і невід'ємна складова дослідницької поведінки людини. Їх обов'язково потрібно розглядати як компонент дослідницьких здібностей. В реальних ситуаціях, зазначає автор, і пошукова активність і дивергентне мислення мало корисні без високо розвинутого конвергентного мислення. Воно не тільки тісно пов'язане з даром вирішувати проблему на основі логічних алгоритмів, через здатність до аналізу й синтезу, але й принципово важливе на етапах аналізу й оцінки ситуації, на етапах вироблення суджень й умовиводів. Конвергентне мислення є важливою умовою для успішної розробки і вдосконалення об'єкта дослідження (або ситуації), оцінки знайденої інформації, рефлексії.

В умовах центрів еколого-натуралістичної творчості запроваджені такі форми дослідницької діяльності: систематична дослідницька діяльність, літні екологічні експедиції, участь у науко-практичних конференціях.

З метою формування дослідницьких умінь спільно з науковими співробітниками галузевих інститутів НАН України методистами Центру розробляється тематика і методика дослідницької роботи. Вибір теми дослідження здійснюється спільно з вихованцями залежно від здібностей, можливостей і потреб кожного підлітка.

Як показали результати наших спостережень, розвиток дослідницьких умінь виконує провідну роль у формуванні досвіду дослідницької діяльності вихованців центрів еколого-натуралістичної творчості, який проходить певні етапи: *пропедевтичний* (в ході якого підлітки включаються в пошукову діяльність, оволодівають базовими дослідницькими вміннями), *емпіричний* (пізнання вихованцями тільки зовнішніх закономірностей об'єктів і явищ в процесі виконання індивідуальної чи групової дослідницької роботи), *теоретичний* (осмислення і пізнання зовнішніх і внутрішніх закономірностей на теоретичному рівні), *творчий* (продуктивна дослідницька діяльність вихованців із застосуванням нестандартних способів розв'язання задач).

Література

1. Іваницька Н. А. Формування дослідницьких умінь учнів основної школи в процесі навчання фізики [Рукопис] : автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Н. А. Іваницька; Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. - Кіровоград, 2011. - 20 с. - укр.

2. Князян М. О. Навчально-дослідна діяльність студентів як засіб актуалізації професійно значущих знань : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки»/ М. О. Князян. – Одеса, 1998.

3. Недодатко Н. Г. Формування навчально-дослідницьких умінь старшокласників : автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Недодатко Н. Г. – Х., 2000.

4. Савенков А.И. Психологические основы исследовательского подхода к обучению : [учеб. пособие]/ А.И.Савенков.- М.: Ось-89, 2006.-480с.

5. Сурмін Ю.П. Майстерня вченого: Підручник для науковця.- К.: Навч.-метод. центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006.- 302 с.

**СУЧАСНЕ ВИХОВАННЯ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ –
ЗАПОРУКА ДБАЙЛИВИХ І ТУРБОТЛИВИХ ГОСПОДАРІВ РІДНОГО
КРАЮ В СВІТЛІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В.О.
СУХОМЛИНСЬКОГО**

Бойко Євгенія Олексіївна завідувач
лабораторії дендрології, методист в/к

*Учити дітей відчувати красу природи, виховувати
розум і дар бачення заповідних таємниць необхідно
для того, щоб вони, сьогоднішні діти, стали
дбайливими, турботливими господарями.*

В. Сухомлинський

Мабуть, найбільшу насолоду і радість, найпалкішу любов до рідного краю, до життя викликає природа. Вона завжди чарувала і хвилювала людину. Шепіт голубої води, зелених дібров, спів дзвінкоголосих пташок, аромат і розмаїття квітів - усе це дорога серцю, ні з чим незрівнянна природа рідного краю.

Ліси називають «легенями планети»: вони поглинають вуглекислий газ і виділяють кисень. Ліс — середовище проживання приблизно 3\4 всіх видів рослин, тварин і грибів, що існують на нашій планеті. Ліс — частина культурно-історичного середовища, під впливом якої формуються культура і звичаї цілих народів, ліс- джерело роботи матеріального благополуччя значної частини населення. Ліс служить джерелом деревини і продуктів її переробки, харчових і лікарських ресурсів та інших матеріальних цінностей.

Проголошення 2011 року Міжнародним роком лісів надає унікальну можливість для залучення уваги громадськості до проблем збереження лісів.

Ліси відіграють важливу роль у світовій економіці, забезпечуючи доходи 1,6 мільярда жителів нашої планети. Враховуючи помітне народно-

господарське значення лісу на допомогу працівникам лісового господарства України прийшли шкільні лісництва в 60-х роках минулого століття.

Шкільні лісництва, на сьогодні — учнівські лісництва, стали однією з важливих форм організації трудового навчання і виховання, активізації екологічного руху в Україні залучені до науково-дослідницької діяльності та суспільно-корисної праці.

Цінність лісів зводиться не тільки до економічних вигод: лісові ландшафти забезпечують важливі соціальні та культурні ресурси, на них ґрунтується традиційний устрій життя багатьох корінних народів.

Ліси відіграють виключно важливу роль у збереженні біологічного різноманіття та пом'якшення впливу змін клімату.

У процесі навчання учні отримують базові теоретичні та практичні знання в галузі лісівництва та дендрології, поглиблюють знання з біології, екології, формують практичні навички та вміння з вирощування посадкового матеріалу лісових та декоративних культур, займаються навчальним дослідництвом.

Школярі саджають, вирощують, доглядають дерева, збирають лікарську сировину, допомагають лісу, проводять різноманітні досліді, сезонну роботу в учнівських лісництвах. Це надзвичайно велика праця.

Великий вплив на формування свідомого та обґрунтованого ставлення до вибору професії має дослідницька та практична робота у лісі.

На сьогодні в Україні працюють понад 550 учнівських лісництв, які об'єднують майже 8 тисяч учнів на площі понад 45 тисяч гектарів землі. Найбільше їх організовано в Хмельницькій, Вінницькій, Івано-Франківській, Волинській, Закарпатській, Чернівецькій, Львівській, Сумській, Рівненській, Житомирській, Кіровоградській, Чернігівській областях.

На території дендропарку «Юннатський» НЕНЦ, юні дослідники України мають можливість продовжити свою дослідно-експериментальну роботу в галузі лісівництва та познайомитися з екзотичними та реліктовими породами дерев.

Наявність дендропарку створює чудові умови для проведення практичної природоохоронної роботи учнів, яка, відповідно до місії НЕНЦ як провідної установи у галузі позашкільної еколого-натуралістичної освіти та екологічного виховання учнівської молоді, набула особливого значення.

На території дендропарку представлені добре збережені фрагменти типових природних рослинних угруповань та штучні насадження інтродукованих і аборигенних видів рослин.

Тут юні дослідники України мають можливість продовжити свою дослідно-експериментальну роботу в галузі лісового господарства та познайомитися з екзотичними та реліктовими породами дерев і кущів. Вихованці учнівських лісництв стають не тільки учасниками Всеукраїнського конкурсу юних дослідників МАН, а й переможцями цього поважного конкурсу.

З 2007 року Національним еколого-натуралістичним центром учнівської молоді запроваджено проведення Всеукраїнського зльоту команд учнівських

лісництв.

Перший зліт проходив у Києві на базі НЕНЦ, II зліт — в м. Суми, III зліт — в м. Рівне, IV зліт — у м. Чернівці, V зліт — у м. Кіровоград, VI зліт — у м. Івано-Франківськ, VII зліт — у м. Біла Церква Київської області, VIII зліт — у м. Луцьк Волинської області, IX - призер на проведення Всеукраїнського зльоту учнівських лісництв — Хмельницька область. Переможці цих конкурсів (учні, що посідають призові місця) мають перевагу під час вступу до навчальних закладів.

Запровадження навчальних програм з основ лісового господарства, створення й обладнання кабінетів та куточків охорони природи (за підтримки управління лісового господарства, лісгоспів) сприяли організації навчально-виховного процесу в усіх учнівських лісництвах.

На розвиток мережі учнівських лісництв значно вплинула паспортизація учнівських лісництв і ланок юних лісівників, конференцій, конкурсів, трудових акцій, зльотів.

Профорієнтація, яку здійснюють учнівські лісництва, допомагає старшокласникам у виборі майбутньої професії лісівника. Кращим учням лісових шкіл видають направлення для вступу до середніх спеціальних та вищих навчальних закладів.

Кращі учнівські лісництва Чернівецької області, з метою поширення досвіду роботи, задоволення сільської молоді у допрофесійній та професійній підготовці, творчій самореалізації, створили в Хотинському районі еколого-лісовий комплекс, функції координатора надали Полянському учнівському лісництву, комплекс є початковою ланкою підготовки кадрів для лісового господарства.

Спільна багаторічна співпраця Національного еколого-натуралістичного центру Міністерства освіти і науки та Державного агентства лісових ресурсів України є пріоритетним напрямом еколого-натуралістичної роботи учнівських лісництв в Україні.

Кожен громадянин повинен усвідомлювати, що ліси — основний фактор, який підтримує екологічну рівновагу на території нашої держави, це «зелені легені Землі», без яких неможливо уявити існування усього живого на Планеті. Ми повинні ставитись до лісу, як до національного надбання, охороняти і захищати його, тільки від нас залежить якими будуть зелені шати України.

Природа і Вітчизна — невіддільні. У кожного з нас залишаться у серці куточок, де минає дитинство, сонячний сосновий бір або тінистий гай із сунічними галявинами, широке поле, де так легко й солодко дихати, стежина, обіч якої ростуть волошки й маки і по якій, здається, не йдеш, а летиш, наче птах...

Література

7. Положення про дендрологічний парк місцевого значення «Юннатівський». Затверджено 15.08.2006 р. Міністерством освіти і науки та Мінприроди України. — К.: 2006. — 9 с.

8. Лісове господарство України (інформація Державного комітету лісового господарства України). – К.: «Видавничий дім «ЕКО-інформ», 2006. – 53 с.
9. Ландшафтная архитектура в ботанических садах и дендропарках: Материалы III международной конференции, 8-11 июня 2011 года. – Киев, 2011. – 420 с.
10. Болгов В.В. Енциклопедія дитячої творчості. Юні таланти України. - К.: Укр. конф. журналістів, 2012. - 176 с. - С. 27-31.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ПО ПРОВЕДЕННЮ ПЕРШОГО ДОСЛІДУ У ГУРТКУ ЮНИХ САДОВОДІВ

(Коментар методиста)

*Мазур П., завідувач науково-дослідної
лабораторії садівництва НЕНЦ.*

*Федорчук М., методист науково-дослідної
лабораторії садівництва НЕНЦ.*

Академік Микола Феофанович Кащенко говорив що: « Якщо хочете мати достойних спадкоємців-виховуйте їх з малечку і вкладіть всю свою душу і кошти в них у юності». Безумовно, що великий акліматизатор плодкових культур мав на увазі перш за все спадкоємців-садівників. Сад це особлива галузь пізнання. А тут є ряд особливостей про які варто поговорити, бо на відміну від інших напрямків дослідницької роботи юннатівське садівництво має свої особливості:

Проблематика дослідницької роботи з садівництва полягає в першу чергу в тому, що від закладки досліду до отримання кінцевого результату: врожаю, посадкового матеріалу, тощо, проходить тривалий проміжок часу – 3-5 років. Тобто залучені у садівництво в середньому шкільному віці (5-6 кл) побачать результати своєї праці лише будучи старшокласниками. Садівництво в цьому плані не зрівняти з овочівництвом чи квітникарством, де одного вегетаційного періоду буде досить для отримання результату, - діти нетерплячі, їм потрібен швидкий результат. Тому ми також підбираємо такі досліді, які тривають 1-2 роки. Це досягається за рахунок підбору плодкових культур, сортів, нетрадиційних агротехнічних прийомів, особливої системи живлення рослин та системою захисту від шкідників та хвороб. Пропонуємо по цьому зосередитися на ягідництві.

Друга проблема полягає в тому, що сад в цілому потребує досить велику земельну площу, проведення робіт по обрізуванню і формуванню крони, захисту від шкідників та хвороб, тощо. І втілення ідеї садівничого

дослідництва в рамках школи чи станції юннатів на сьогоднішній день ставиться під сумнів. Виходячи з цього настійливо радимо залучати до дослідницької роботи з садівництва юннатів з батьками, родинами та досліди проводити на присадибних і дачних ділянках.

При виборі дослідів необхідно враховувати вікові особливості дітей їх фізичний розвиток, психологічні особливості. Так для юннатів молодшого шкільного віку дослідницька робота має бути ознайомчо-навчальною, де дослідницька робота зводиться в основному до фенологічних спостережень.

При виконанні практичних робіт необхідно враховувати їх швидку стомлюваність, для них необхідно декілька разів за заняття змінювати вид діяльності, багато молодших школярів не можуть працювати секатором і тому подібне. Пропонований нами перший дослід у садівництві під силу і дітям молодшого шкільного віку. Діти середнього шкільного віку мають проводити досліди з елементами наукового пізнання. Це найпластичніша вікова група і для гуртка юних садівників найбільш сприйнятлива. Для старшокласників досліди бажано підбирати проблемно-пошукові, за умови, якщо дослідницькою роботою з садівництва вони вже займалися і в них до цього є уподобання.

Дана дослідницька робота тісно пов'язана з шкільним курсом біології рослин, саме тут закріплюються теми «Вегетативні органи», «Будова пагона», «Вегетативне розмноження».

Ягідники найпоширеніші культури нашого саду. Говорити про їх властивості варто кожної слушної хвилини, про їх важливість для людського здоров'я, про чудові смакові якості про можливість легкого розмноження та вирощування і тому подібні речі.

А от про розмноження смородини та близьких до неї культур: порічки, агрусу, йошти питання актуальне і розповісти хочемо саме тут: бо з однієї сторони все елементарно просто, а з іншої далеко не кожен може це зробити, хоча всім це доступно.

Підготовка ділянки: Розсадник ягідних культур або ще як її називають плодово-ягідну шкільку розміщують в довільному місці та площі (навіть 1м²) лиш не знаходилась на заболоченому місці, та схил був не більше 3°. Більша крутизна не уможливить полив. Саме основне при виборі ділянки під шкільку смородини це Рн ґрунту. Якщо реакція ґрунту буде кислою Рн < 5,5 (рослинні індикатори підвищеної кислотності - наявність хвоща, різні види щавлю) така ділянка не придатна для вирощування та закладання шкільки ягідників.

Механічний склад ґрунту може бути різним. Але ґрунт з легким механічним складом безумовно найкращий. При закладанні живців в легкий ґрунт, менш травмують бруньки, що при закладанні основне. Також «легкий ґрунт» набагато поліпшує агротехнічний догляд, аерацію та водопроникність.

Освітлюваність шкільки смородини порівняно не вибаглива. Краще за все буде постійне джерело світла. Але є невеличке застереження з власного досвіду. При активному сонці(липень – серпень) можуть виникати опіки

листіків. Які призводять до погіршення росту, або його припинення. Наші гуртківці закладали шкілку де тінь тривала з другої половини дня, результатом задоволений.

При виконанні практичних робіт особливий наголос робимо на техніку безпеки та слідкуємо за його дотриманням на протязі і проведення практичного заняття і спілкування з дітьми загалом. Щеплюючи дітям при цьому такі якості як працелюбність, уважність, охайність, концентрування уваги. Безпечне поводження в колективі та польових умовах є складовою частиною культури землеробства.

Передпосадковий обробіток: *Полягає в покращенні родючості ґрунту* Саме основне це знищення злісних бур'янів, (пирій, берізка). Іншим етапом буде удобрення ділянки. Використовуйте тільки старий влєжаний компост з рослинних решток. Не використовуйте хвої(окислює ґрунт), також небажаним є використання гною тваринного походження, особливо свіжого. Добрий господар може органічних добрив. Цим можна спровокувати появлення ґрунтових шкідників, що за собою потягне крота та землерийку. Вносити компост треба з розрахунку родючості ґрунту. Для бідних ґрунтів це 5-6кг\м², для родючих 2-3 кг\м² (або й взагалі не вносити).

Обробіток ґрунту являє собою перекопування ділянки або оранку на глибину родючого шару(15-25см). На присадибній ділянці достатньо на глибину проникнення лопати. Для важкого ґрунту проводять культивування, щоб позбавитись грудок (граблями чи бороною). Після обробітку ґрунту треба якомога швидше закласти шкілку(1-14 днів).

Терміни закладання шкілки: Чорну смородину та її родичів розмножуємо живцюванням осінньої пори в термін з 10 вересня по 10 жовтня. Чому саме восени, а не напровесні? Посадковий матеріал, про який мова піде нижче, накопичує велику кількість поживних речовин, завдячуючи яким проходить укорінення живців восени, ростові бруньки при цьому не розвиваються. А вже весною укорінений живець черпає воду і поживні речовини з ґрунту власним корінням. І до осені виростають товарні кущі, які можна садити на постійне місце або реалізувати. Весняна посадка дає значно гірші результати. Найоптимальніша пора закладання шкілки смородини – це остання декада вересня та перша жовтня. Для живцювання агрусу необхідно вкластися в термін першої декади вересня. Термін закладання йошти більш розтягнутий. Цей гібрид агрусу й смородини можна закладати з середини вересня до кінця листопаду(при плюсовій температурі). В 2013 році наш гурток закладав шкілку смородини чорної 7 листопада. І такі терміни посадки дали гарні результати. Хоча потрібно не ризикувати і притримуватись одного правила: закладати шкілку смородини потрібно за місяць до сильних морозів.

Заготіля живців: Живець – це половина вашого успіху. Живець це відрізок пагона довжиною 12-16 см визрівший однорічний приріст(пагін). В маточних насадженнях взяти їх не викликає проблем. А от звичайній людині треба його знайти на кущі смородини(за умов якщо він там є). Дворічні і

старші пагони не використовуються. Також не використовуються вражені хворобами та шкідниками, чи механічно пошкоджені пагони. Той кущ що вибраний на розмноження краще ранньої весни сильно обрізати (на омолодження). За сезон він дасть велику кількість здорових пагонів, саме вони підуть на заготівлю живців. Старі пагони як правило виснажені врожаєм, мають горизонтальні прирости, та багато квіткових бруньок. Тим більш вони часто пошкоджені кліщами та склівкою. Молодий пагін легко відрізнити на фоні старого куща. В смородини чорної та йошти він забарвлений від жовтуватого до світло-коричневого. В порічки сірий з багатьма відтінками. Однорічні пагони розміщуються в середині куща, мають вертикальне положення і відростають з нижньої бруньки. Бруньки таких пагонів розміщуються по одній на міжвузля, рідко по дві три. Такий пагін немає бічних приростів і рідко утворює генеративні бруньки.

Зберігання живців: Нарізані живці добре зберігаються в прохолодних приміщеннях з підвищеною вологістю (погріб). Субстратом для занурення живців може слугувати мокрий пісок чи ґрунт. Для коротко тривалого зберігання можна використовувати ємність з водою. Для зберігання при транспортуванні потрібно добре загорнути живці в мокру ганчірку та поліетилен. При довгому зберіганні де немає погребу, використовують холодильник. Час зберігання не повинен бути довшим за 20-30 днів.

Підготовка живців до закладання в шкільку: Зрізані однорічні пагони маркіруються відповідно за сортом. Вибраковуються недозрілі, вражені чи механічно пошкоджені пагони. Придатні для закладання пагони ріжуть за допомогою секатора.

Стандартний пагін візуально розбивають на три частини. Перша найнижча частина пагона є й найкращою. В ній більше поживних речовин, кращі вегетативні здатності бруньок та більший діаметр. Середня частина має менший діаметр і скорочену відстань між бруньками. В живців узятих з середини пагона зазвичай є квіткові бруньки які негативно впливають на приріст в перший рік. Але такий живець використовується теж. Не використовується тільки верхня частина. Зумовлено це великою кількістю бруньок, низьким запасом поживних речовин, нагромадженням патогенів та зимуючих шкідників.

Обрізають живець з врахуванням того, що зріз знаходиться вище останньої бруньки на 1,5-3 см. Живець може бути не більше 12 - 16 см. При живцюванні враховуйте кількість бруньок. Їх повинно бути не менше 4-5. Для живця з центральної частини пагона їх може бути більше, оскільки відстань між бруньками коротша. При операціях по живцюванню смородини(особливо чорної) слід велику увагу приділяти брунькам. Якщо в живця верхня брунька пошкоджена, такий живець вибраковується, або прирізується до нормальної бруньки.

Закладання шкільки: Після того як всі агроприйоми були проведені на ділянці переходять до висаджування живців у шкільку. Для такої справи краще вибрати тихий похмурий день з комфортною температурою. Якщо живців не багато, ця праця займе лічені хвилини.

Через ділянку протягують шнур закріплений на двох кілках, який буде рівняти майбутній ряд. Початок ряду починаєте з етикетованого, відповідним сортом, живця. Занурюються живці в ґрунт до останньої бруньки(верхньої). Таким чином, щоб брунька була над рівнем землі і була розміщена в середину ряду(а не назовні). Також при закладанні приділяють велику увагу розміщенню брунькам, щоб не допустити перевертання живці «з ніг на голову». Існує декілька видів розміщення живців в ґрунті. Одні спеціалісти радять закладати живці під кутом 45° до поверхні ґрунту. Аргументуючи це кращім прогріванням, а значить швидшим і якіснішим укоріненням. Інші занурюють живці в землю вертикально. Наші гуртківці використовують два цих способи і не можуть сказати що спосіб з «кутом» чимось кращий за «вертикальний».).

Після висадження живців у землю, їх потрібно максимально ущільнити. Для цього вистачить власної ваги. Обома ногами починають втрамбовувати землю навколо живців, відступивши 2-3 см. Робиться це дуже акуратно і без поспіху, щоб не збити бруньку(ось чому брунька розміщується в середину ряду).

Як закінчилася посадка живців і земля ущільнена треба закрити вологу. Робиться це за допомогою усім відомого інструменту - сапи. З обох боків ряду нагортається ґрунт, закриваючи повністю живці.

Що стосується вологості ґрунту, стараємося садити в вологий ґрунт. В суху осінь закладають шкілку звичайним способом. Після закладання живців добре поливають міжряддя(одного разу достатньо).

Стосовно відстані живців в ряду та ширини міжряддя. Це 10-12 см×50-70см. Тобто 10-12 см в ряду і 50-70 см ширина міжряддя.

Окремо наголосимо про використання стимуляторів росту, ми ними не користуємося. Результат ви побачите наступної осені. При правильному закладанні шкілки смородини вихід кореневласних саджанців майже сто відсотків.

ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО В ТРУДОВОМУ ВИХОВАННІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

*Іваськевич Г. Л., методист вищої категорії
Вінницької обласної станції юних натуралістів*

Всеосяжна, багатоаспектна науково – педагогічна творча спадщина Василя Олександровича Сухомлинського з роками не втрачає своєї актуальності, а відкривається все новими і новими гранями. Вона торкається найважливіших педагогічних проблем і допомагає їх вирішенню на рівні вимог сучасної педагогіки. Це визнано педагогічною громадськістю не лише країни, а й усього світу.

Твори В.О. Сухомлинського відображають запити, стан, тенденції й перспективи шкільних реалій, розвитку дитини, спираються на потреби навчання і виховання і можуть бути прийнятними для будь-якого суспільного середовища, у будь-якій країні, з будь-яким суспільним ладом.

Василь Олександрович Сухомлинський – великий український педагог, який пережив голодомор, брав участь у військових діях у складі радянської армії, був поранений.

Відправляючи Василя в Кременчук на навчання в 1933 році, мама дала йому кілька спечених картопляних коржиків з висівками і дві склянки смаженої сої.

Педагогічну діяльність розпочав у 17 років вчителем початкових класів. В 1947 році з осколками снаряду в грудях він очолив Павлиську середню школу і був її директором 23 роки.

Виховання громадянина було в центрі навчально - виховної роботи. Воно здійснювалось через працю, у праці і виховання любові до праці. У його трактуванні «праці» як такої не було, і навіть «фізичної праці» не було, а була:

- праця навчальна і виробнича;
- короткочасна і довготривала;
- платна і безкоштовна;

- ручна і механізована;
- в майстернях і полі;
- індивідуальна і колективна;

Він говорив, що школа повинна використовувати всі види праці. Розумова праця як і фізична має ж велике значення лише тоді, коли до її виконання здатний розум дитини. «Розум дитини на кінчиках пальців» - говорив Сухомлинський.

Щоб активізувати розум дитини, в школі діти залучалися від найпростіших видів роботи до складніших, механізованих у шкільній майстерні, в полі, в учнівській виробничій бригаді.

Василь Олександрович виступав проти ремісництва в школі. Школа не повинна здійснювати професійну підготовку, вона повинна орієнтувати учня на різні галузі виробництва, щоб полегшити вибір професії.

Актуальними в умовах сьогодення і творчо використовуються педагогами сучасності сформульовані В.О. Сухомлинським 12 принципів трудового виховання:

- єдність трудового виховання і загального розвитку – морального, інтелектуального, естетичного, фізичного;
- розкриття, виявлення, розвиток індивідуальності у праці;
- висока моральність праці, її суспільно корисна спрямованість;
- раннє залучення до продуктивної праці;
- різноманітність видів праці;
- постійність, безперервність праці;
- наявність рис продуктивної праці дорослих у дитячій праці;
- творчий характер праці, поєднання зусиль розуму і рук;
- наступність змісту трудової діяльності, умінь і навичок;
- загальний характер продуктивної праці;
- посиленість трудової діяльності;
- єдність праці і багатогранного духовного життя.

Дані принципи, можуть стати і нині основоположними в діяльності тих шкіл, які прагнуть створити власну оптимальну модель трудового виховання, яка б забезпечувала поєднання навчання з продуктивною працею, розвиток технічної творчості, удосконалення професійної орієнтації школярів, їх підготовку до свідомого вибору професії.

Працюючи в сільській школі, він багато уваги приділяв темі землі, хліба, хлібороба.

Про це він нагадує рідному синові, котрий поїхав на навчання в місто. «Не забувай, що корінь наш – трудовий народ, хліб святий, і нехай проклятий буде той, хто хоч однією думкою, одним словом, одним вчинком своїм виявить зневагу до хліба і праці, до народу, що дав нам усім життя...

Я горджуся тим, що ти знаєш працю на хліборобській ниві, що ти знаєш, як нелегко здобувати хліб».

Його теоретичні положення, багатогранні педагогічні спостереження, досвід стали основою трудового виховання учнівської молоді в нашій державі і за кордоном.

Його широко впроваджують в практику роботи в закладах освіти Вінниччини на шкільній ділянці, в учнівських виробничих бригадах, учнівських лісництвах. У Вінницькій області працює 44 учнівських лісництв, 15 ланок, 20 шкіл області активно співпрацюють з лісництвами, до роботи яких залучено більше 2000 учнів. Вони засновані в різні роки за активної участі і підтримки обласної станції юних натуралістів та обласного управління лісового та мисливського господарства.

Девіз учнівських лісництв:

Багато лісу-не згуби !

Мало лісу – бережи !

Немає лісу – посади !

Охорона і примноження лісових багатств – справа державного значення. Вона потребує наполегливої праці трудівників лісу, а також допомоги громадськості, активної участі школярів у тому числі членів учнівських лісництв.

Учнівська молодь є активним учасником трудових акцій, десантів, експедиційних походів, роботи «зелених і блакитних патрулів». Діти полюбляють доглядати за тваринами і рослинами, які ростуть на території навчальних закладів. Всіх справ юних громадян не перерахувати.

Хочеться завершити словами великого педагога

«Праця стає великим вихователем коли вона входить в духовне життя наших вихованців, дає радість дружби і товариськості, народжує хвилюючу радість подолання перешкод, відкриває все нову і нову красу в навколишньому світі, пробуджує перше громадянське відчуття творчих матеріальних цінностей, без яких не можливе життя людини.»
(В.О.Сухомлинський)

Література

1. Сухомлинський В.О. Виховання особистості в радянській школі – К.,1965.
2. Плиско В.Л., В.О. Сухомлинський про ставлення особистості підлітка.
3. Ботюк О., Використання спадщини В.О. Сухомлинського в трудовому вихованні молодих школярів (О. Ботюк) Початкова школа, -2008.- №9
4. Сухомлинський В.О. Людина неповторна, Вибрані твори в 5 т. –К. Рад.шк.,1977.-т.5

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РОБОТА ШКІЛЬНОГО ЛІСНИЦТВА НА ПАВЛОГРАДЩИНІ

*Іванус Алла Василівна, методист КЗО
„Обласний ЕНЦДУМ” м. Дніпропетровськ,
Крикушенко Марія Володимирівна, вчитель
біології Павлоградської ЗОШ І-ІІІ ступенів №12
Дніпропетровської області*

*„Природа здатна створити стан духовної
готовності дитини до сприймання того,
що потрібно вкласти в її розум, зробити
здобутком її думки.”*

В.О.Сухомлинський

Ліс - це наше величезне національне багатство. Його значення в житті людей велике та багатогранне. Ліси – це сировинна база для розвитку великої кількості різних галузей народного господарства, перш за все лісозаготівельної, деревообробної і целюлозно-паперової промисловості, що забезпечують потреби країни в деревині і продуктах її переробки. Неоцінима також і екологічно-оздоровча роль лісових насаджень.

Однією з важливіших задач нашої країни є відновлення лісів і створення нових лісонасаджень. Для здійснення цієї мети важливо ще в шкільні роки ознайомлювати учнів з професією лісівника, давати можливість їм самим попрацювати в лісі, полюбити професії лісового господарства.

Мета цієї статті - показати значення та можливості екологічного виховання, природоохоронної роботи учнів, поєднання навчання з суспільно-корисною працею, виробничим навчанням в лісовому господарстві.

„Природа – не тільки середовище навколо нас, а й всенародне добро й багатство, за яке кожний громадянин нашого суспільства відповідає” (В.О.Сухомлинський).

Популярність шкільних лісництв можна пояснити трьома обставинами: вони поєднують в собі трудове виховання, природоохоронну роботу і профорієнтацію учнів. Саме тому шкільне лісництво - це одна з найбільш дієвих навчально-виховних робіт учнів у школі. З метою забезпечення додаткової освіти, виховання активної громадської позиції, збереження, вивчення та примноження зелених насаджень у Дніпропетровській області

працює 12 учнівських лісництв, де отримують знання з основ лісознавства і навчаються новим технологіям вирощування лісу в степу близько 6000 учнів.

У своїх видатних працях Василь Сухомлинський розглядає екологічне виховання підрастаючого покоління - як гармонію трьох понять: потрібно, важко і прекрасно. Виховання в праці - це перш за все прищеплення любові до праці, зближення розумової і фізичної праці. Праця має згуртовувати дитячий колектив, бути посильною і радісною, до неї можна залучати дітей різного віку. Вони повинні бачити кінцевий результат, радіти йому, відчувати, що їхня праця - це частина праці дорослих. Старшим дітям треба давати більше самостійності та ініціативи - це підвищує їхню відповідальність за зроблене.

Саме тому діти турботливі та вдячливі, особливо це хвилююче тоді, коли школярі бачать плоди своєї праці, замислюючись - навіщо необхідно зберігати і примножувати навколишнє середовище.

В. Сухомлинський часто підкреслював те, що кожна школа повинна мати своє обличчя, свої традиції, звичаї, які сприяють екологічному вихованню учнів.

Так, вже понад 15 років Павлоградська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №12 тісно співпрацює з Павлоградським лісовим господарством. З 2004 року з ініціативи Станції юних натуралістів м. Павлограда та школи була створена програма „Шкільне лісництво”, основою якої є співпраця з ДП „Павлоградське лісове господарство”. З числа учнів старших класів була створена мобільна група членів шкільного лісництва.

Головною метою створення при школі шкільного лісництва було надання практичної допомоги робітникам лісгоспу у створенні та збереженні лісового фонду України. Практична робота учнів була різноманітною. Це:

- передпосівна обробка ґрунту та підготовка його до посіву насіння шляхом звільнення ділянки під посіви від бур'янів;

- перекопування вручну або за допомогою мотокультиватора, ретельне вирівнювання ґрунту граблями і маркування під насіння;

- підготовка насіння до посіву шляхом обробки фунгіцидами та біостимуляторами, які збільшують вихід сіянців за рахунок зменшення грибкових та бактеріальних інфекцій;

- висівання насіння у підготовлений ґрунт за певними нормами розходу;

- весняні та літні прополовання саджанців в парниках та у відкритому ґрунті;

- безпосереднє висаджування саджанців лісових культур сосни звичайної, сосни кримської, псевдо-тсуги, акації на постійне місце їх зростання;

- очищення насіння дубу для посіву;

- звільнення території лісгоспу та власне лісу від бруду і сміття.

Окрім практичних дій, учні школи беруть також участь у різноманітних конкурсах, виставках, пов'язаних з охороною лісу. Кожного року у школі проводяться різноманітні акції, спрямовані на охорону лісу та лісових

мешканців. Члени шкільного лісництва постійно проводять роз'яснювальну роботу серед учнів школи: спонукають не нищити рослини, які занесені до Червоної книги; не руйнувати грибницю під час збору грибів; зберігати тишу в лісі, особливо під час гніздівлі птахів; не залишати сміття та гасити багаття після відпочинку.

Також, щорічно, учнівська молодь проводить акції по збору насіння дерев і кущів, зокрема дубів.

Людина не може жити без природи - вона її часточка. Навесні людей особливо тягне до лісу, до зелених галявин і перше, що викликає бурхливі емоції, це першоцвіти - рослини, які символізують пробудження і відновлення життя після довготривалої зими. Сумно, що саме першоцвіти найбільше потерпають від людини, їх значно більше зривають порівняно з літніми травами, бо всі скучили протягом зими за живим і зеленим, за яскравими кольорами. Саме тому, у 2013 році, учні школи провели на території ДП „Павлоградське лісове господарство” дослідження „Вплив антропогенного навантаження на територію соснового лісу, в місцях розповсюдження першоцвітів”. Дослідження показали, що основними причинами зменшення чисельності першоцвітів (на прикладі Сону чорніючого) стали: витоптування, використання землі для незаконної людської діяльності, розорювання ділянок, де проростає Сон чорніючий, а також несанкціонований продаж першоцвітів.

У 2014 році учні школи отримали подяку від ДП „Павлоградське лісове господарство” за участь у акції „Майбутнє лісу- в твоїх руках” та збереження лісових масивів від шкідників.

В цьому ж році був втілений в життя проект „Домівка для птаха”. Учнями школи та їх батьками було виготовлено понад 200 шпаківень, які передані у лісгосп.

Школярі систематично мають можливість спілкуватися із старшими колегами - зі спеціалістами та керівниками ДП „Павлоградське лісове господарство”. За їхньої підтримки для учнів шкільного лісництва регулярно організовуються екскурсії. Наприклад: в заказник „Булахівський лиман”, Кочерезьке лісництво.

Разом з практичною спрямованістю учні постійно цікавляться науково-теоретичними та експериментальними розробками в галузі лісового господарства, апробацією нових технологій лісового господарства.

У 2014 році учні, залучившись підтримкою колег-лісівників, мали змогу підготувати проект, що має на сьогоднішній день актуальне та практичне значення. Він систематизує та узагальнює лісоутворюючу та лісозберігаючу діяльність ДП „Павлоградський лісгосп” та шкільного лісництва. Статистичні дані проаналізовані в таблицях та діаграмах, на основі яких були зроблені відповідні висновки.

В проекті відображено також результати апробації нової технології, а саме вплив передпосівної обробки ґрунту 40% розчином формаліну на вихід стандартних сіянь сосни звичайної. Формалін знижує кількість хвороботворних мікроорганізмів: бактерій та грибів у ґрунті. Це в свою чергу

зменшує кількість бактеріальних та грибкових інфекцій сіянців, а отже, збільшує їх шанси на виживання та проростання. Обробка ґрунту формаліном підвищує вихід стандартних сіянців сосни звичайної, а це в свою чергу збільшить кількість лісових насаджень.

Наше шкільне лісництво і в подальшому планує продовжувати співпрацю з Павлоградським лісгоспом, допомагати його працівникам зберігати та вирощувати ліси в Україні, проводити трудові рейди, екскурсії в природу по території лісгоспу.

„Кожна мандрівка в природу — урок мислення, урок розвитку розуму” часто підкреслював В. Сухомлинський, він надавав великого значення природі як виховному засобу.

Ідеї В.О.Сухомлинського „Виховання природою”, „Природа - наш спільний дім” , „Природа провідний чинник екологічного виховання” і сьогодні використовуються в роботі з юннатами КПНЗ «Станція юних натуралістів» та учнями школи №12 м. Павлограда.

Учні нашої школи розуміють, що зберігаючи мир і природу, людина збереже саму себе.

ПРОБЛЕМА ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Бурлаков В. В., вчитель біології, керівник гуртка «Шкільне лісництво» Кам'яницької ЗОШ І-ІІІ ст. Ужгородського району Закарпатської області.

Особливого значення в суб'єктно-діяльній парадигмі освіти в умовах тратифікованого суспільства набуває проблема виховання в підростаючого покоління ціннісних смислів, зокрема ціннісного ставлення до праці, яка зумовлена зміною суті поняття «труд», руйнацією в суспільстві його усталених категоріальних, змістовних та формальних ознак.

Попередній аналіз соціально-педагогічних та психологічних досліджень підтверджує, що в переважній їх більшості зміст поняття «труд» розглядається в контексті ознайомлення з працею дорослих та формування певних трудових навичок. Водночас, виховання в дітей та молоді ціннісного ставлення до праці вимагає усвідомлення поняття «труд» як подолання перешкод у будь-якій розумовій чи фізичній діяльності, моральній ситуації, докладання вольових зусиль і самовдосконалення, що є важливою умовою формування внутрішньої мотивації, наполегливості, відповідальності та цілеспрямованості особистості.

Виховання у молодших школярів ціннісного ставлення до праці є центральною проблемою нашого дослідження. Особливий інтерес у вивченні даної проблеми викликає педагогічна спадщина видатного педагога, дослідника, ученого В. Сухомлинського.

У своїй діяльності В. Сухомлинський відводив праці центральне місце у вихованні дітей. Його думки про значення праці в розвитку і становленні особистості, виховання любові до праці, ставлення до праці, формування внутрішньої потреби в праці, радість праці, трудові традиції школи, формування трудової культури як однієї з важливих складових духовності, являють собою могутню наукову платформу для сучасних та майбутніх досліджень.

Метою статті є вивчення педагогічної спадщини видатного педагога та вченого, аналіз його поглядів на проблему трудового виховання підростаючого покоління.

Проблемі праці і ролі трудового виховання присвячені численні монографії, брошури, статті («Праця - великий вихователь», «Поезія Праці»,

«Трудові традиції школи», «Роль продуктивної праці у вихованні моральної зрілості», а також «Народження громадянина», «Серце віддаю дітям», «Павлишська середня школа» та інші), його практична діяльність

І, головне, результати, отримані педагогом у процесі виховання школярів.

Ключові ідеї В. Сухомлинського стали афоризмами, які відомі в теорії та практиці виховання. Деякі з них свідчать про величчя праці: «праця є великий вихователь» [1]; «праця - це поезія, яку творить той, хто трудиться» [2]; «прилучаючи дитину до життя трудового народу, ми виховуємо дійсної людини» [3, с. 51]. Інші доводять роль праці у формуванні особистості: «без трудових традицій немислиме виховання особистості» [4, с. 16]; «людська краса розкривається яскравіше всього в праці» [5, с. 59]; «дитина, яка ніколи не пізнавала радості праці в навчанні, не пережила того, що труднощі переборені - нещаслива людина» [5, с. 143].

Найбільш цікавим для нашого дослідження і практично втраченим сучасною системою виховання є підходи В. Сухомлинського до тлумачення поняття «праця». Уважне читання робіт педагога дозволяє помітити, що для нього немає «праці» взагалі, а є:

- праця навчальна і продуктивна;
- праця короткочасна і довгочасна;
- праця платна і безкоштовна;
- праця ручної і механізований;
- праця індивідуальна і колективна;
- праця душі, праця серця і праця розуму;

Праця - ємне і багатогранне поняття. Для повноцінного, правильного трудового виховання, за переконанням вченого, необхідно використовувати всі ці види праці в їхній єдності і різноманітті [6, с. 117].

Праця як спрямований вплив на особистість щільно пов'язана з численними залежностями й обумовленостями з іншими виховними впливами. Якщо ці залежності й обумовленості не реалізуються, праця, як підкреслює вчений, перетворюється в осоружний обов'язок, нічого не дає ні розуму, ні душі [5, с. 224].

Не викликає сумнівів, що трудове виховання не можна уявляти як застосування розрізнених засобів або організаційних форм. Проблема трудового виховання не може бути вирішеною створенням у школі майстерні або впровадженням у навчально-виховний процес обов'язкових уроків праці. Трудове виховання - виняткове багатогранне поняття, складові якого і були предметом вивчення педагога.

Виховання в праці та виховання працею, на думку педагога, будучи практичною підготовкою молодого покоління до життя, сприяє вирішенню цілого ряду задач всебічного гармонійного розвитку та виховання. По-перше, праця, як засіб розумового виховання є вагомою підтримкою любові до навчання, до знання (навчання - головна праця дитини, якщо вона любить

працю, вона любить навчання). По-друге, праця сприяє вихованню любові до людей, до природи, до всього живого і прекрасного (якщо не трудитися на користь людям, для краси, природи, як можна їх любити?). По-третє, виховання працею сприяє розвитку індивідуальних схильностей (кожна дитина з численних видів праці обирає працю по душі, у процесі якої здобуває максимальний розвиток). По-четверте, трудове виховання є важливою підготовкою до усвідомленого вибору професії (у різноманітті праці, кожна дитина знайде те, що їй по душі, те, що приносить особливу радість). По - п'яте, виховання у праці і працею формує характер дитини (волю, відповідальність, цілеспрямованість, самостійність, ретельність тощо).

Система трудового виховання В. Сухомлинського заснована на чітких принципах [7, с. 10 - 19]. Деякі з них, на наш погляд, слід розуміти як чіткі вимоги до організації процесу виховання, а саме: єдність трудового виховання і загального розвитку - морального, інтелектуального, естетичного, фізичного; розкриття, виявлення, розвиток індивідуальності в праці; раннє включення в продуктивну працю; наявність рис продуктивної праці дорослих у дитячій праці. Інші розкривають особливості даного процесу: висока моральність праці, її суспільно-корисна спрямованість; різноманіття видів праці; постійність, безперервність праці; творчий характер праці, єднання зусиль рук і розуму; загальний характер продуктивної праці. Останні ми розуміємо як реальні характеристики процесу трудового виховання, до яких відносяться: наступність змісту трудової діяльності, умінь і навичок; посиленість трудової діяльності; єдність праці і багатогранного духовного життя.

Сформульовані принципи дозволяють визначити місце праці в процесі виховання та свідчать про умови організації даного процесу.

Особливе місце в системі трудового виховання

В. Сухомлинського займає раннє прилучення дітей до продуктивної праці. Педагогічною знахідкою вченого є виявлення трудової сутності особистості («хлібного кореня людини»), визначення праці як «кореня моральності».

Розвиваючи ідею раннього залучення дітей до продуктивної праці,

В. Сухомлинський обґрунтував трудові традиції школи, які «стимулюють свідомість щастя, що стає моральним багатством особистості» [8, с. 13]. Такими традиціями стали традиція повсякденної (буденної) праці, традиція шанування заслужених людей праці, проведення трудових свят (День першого хліба, День винограду, Свято врожаю тощо).

Особливу увагу слід звернути на умови залучення підростаючого покоління до продуктивної праці, виділені В. Сухомлинським. Саме вони роблять працю величезною виховною силою. А саме:

- Організація реального трудового життя, коли дорослі (батьки, учителі) є зразком у праці.

- Формування в процесі виготовлення матеріального або духовного продукту такої якості як працьовитість.

- Залучення дітей до буденної, часто непривабливої праці з утомою, мозолями, відпочинком і радістю досягнутої мети.

Поряд із продуктивною працею, важливе місце в системі трудового виховання В. Сухомлинського займає навчальна праця (навчання, розумова праця). Учений підкреслює: «Праця і трудове виховання - це речі, що знаходяться не поруч з навчанням, моральним вихованням і розвитком. Праця - це річ всепроникаюча і всеосяжна. До яких би хитрувань ми не прибігали, прагнучи втягнути дитину в іншу роботу, крім навчання, усе-таки навчання займає і буде займати головне місце в її духовному житті. Мисль, пізнання світу, добування знань, формування на їхній основі власних поглядів і переконань - от що повинно бути працею для школярів» [9].

Розумово трудитися - не означає просто «думати». Мислення здобуває характер праці, на думку педагога, тільки тоді, коли воно:

- по-перше, цілеспрямовано;

- по-друге, людина прагне до досягнення визначеного результату.

Навчання стає працею тільки за умови, коли в ньому є

Найважливіші ознаки всякої праці - ціль, зусилля, результат. Причому результат праці варто розуміти як подолання завдяки зусиллю волі яких - небудь труднощів. «Свідомість того, що труднощі переборено, - пише

В. Сухомлинський, - дозволяє відчутти радість праці, яка незрівняна ні з якими іншими радостями» і є одним з головних джерел будь-якого виду праці. «Радість праці - це краса буття; пізнаючи цю красу, дитина переживає почуття власного достоїнства... Краса - не тільки те, що одержує дитина, але насамперед те, що вона створює» [5, с. 210].

Радість праці займає одне з головних місць у дослідженнях ученого. Почуття радості є стимулом появи інтересу до подальшої діяльності, любові до праці, важливою ланкою у формуванні внутрішньої потреби в праці, джерелом емоційного підйому, переживання, натхнення. Варто підкреслити, що виховний вплив має не тільки почуття радості, пережите безпосередньо дитиною, але і таке почуття, за яким дитина спостерігає, а саме відчуття радості праці вчителя, батьків або іншої людини. Помилковим є страх багатьох учителів бурхливого прояву емоцій, відмовлення від активного прояву почуття радості від результату праці взагалі й особливо праці навчальної, тому що це заважає навчальному процесу, порушує дисципліну. Це і є, на наш погляд, однією з причин зниження ролі праці в житті дитини, формування негативного ставлення до праці в підростаючого покоління. «Почуття радості, - як писав В. Сухомлинський на сторінках книги «Серце віддаю дітям» - доступно лише тому, хто вміє напружувати сили, знає, що таке піт і втома. Дитинство не повинне бути постійним святом - якщо немає трудової напруги, посильного для дітей, для дитини залишиться недоступним

щастя праці. Вища педагогічна мудрість трудового виховання полягає в тім, щоб затвердити в дитячому серці народне відношення до праці» [5, с. 210].

Сучасна школа стикається з великою кількістю проблем, серед яких втрата в учнів інтересу до навчання, відсутність внутрішніх мотивів до навчальної діяльності, зниження якості освіти, поява негативного ставлення до навчання. Виходячи з цього погляди В. Сухомлинського на проблему трудового виховання підростаючого покоління особливо актуальні сьогодні.

Використана література:

1. Сухомлинський В. Праця - великий вихователь // Кіровоградська правда, 1955, 15 серпня.
2. Сухомлинський В. Поезія праці // Кіровоградська правда, 15 серпня.
3. Сухомлинский В. Воспитание молодого поколения путем приобщения его к жизни трудового народа // Коммунист. - 1957. - Янв. // ЦДАВОВУ. - Ф. 5097. - Оп. 1. - Д. 428. - 52 л.
4. Сухомлинський В. Трудові традиції. Автор. статті, 1954, липень // ЦДАВОВУ. - Ф. 5097. - Оп. I. - Спр. 369. - 16 арк.
5. Сухомлинский В. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну. - К. : Рад. шк., 1985. - 557 с.
6. Сухомлинский В. Как воспитать настоящего человека. Педагогическое наследие / сост. О. В. Сухомлинская. - М. : Педагогика, 1989. - 288 с.
7. Сухомлинский В. Не только разумом, но и сердцем. - М. : Молодая гвардия, 1990. - 141 с.
8. Сухомлинский В. Трудовые традиции школы // Советская педагогика. - 1955. - № 7. - ЦДАВОВУ. - Ф. 5097. - Оп. 1. - Д. 407. - 16 л.
9. Сухомлинский В. Гармония трех начал // Журналист. - 1970. - №8.

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАВДАНЬ СУЧАСНОГО ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

*Дмитрів О. П., керівник учнівського лісництва
Порогівської ЗОШ І-ІІІ ст. Богородчанського р-ну,
Івано-Франківської області*

Трудове виховання – це гармонія трьох понять: треба, важко, прекрасно, - говорив педагог В.О.Сухомлинський.

Значення ролі праці у вихованні дітей неодноразово змінювалось протягом історичного розвитку суспільства.

У педагогічних системах багатьох видатних педагогів праця дітей - фізична, ручна, інтелектуальна, художня, творча - займала одне з важливіших місць і виступала засобом, механізмом, чинником, джерелом виховання.

Головне завдання школи, по-перше, надати дитині можливість проявити свою активність у процесі навчання, у творчості, бесідах, експериментуванні, щоб її моральна та інтелектуальна індивідуальність не загубилась у широкому досвіді інших людей; по-друге, так спрямувати опосередкований досвід дитини, щоб примусити її відчутти необхідність володіти традиційними соціальними засобами.

У своїй діяльності В. Сухомлинський відводив праці центральне місце у вихованні дітей.

Його думки про значення праці в розвитку і становленні особистості, виховання любові до праці, ставлення до праці, формування внутрішньої потреби в праці, радість праці, трудові традиції школи, формування трудової культури як однієї з важливих складових духовності, являють собою могутню наукову платформу для сучасних та майбутніх досліджень.

Ключові ідеї В. Сухомлинського стали афоризмами, які відомі в теорії та практиці виховання. Деякі з них свідчать про велич праці: „праця є великий вихователь”; „праця - це поезія, яку творить той, хто трудиться”; „прилучаючи дитину до життя трудового народу, ми виховуємо повноцінну людину” .

Інші доводять роль праці у формуванні особистості: „Без трудових традицій немислиме виховання особистості”, „Людська краса розкривається найяскравіше в праці”; „Дитина, яка ніколи не пізнавала радості праці в навчанні, не пережила того, що труднощі переборені - нещаслива людина” .

Найбільш цікавим для нашого дослідження і практично втраченим сучасною системою виховання є підходи В. Сухомлинського до тлумачення поняття „праця”.

Уважне читання робіт педагога дозволяє помітити, що для нього немає „праці” взагалі, а є:

праця навчальна і продуктивна;

праця короткочасна і довгочасна;

праця платна і безкоштовна;

праця ручна і механізована;

праця індивідуальна і колективна;

праця душі, праця серця і праця розуму.

Праця – об’ємне і багатогранне поняття. Для повноцінного, правильного трудового виховання, за переконанням вченого, необхідно використовувати всі ці види праці в їхній єдності і різноманітті.

Праця як спрямований вплив на особистість тісно пов’язана з численними залежностями, обумовленостями, з іншими виховними впливами.

Якщо ці залежності й обумовленості не реалізуються, праця, як підкреслює вчений, перетворюється в осоружний обов’язок, нічого не дає ні розуму, ні душі.

Не викликає сумнівів, що трудове виховання не можна уявляти як застосування розрізаних засобів або організаційних форм.

Проблема трудового виховання не може бути вирішеною створенням у школі майстерні або впровадженням у навчально-виховний процес обов’язкових уроків праці.

Трудове виховання - виняткове багатогранне поняття, складові якого і були предметом вивчення педагога.

Виховання в праці та виховання працею, на думку педагога, будучи практичною підготовкою молодого покоління до життя, сприяє вирішенню цілого ряду задач всебічного гармонійного розвитку та виховання.

По-перше, праця, як засіб розумового виховання є вагомою підтримкою любові до навчання, до знання (навчання - головна праця дитини, якщо вона любить працю, вона любить навчання).

По-друге, праця сприяє вихованню любові до людей, до природи, до всього живого і прекрасного (якщо не трудитися на користь людям, для краси, природи, як можна їх любити?).

По-третє, виховання працею сприяє розвитку індивідуальних здібностей (кожна дитина з численних видів праці обирає працю по душі, у процесі якої здобуває максимальний розвиток).

По-четверте, трудове виховання є важливою підготовкою до усвідомленого вибору професії (у різноманітті праці, кожна дитина знайде те, що їй по душі, те, що приносить особливу радість).

По-п’яте, виховання у праці і працею формує характер дитини (волю, відповідальність, цілеспрямованість, самостійність, ретельність тощо).

Особливе місце в системі трудового виховання В. Сухомлинського займає раннє прилучення дітей до продуктивної праці.

Педагогічною знахідкою вченого є виявлення трудової сутності особистості („хлібного кореня людини”), визначення праці як „кореня моральності”.

Розвиваючи ідею раннього залучення дітей до продуктивної праці, В. Сухомлинський обґрунтував трудові традиції школи, які „стимулюють свідомість щастя, що стає моральним багатством особистості”.

Такими традиціями у нашій Порогівській школі стали традиції повсякденної (буденної) праці, традиція шанування заслужених людей праці, проведення трудових свят (День першого хліба, День квітів, Свято врожаю).

Особливу увагу слід звернути на умови залучення підростаючого покоління до продуктивної праці, виділені В. Сухомлинським. Саме вони роблять працю величезною виховною силою.

А саме:

- Організація реального трудового життя, коли дорослі (батьки, учителі) є зразком у праці.

- Формування в процесі виготовлення матеріального або духовного продукту такої якості як працьовитість.

- Залучення дітей до буденної, часто непривабливої праці з утомою, мозолями, відпочинком і радістю досягнутої мети.

Поряд із продуктивною працею, важливе місце в системі трудового виховання В. Сухомлинського займає навчальна праця (навчання, розумова праця). Учений підкреслює: „Праця і трудове виховання - це речі, що знаходяться не поруч з навчанням, моральним вихованням і розвитком. Праця - це річ всепроникаюча і всеосяжна.

До яких би хитрувань ми не прибігали, прагнучи втягнути дитину в іншу роботу, крім навчання, все-таки навчання займає і буде займати головне місце в її духовному житті.

Мислення, пізнання світу, здобування знань, формування на їхній основі власних поглядів і переконань - от що повинно бути працею для школярів”.

Розумово трудитися - не означає просто „думати”. Мислення здобуває характер праці, на думку педагога, тільки тоді, коли воно цілеспрямоване і коли людина прагне до досягнення визначеного результату.

Навчання стає працею тільки за умови, коли в ньому є найважливіші ознаки всякої праці - ціль, зусилля, результат.

Причому результат праці варто розуміти як подолання завдяки зусиллю волі яких- небудь труднощів.

„Усвідомлення того, що труднощі переборено, - пише В. Сухомлинський, - дозволяє відчувати радість праці, яка незрівняна ні з якими іншими радостями” і є одним з головних джерел будь-якого виду праці.

„Радість праці - це краса буття; пізнаючи цю красу, дитина переживає почуття власної гідності... Краса - не тільки те, що одержує дитина, але насамперед те, що вона створює”.

Так у нашій школі вчителі проводять заняття «Майстер - клас», на яких дають можливість кожній дитині реалізувати свої здібності.

На заняттях «Майстер – клас» гуртка «Лісівництво» ми виготовляли штучні ялинки, різдвяні композиції, пасхальні композиції із природного матеріалу та різних видів паперу, стрічок атласних.

Радість праці займає одне з головних місць у дослідженнях вченого, а реальну радість дитини можна побачити після кожного заняття.

Почуття радості є стимулом появи інтересу до подальшої діяльності, любові до праці, важливою ланкою у формуванні внутрішньої потреби в праці, джерелом емоційного підйому, переживання, натхнення.

Варто підкреслити, що виховний вплив має не тільки почуття радості, пережите безпосередньо дитиною, але і таке почуття, за яким дитина спостерігає, а саме відчуття радості праці вчителя, батьків або іншої людини.

Помилковим є страх багатьох учителів бурхливого прояву емоцій, відмовлення від активного прояву почуття радості від результату праці взагалі й особливо праці навчальної, тому що це заважає навчальному процесу, порушує дисципліну.

Це і є, на наш погляд, однією з причин зниження ролі праці в житті дитини, формування негативного ставлення до праці в підростаючого покоління.

„Почуття радості, - як писав В. Сухомлинський на сторінках книги „Серце віддаю дітям” - доступно лише тому, хто вміє напружувати сили, знає, що таке піт і втома.

Дитинство не повинне бути постійним святом - якщо немає трудової напруги, посиленої для дітей, для дитини залишиться недоступним щастя праці. Вища педагогічна мудрість трудового виховання полягає в тому, щоб затвердити в дитячому серці народне відношення до праці.

Сучасна школа стикається з великою кількістю проблем, серед яких втрата в учнів інтересу до навчання, відсутність внутрішніх мотивів до навчальної діяльності, зниження якості освіти, поява негативного ставлення до навчання.

Виходячи з цього, погляди видатних вітчизняних та зарубіжних педагогів на проблему трудового виховання підростаючого покоління особливо актуальні сьогодні.

ОРГАНІЗАЦІЯ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ В УЧНІВСЬКИХ ЛІСНИЦТВАХ

Полтавець С. В.,

*учнівське лісництво Компаніївської
ЗОШ І-ІІІ ст. Кіровоградської обл.*

Особливістю трудової підготовки учнів сільської загальноосвітньої школи був і залишається вплив природного середовища на формування ціннісного до нього ставлення, його значимість в інтелектуальному, емоційно-естетичному розвитку, усвідомлення школярами сутності глибинного взаємозв'язку праці і природи, природи і добробуту нації.

Нові соціально-економічні ринкові умови змінили концептуальні підходи до системи трудової підготовки учнівської молоді в Україні на основі гармонізації потреб індивіда з метою забезпечення умов для творчого розвитку і самореалізації особистості.

Трудове виховання – це гармонія трьох понять: треба, важко, прекрасно, - говорив педагог В.О.Сухомлинський.

У 2008 році було створено на базі Компаніївської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів учнівське лісництво «Зелена планета». Шкільне лісництво не лише сприяє профорієнтаційному навчанню, а й є корисним людям, небайдужими до питань довкілля та екології.

Рішення задач профорієнтації здійснюється в різних видах діяльності: пізнавальній, суспільно корисній, комунікативній, ігровій, продуктивній праці.

З метою профорієнтації учнів проводяться зустрічі з ветеранами лісової галузі, з працівниками виробництва, організовуються екскурсії на підприємство.

Своїм обов'язком районне лісове господарство вважає залучення учнівської молоді до цікавої та корисної професії лісівника, тож вони є частими гостями у випускних 9-11 класах. Учні з цікавістю слухають розповіді лісівників про свою улюблену професію, які діляться власним досвідом, проводять різноманітні тренінги, практичні заняття, диспути, розповідають неймовірні історії з лісового життя, чим зацікавлюють молодь.

Діти завжди з ентузіазмом беруть участь в акціях, ініційованих лісгоспом. Для багатьох - це змістовне та цікаве дозвілля, а для деякого – це є перші трудові навички у майбутній професії. Так, серед колишніх випускників школи лісівничу справу нині освоюють понад 20. Сподіваємося, що для багатьох учнів саме шкільне лісництво допоможе визначитися з вибором майбутньої професії та стане вдалим стартом на подальшому життєвому шляху.

У своїй роботі, як і видатний педагог В.О.Сухомлинський, постійно звертаємося до народної педагогіки, адже вона не тільки проголошувала обов'язок працювати, а й втілювала його на практиці. Праця – могутній чинник родинного виховання. Вона розглядається як природний стан людини, як першооснова життя суспільства, головний засіб створення матеріальної й духовної культури. Найкращою спадщиною, яку залишає кожна людина, є діла, і найкращий пам'ятник - трудовий. Любов до праці, вміння працювати є найціннішим скарбом, який можуть залишити батьки своїм дітям. Адже праця – найвище мірило цінності людини. Тож ми постійно залучаємо до спільної праці, різноманітних природничо-трудова акцій та операцій родини юних лісівників. Прикладом цього є щорічна традиційна акція «Родине дерево», акція «Толока» під час яких діти разом з батьками саджають та в подальшому доглядають дерева. Батьки своїм безпосереднім прикладом долучають дітей до прибирання лісових масивів, придорожніх лісосмуг, паркових зон селища. Родини членів шкільного лісництва є активними учасниками масових заходів.

Етнолісогосподарські джерела містять багатий змістовий матеріал, який розкриває перед юними лісівниками історію та традиції української лісової галузі, суспільні духовність і мораль, роль праці у житті громади і становленні особистості, і мають повноцінно використовуватися і в теперішні часи.

Трудове виховання відіграє важливу роль в подальшій профорієнтації школяра, сприяє його професійному самовизначенню. Виховання працею – процес залучення школярів до різноманітних педагогічно організованих видів суспільно-корисної праці з метою передавання їм певного виробничого досвіду, розвитку в них творчого практичного мислення, працьовитості й свідомості людини праці.

Людина розвивається духовно й фізично тільки в праці, без праці вона деградує. Будь-які спроби уникнути праці призводять до негараздів і для особистості і для суспільства. Високі умови перед людиною ставлять і соціальні умови праці. Адже праця – це не лише предметно-практична діяльність, а й спілкування суб'єкта цієї праці з іншими людьми. Учень має вміти співпрацювати з іншими учнями, підкорятися вимогам керівника, відповідати за результати не лише своєї праці, а й інших, виявляти ініціативу в доведенні справи до кінця.

Трудове виховання учнів у шкільному лісництві спрямоване на виховання психологічної і практичної готовності учнів до праці: сумлінне ставлення до праці, внутрішня потреба працювати на повну силу, ставлення до праці як до необхідності й потреби людини.

У системі виховних справ розв'язуються завдання:

- 1) усвідомлення мети і завдання праці;
- 2) виховання мотивів трудової діяльності;
- 3) формування трудових вмінь і навичок.

Не менш важливе значення має праця в підготовці учнів до свідомої і творчої участі в суспільному виробництві, а також у професійній орієнтації. Такі трудові об'єднання учнів як шкільне лісництво – це перша школа їх самостійного трудового життя, школа виховання високої відповідальності за доручену справу.

Мета їх створення – виховання в учнів позитивного ставлення до праці і природи рідного краю, формування трудових умінь і навичок з охорони, використання і відновлення трудових ресурсів, підготовка до свідомого вибору професії.

Велика роль праці в розвитку мислення. В міру оволодіння трудовими навичками розвиваються його нові форми: технічне, практичне, логічне. В процесі праці і спілкування з іншими членами трудового колективу відбувається розвиток почуттів. Включаючись у трудовий процес дитина докорінно змінює своє уявлення про себе і про навколишній світ. Радикальним чином змінюється і самооцінка. В процесі спілкування і оволодінням новими знаннями формується світогляд школяра. Робота в колективі розвиває соціалізацію особистості дитини. Розвиток здібностей, почуттів і мислення робить особистість дитини гармонійно та всебічно розвиненою. Отже, праця є найважливішим чинником, що впливає на розвиток особистості дитини.

У трудовому навчанні багато учнів домагаються чималих результатів в загальноосвітніх предметах. В зв'язку з цим у дитини виникає потреба в самоосвіті. Якщо він домагається підвищення свого авторитету, отже його активність підвищується і в інших видах діяльності. І одна з головних завдань педагога - сформулювати і скерувати цю активність

Трудове виховання підлітка – одна з основних складових у формуванні особистості нової людини. Молодь у підлітковому віці вже має основні передумови для праці і в фізичному, і в духовному своєму розвитку.

В.О.Сухомлинський підкреслює, що визначальною рисою підлітка є його активність. Це вже не активність дитини, молодшого школяра, діяльність якого спонукається найбільше емоційним ставленням до навколишнього світу і часто має імпульсивний характер. Це активність людини, яка починає усвідомлювати своє місце в суспільному житті, свою роль у житті інших людей.

У трудовому вихованні слід обов'язково враховувати індивідуальні особливості учнів. В.О. Сухомлинський завжди виходив з того, що людина неповторна і ця неповторність найбільше виявляється у шкільному віці. Одна людина виявляє нахил до технічної творчості, інша – до вирощування рослин, хтось віддає вільний час догляду за тваринами. Але за всіх цих умов праця приваблює дітей тоді, коли вона не одноманітна, коли людина дійсно знаходить свою улюблену справу. Така праця, захоплюючи її спонукає до подолання труднощів, викликає старанність у виконанні справи, у доведенні її до кінця.

Одним із важливих напрямків роботи, яке здійснює наше учнівське лісництво, є науково-дослідницька та практична діяльність.

Важливим етапом у процесі практичної та науково-дослідницької роботи є співпраця дитини з фахівцем лісової галузі, яка має велике виховне значення, розвиває мислення учня, розширює світогляд, налаштовує на серйозну і сумлінну працю, адже юний дослідник відчуває себе залученим до особливого процесу – наукового дослідження.

Члени шкільного лісництва займаються практичною науково-дослідницькою роботою з вивчення біологічних особливостей лісових дерев і чагарників, трав'янистих рослин, представників тваринного світу, рідкісних та зникаючих видів занесених до Червоної книги України, долучають до цікавого і пізнавального виду діяльності своїх товаришів.

Вивчаються та досліджуються різні типи і властивості ґрунтів, акліматизації рослин, способів їх розмноження, вивчення комах-паразитів, симбіозу грибів та дерев, гніздування птахів, охороні водойм та їх моніторингу, тощо.

Під час проведення теоретичних, практичних і лабораторних занять, де вихованці виконують поставлені завдання, які розвивають творчі якості особистості, логічне мислення, вміння чітко висловлювати власні думки, вироблення власної точки зору на проблему, формування навичок самостійної роботи над нею, вміння користуватися науковою та довідковою літературою, що допоможе сформуванню учням систему сучасних уявлень про живу природу і сприятиме пізнанню гармонійності її законів.

Виконання практичних робіт допомагає вихованцям оволодіти методикою дослідницької роботи та навчатись оформлювати науково-дослідницькі роботи, що сприяє формуванню наукового світогляду та екологічної культури.

Щоразу ми намагаємося втілити у практику свої відкриття та проекти. Так, на ділянці у лісорозсаднику лісового господарства члени шкільного лісництва проводили експеримент - посадка способом посіву та мінералізації, вели спостереження за дозріванням сходів та економічного використання даної ділянки.

Юні лісівники вчать спостерігати та на основі своїх спостережень – узагальнювати та робити висновки, застосовувати набуті знання в практичній

роботі. Так, при проведенні дослідження «Фенологічне спостереження ділянки лісу Компаніївського лісництва» в селі Роздолля дітьми визначено, що в лісі за 10 років від часу минулої інвентаризації, дещо змінився склад деревини й відсоток ділової деревини – зменшився. Відповідно до цього, дітьми були розроблені та надані лісництву рекомендації щодо планування рубок та догляду за обстеженими ділянками лісу.

Під час виконання науково-дослідницької роботи «Дослідження динаміки чисельності комах - шкідників» школярі зробили висновок, що значну шкоду нашим лісам наносять комахи-шкідники, зокрема сосновий пильщик, яким уражено майже 76 га лісу. Рекомендовано провести обробку біопрепаратами та вести постійний нагляд. В результаті роботи зібрано колекцію «Шкідники лісу».

Продовжили роботу «Вивчення запасу лікарських рослин на території смт Компаніївка» та щоб поновити та розмножувати їх розпочали дослідницький експеримент «Розмноження лікарських рослин і рідкісних трав'янистих рослин». На розроблену ділянку висадили подорожник, ромашку, підбіл, полин, звіробій, чистотіл та інші. Восени зібрали насіння шипшини, аронії, липи, терену та глоду, щоб висадити насіння в короби.

У червні минулого року ми розпочали роботу по вирощуванню самшиту вічнозеленого та смородини зеленим живцюванням. Результатами задоволенні, продовжуємо доглядати уже однорічні живці.

Працюємо над створенням проектів декоративних композиційних насаджень.

Щорічно приймаємо участь у Всеукраїнських природничо-екологічних акціях «Парки – легені міст і сіл», «Юннатівський зеленбуд», «Галерея кімнатних рослин», «Майбутнє лісу в твоїх руках», «Парад квітів біля школи», «Ліси для нащадків», «В об'єктиві натураліста», «До чистих джерел», «Годівничка» та багато інших. Маємо перемоги на обласному та Всеукраїнському рівнях.

Наслідуючи досвід В.О.Сухомлинського, який зазначав, що для виконання трудових завдань необхідно добиватись співвідношення роботи рук і думки, щоб фізична праця приваблювала школярів як сфера духовного зростання і вдосконалення. Створюючи матеріальні цінності, учні водночас досліджують, експериментують, вивчають закономірності природи, техніки і технології, удосконалюють технологічні процеси.

Члени учнівського лісництва долучаються до різних видів праці:

- посадка і посів лісу, догляд за лісонасінневими плантаціями, вирощування посадкового матеріалу, озеленення селища;
- заліснення ярів та балок, створення полезахисних лісосмуг та захисних лісових насаджень по берегах водойм, виявлення і охорона рідкісних рослин;

- заготівля лікарської сировини, збирання насіння деревних і чагарникових порід;
- підгодівля диких корисних тварин, охорона і приваблення птахів, проводимо облік птахів;
- проведення інвентаризацій на відведених територіях лісу;
- прибирання та розчищення територій лісу та лісосмуг, побілка дерев;
- науково-дослідницька та експериментальна діяльність;
- творча діяльність учнів.

Дослідницька та практична робота сприяє формуванню в учнів переконань про матеріальність світу, спілкування з природою, викликає прагнення глибше пізнати її, вивчає вплив людини на природу. Людей, які люблять і розуміють природу, не треба переконувати охороняти її, вони самі прагнуть сумлінно працювати за для збереження і примноження природних багатств. Саме такими є члени нашого шкільного лісництва.

Я з упевненістю можу сказати, що кожен член учнівського лісництва Компаніївки – це обдарована, працююча молодь, яка, завдяки своїм здібностям, самовідданій праці прагне примножити та зберегти лісову галузь Кіровоградщини та України в цілому.

РОЛЬ ШКІЛЬНИХ ЛІСНИЦТВ У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ШКОЛЯРІВ

*Кошіль М.І., заступник директора
КЗ ЛОР «Львівський ОЦЕНТУМ»*

"Активно впливати на природу, але при цьому залишатися сином її, бути вінцем її творіння і водночас володарем її сил, по-синівські бережливо ставитись до неї – ось яку позицію нам треба виховувати в учнів в процесі їх взаємодії з природою"

В.О.Сухомлинський

Видатний педагог В.О.Сухомлинський велику увагу приділяв екологічному вихованню підростаючого покоління. Він говорив, що екологічна освіта і виховання покликані забезпечити підростаюче покоління науковими знаннями про взаємозв'язок природи і суспільства, виробити потребу в спілкуванні з природою та сформуванню прагнення брати активну участь у поліпшенні довкілля.

Стратегічним завданням нинішньої освіти є формування покоління з новим світоглядом, високим рівнем екологічних знань. Саме такі завдання ставлять перед собою шкільні лісництва області.

КЗ ЛОР «Львівський обласний центр еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді» за сприяння Львівського обласного управління лісового та мисливського господарства координує в області роботу шкільних лісництв.

На сьогодні в області працює 39 шкільних лісництв, до роботи в яких залучено 1208 школярів та закріплено майже 3300 га лісових насаджень держлісфонду. Зокрема, до шкільних лісництв Старосамбірського району залучено - 50, Пустомитівського - 120, Жовківського – 138, Сокальського – 105, Сколівського – 63, Буського – 54, Перемишлянського – 50, Радохівського – 25, Самбірського – 15, Золочівського - 24, Бродівського – 57, Турківського – 56, Миколаївського – 25, Мостиського – 52, Яворівського – 39, Дрогобицького – 320, м. Червонограда – 15 школярів.

Наші шкільні лісництва працюють на виділеній території лісництва державного лісогосподарського підприємства, яка поділена на обходи, що закріплені за юними лісниками. В шкільному лісництві юні дослідники виконують такі види робіт: посадку і посів лісу, догляд за лісовими культурами, вирощування садивного матеріалу для озеленення, виявлення вогнищ пошкодження лісу шкідниками і хворобами, охорону і

приваблювання птахів, підгодівлю диких тварин і птахів, облік і охорону мурашників, виявлення і охорона пам'яток природи, рідкісних видів дерев, кущів і трав'янистих рослин, заготівлю лікарської сировини, грибів, ягід, насіння дерев і чагарників, ведуть фенологічні спостереження та науково-дослідницьку роботу.

В.О. Сухомлинський, ніби дивлячись на роботу шкільних лісництв писав, що «праця стає великим вихователем, коли вона входить в духовне життя наших вихованців, дає радість дружби і товаришування, розкриває допитливість і любов до навчання, породжує хвилюючу радість подолання труднощів, відкриває все нову і нову красу в оточуючому світі, породжує перше громадянське почуття – почуття творця матеріальних благ, без яких неможливе життя людини».

Одними із кращих в області є шкільні лісництва: лісництво Сколівської академічної гімназії, Доброгостівське та Летнянське Дрогобицького району, Добромільське Старосамбірського району, лісництво «Зелений гай» Крукеницького ліцею Мостиського району при Національному лісотехнічному університеті України та інші.

Львівським обласним центром еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді спільно з обласним управлінням лісового та мисливського господарства з метою активізації участі учнівської молоді до природоохоронної і дослідно-експериментальної роботи в галузі лісового господарства, підвищення ефективності та якості роботи шкільних лісництв було проведено обласний етап Всеукраїнського конкурсу на краще шкільне лісництво.

В конкурсі змагалось 21 шкільне лісництво із 15 районів області (Бродівського, Буського, Дрогобицького, Жовківського, Золочівського, Миколаївського, Мостиського, Пустомитівського, Перемишлянського, Радехівського, Самбірського, Сколівського, Старосамбірського, Турківського, Яворівського) та міста Червонограда. Саме тут юні лісівники презентували досягнення учнівських лісництв, захищали науково-дослідницькі роботи в галузі лісового господарства, виконували творчі роботи (малюнок та твір) на тему: «Людина і ліс».

Юні лісівники – активні учасники трудових акцій та операцій, зокрема: «Майбутнє лісу у твоїх руках», «Місячник лісу і саду», «Ліси для нащадків», «Посади дерево», «Зелений паросток майбутнього». Так ,в рамках акції «Майбутнє лісу в твоїх руках» юннати Львівщини спільно із працівниками лісових господарств висадили понад 7 тис. шт. саджанців основних лісових порід (дуб звичайний, ялиця біла, сосна звичайна, бук лісовий, вільха чорна); висіяли лісове насіння на площі 3 га; ліквідували 37 стихійних сміттєзвалищ на території лісового фонду; прибрали та упорядкували 57 пунктів відпочинку.

Вихованці шкільних лісництв проводили також роботу з приваблювання та охорони птахів – розвішували гніздівлі, збирали насіння для годівлі зимуючих птахів.

Взявши участь в акції «Годівничка», учні виготовили понад 50 штучних годівниць, а у весняний період розвісили понад 80 шпаківень.

Члени шкільного лісництва «Зелений гай» Крукеницького ліцею Мостиського району при Національному лісотехнічному університеті України допомогли Крукеницькому лісництву у посадці лісу на площі 18,2 га (дуб звичайний, дуб червоний), посадили 5 тис. саджанців сосни, зібрали 50 кг жолудів червоного дуба і 30 кг жолудів звичайного дуба для одержання саджанців. Юні лісівники взяли під охорону 10 мурашників, доглядають дендропарк, посаджений ними на території Крукеницького лісництва. Завдяки захопленню лісівництвом майже 10% випускників Крукеницького ліцею навчаються у Львівському Національному лісотехнічному університеті України.

Через практичні навички вихованці шкільних лісництв вивчають закони природи, проводять пізнавальні та наукові дослідження безпосередньо в лісі, а саме:

-«Умови приживання мурашників», «Вирощування сіянців сосни звичайної в лісорозсаднику з різними строками посіву з метою вивчення умов акліматизації в лісостеповій зоні», «Вегетативне розмноження хвойних рослин» (Домашівська ЗОШ І-ІІ ст., Дібровська ЗОШ І-ІІ ст., Карівська ЗОШ І-ІІ ст., Перетіцька ЗОШ І-ІІІ ст., Реклинецька ЗОШ І-ІІІ ст. Сокальського району);

-«Ведення фенологічних спостережень над ростом та розвитком окремих рослин», «Спостереження за появою перших комах», «Спостереження за способами поширення плодів і насіння» (Ясеницький НВК, Боберківський НВК, Н.-Висоцький НВК Турківського району);

- «Вплив шахтних виробітків на лісові насадження» (ЗОШ №13 м. Червонограда);

- «Визначення кращого способу розмноження декоративних порід для озеленення» (НВК «Топорівська ЗОШ І-ІІІ ст.», Побужанська ЗОШ І-ІІІ ст.);

- «Вирощування посадкового матеріалу дуба звичайного у таблетках» (НВК «Куткірська ЗОШ І-ІІ ст.» Буського району);

- «Засоби боротьби із шкідниками лісових насаджень», «Живцювання декоративних кущів» (Гійченська ЗОШ, Любельська ЗОШ та В'язівська ЗОШ Жовківського району);

- «Моніторингові дослідження стану лісів регіону» (Костенівська ЗОШ І-ІІІ ст. Перемишлянського району);

- «Фенологія розвитку листяних порід дерев» (Лапаївська ЗОШ І-ІІІ ст. Пустомитівського району);

- «Вирощування сіянців сосни з різними строками висівання» (Нововитківська ЗОШ І-ІІІ ст. Радехівського району);

- «Аналіз росту дуба», «Зелене живцювання хвойних рослин» (Шегинівська ЗОШ І-ІІІ ст. Мостиського району);

- «Вивчення поширення сказу на території лісових угідь Немирівського лісництва» (Івано-Франківська ЗОШ І-ІІІ ст. Яворівського району).

Ми можемо впевнено сказати, що залучення вихованців шкільних лісництв до навчально-виховної, практичної і науково-дослідницької роботи сприяє розширенню їх світогляду, вихованню екологічної культури і екологічного мислення та дає змогу відчувати себе господарем на рідній землі.

Література

1. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка /В.О.Сухомлинський. - К.: Рад. шк., 1978. - 263 с.
2. Басіладзе Н. В.О.Сухомлинський про підходи до виховання учнів /Рідна школа. - 2003. - №12. - С.34-35.
3. Кловак Педагогічне дослідження як важлива складова діяльності вчителя у творчій спадщині В.О.Сухомлинського /Початкова школа. - 2003. - №6. - С.52-55.

ВИХОВУЄМО ЗА В.О.СУХОМЛИНСЬКИМ

Полюга Л.В., заступник директора ЗСШ І-ІІІ

ст.

*с. Нове Місто Старосамбірського району
Львівської області*

Мабуть, у кожного з нас, не раз виникало запитання: чому серед багатьох учителів улюблений один ?

Саме таким наставником для багатьох педагогів та учнів був і залишається видатний, талановитий вчений В.О. Сухомлинський, творча спадщина якого є надзвичайно цінною для сьогодення.

Про Львівщину не розповісти словами, легше проспівати чи намалювати. Це захоплюючі панорами Східних Бескид, розкішні яскраві долини, невтомні у стрімкому бігові гірські річки, безкраї лісові масиви, пшеничні поля, десятки цілющих мінеральних джерел, насичене киснем і озоном повітря.

І всю цю красу, ми учителі, повинні показати дітям, навчити їх сприймати природу як дорогоцінний дар, де кожна крапля, паросток і Людина становлять гармонію.

Тож є над чим попрацювати, є над чим подумати. Кажуть, щастя – це коли тебе розуміють. Тому стараємося робити дітей щасливими хоч на мить на уроці, під час екскурсії, походу, шкільного вечора. Великого значення при цьому надаємо слову. Адже слово вчителя – універсальний інструмент. Цілком згідні з В.О.Сухомлинським, що не може бути педагогом той, у кого слово має лише один відтінок. Це нещастя для дітей і самого педагога також.

Японці кажуть, що добре слово- уже добре діло. Тому треба більше доброго, гарного говорити дітям, переконувати їх у тому, що вони старанні, чемні, виховувати у них тим самим почуття власної гідності. Цю заповідь, тобто – робити добро, ми намагаємося втілювати в життя. З дітьми проводимо різні акції: «Первоцвіти просять захисту», «Малим річкам- чисту воду», «Посади отчий ліс», «Майбутнє лісу у твоїх руках», займаємося науково-дослідницькою роботою в околицях нашого населеного пункту. Краса природи і добре слово вчителя про цю красу створюють умови для органічного поєднання образу, емоції і слова. Це злиття формує у дитини стан духовної готовності до пізнання Природи і перетворення її за законами краси.

На думку В. Сухомлинського, природа сама себе не виховує. Дитина стане розумною, моральною, прекрасною, доброю і непримиренною до зла за

умови активного «взаємодіяння» з природою. Спілкування з природою повинно відбуватися у різних формах: через працю, споглядання, творчість, науковий пошук, спостереження, милування. Стараємося створити в школі такі умови, за яких дитина могла б торкнутися природи не тільки рукою, а й розумом, серцем і душею. Саме тому в практику роботи школи ввійшли тематичні екскурсії в природу, заняття в «зеленому класі», еколого-краєзнавчі експедиції, виставки квітів, малюнків, виробів з природного матеріалу, пропагандистська діяльність, створено екологічну стежку, працює шкільне лісництво.

Уже протягом багатьох років учні та члени шкільного лісництва вирощують саджанці лісових порід, доглядають лісонасадження, проводять спостереження, які фіксуються в спеціальних екологічних щоденниках. Так за власною ініціативою школярі виявили ступінь впливу побутових відходів на рекреаційні лісові зони, встановили негативний вплив туристів, надмірне збирання трав, ягід, грибів відпочиваючими, внесли обґрунтовані пропозиції відповідним органам щодо необхідності обмеження заїзду транспортних засобів у рекреаційні зони, створили спеціальні інформаційні майданчики для туристів, де помістили популярні інформативні, інструктивні матеріали для всіх, хто приїздить чи приходиться до лісу. Звичайно, учні не володіють спеціальними методиками вимірювання наслідків багатопланового негативного впливу на природу, про те сам факт зосередження їх уваги на вищезначених явищах відіграє позитивну роль у розвитку пізнавальної, ціннісної, соціологічної сфер особистості. Досить сказати, що юні лісівники стали добре розбиратися в ознаках, наприклад впливу на ліс забруднення атмосфери чи витоптування рослин.

При допомозі вчителя біології створено карту міграцій птахів та карту гніздування лелек. Ці карти мають велике освітньо-пізнавальне значення: з одного боку учні поповнюють знання про видово-популяційну різноманітність птахів, з іншого- про географічні умови різних природних зон. Метою розширення цих знань було підпорядковано заплановане вчителем біології експериментально-дослідне спостереження видової різноманітності, чисельності птахів на даній території. Свої спостереження учні записують в екологічні щоденники. Узагальнення наслідків експериментально – дослідницької роботи представлено двома шкільними монографіями «Білий лелека», «Загадковий світ природи» та проектами «Я і природа», «Збережемо ліс».

Ось так, у комплексі, від уроку до уроку, від екскурсії до екскурсії, у постійному спілкуванні з природою, її чарами формується особистість громадянина і господаря краю.

Я переконана: де панує любов до рідної землі, там не може зародитися в душі людини зло.

Сьогодні наша планета знаходиться у небезпеці і зберегти та захистити її зможе та людина, яка любить і розуміє природу, Виховати таку людину- це наше завдання.

Народна мудрість говорить: «До доброї криниці стежка утоптана». Педагогічний колектив нашої школи вважає педагогічну спадщину В. Сухомлинського тією криницею людської мудрості, до якої слід звертатися повсякденно.

І допоки на нашій землі лунають дитячі голоси та сміх, доти не заросте стежка до криниці доброти й мудрості Василя Сухомлинського.

ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ У МИКОЛАЇВСЬКОМУ ОЕНЦУМ

*Т. Б. Троїцька, директор,
С.Б. Ніконов, зав. метод. відділом
Миколаївського ОЕНЦУМ*

Зміни в соціальному, політичному та економічному житті України вимагають оновлення і збагачення духовної культури, виховання всебічно розвинутих особистостей, здатних адаптуватися до нових умов розвитку суспільства в країні. Провідна роль у формуванні особистості підростаючого покоління належить вихованню як об'єктивно - закономірному процесу цілеспрямованої систематичної підготовки до активної участі в суспільному, виробничому та культурному житті, до виконання різноманітних соціальних функцій. Цей процес базується на відповідному змісті освіти, має свої методологічні та методичні аспекти, які знайшли відображення в дослідженнях багатьох учених, педагогів і психологів, зокрема в працях Ю.П. Азарова, Ю.К. Бабанського, Т.А. Ільїної, В.С. Ледньова, І.Я. Лернера, Б.Т. Лихачова, І.В. Мартинюка, М.М. Скаткіна, Д.О. Тхоржевського, М.Д. Ярмаченка та інших.

Виховання є системним об'єктом, що включає розумове, моральне, естетичне, патріотичне, екологічне, духовне, економічне, фізичне, сенсорне, правове, трудове виховання та самовиховання. З цих складових найбільш вагомим є трудове, оскільки на практиці воно ототожнюється з вихованням взагалі і цілеспрямовано здійснюється передусім в процесі трудового навчання, де створюються сприятливі умови для реалізації всіх названих компонентів.

У праці «Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості» В.О.Сухомлинський пише: «Праця і тільки праця - основа всебічного розвитку особистості. Не може бути й мови про всебічний розвиток, якщо людина не пізнала радості праці». Заслугою вченого є розроблення ним, у книзі «Павлівська середня школа» принципів трудового виховання: єдність трудового виховання і загального розвитку особистості - морального, інтелектуального, естетичного, фізичного; розкриття та розвиток індивідуальності в праці; раннє включення у продуктивну працю; різноманітність видів праці; постійність, неперервність праці; елементи продуктивної праці дорослих у дитячій праці; творчий характер праці, поєднання зусиль розуму і рук; спадкоємність змісту трудової діяльності;

цілісний характер продуктивної праці; посиленість трудової діяльності; єдність праці та багатогранного духовного життя.

Центральним у розвитку дитячої особистості, на думку вченого, є трудове виховання. Особливого значення, у зв'язку з цим, він надавав єдності трудової культури і загального розвитку - морального, розумового, естетичного, фізичного; розкриттю, виявленню і розвитку індивідуальності в праці, високій моральній сутності праці, її суспільно-корисній спрямованості. Педагог вважав за необхідне широко залучати дітей та молодь до різноманітних видів продуктивної праці. Природно, що трудове виховання розпочинається за шкільною партою, оскільки навчання є найважчою справою для школяра.

Серед різноманітних переваг позашкільних закладів перед іншими слід зазначити такі: добровільна участь дітей; відсутність регламентуючих установок; свобода вибору занять; диференціація учнів за інтересами до конкретної галузі праці, науки, техніки та виробництва; постановка перед кожним вихованцем близьких в досягненні завдань трудової діяльності; різноманітність сфер спілкування, що сприяють створенню між вихованцями тісних товариських відносин.

Трудове виховання в Миколаївському обласному еколого-натуралістичному центрі учнівської молоді – це педагогічна діяльність, спрямована на формування в учнів психологічної і практичної готовності до праці в умовах ринку, розбудови галузі сільського господарства. Вона передбачає:

1) розвиток в учнів індивідуальних і соціальних мотивів трудової діяльності (моральних, матеріальних, пізнавальних, естетичних та інших)

2) допомогу педагога у визначенні учнями суб'єктивних цілей праці, що відповідають мотивам його діяльності і особистим можливостям;

3) формування у вихованців умінь враховувати умови праці, необхідні для успішного досягнення визначених цілей; зовнішні (особливості навколишнього середовища) і внутрішні (наявність знань, умінь, навичок, трудового досвіду, здібностей);

4) педагогічну підтримку у навколишньому прояві власного “Я” (самореалізації)

5) спеціальне навчання самоконтролю, самооцінки і самокорекції власної трудової діяльності.

Трудове виховання в ОЕНЦУМ ґрунтується на принципах:

- єдності трудового виховання і загального розвитку особистості (морального, інтелектуального, естетичного, фізичного);

- виявлення і розвиток індивідуальності в праці

- високої моральності праці, її суспільно корисної спрямованості;

- залучення дитини до різноманітних видів продуктивної праці;

- постійності, безперервності, посиленості праці;

- наявності елементів продуктивної діяльності дорослих у дитячій праці;

- творчого характеру праці

- єдності праці та багатогранності життя.

З метою актуалізації ролі трудового виховання педагогічним колективом проводяться координаційно-методичні ради для директорів, семінари, методичні ради, майстер-класи, узагальнення досвіду роботи кращих педагогів-позашкільників.

Тема трудового виховання розглядається під час роботи школи молодого педагога-позашкільника, методичного консультативного пункту, обговорюється педагогами Миколаївського ОЕНЦУМ під час інтерв'ю на радіо та телебаченні.

Формування готовності вихованців до трудового життя, трудове виховання реалізується, враховуючи психофізіологічні особливості дітей, з використанням різноманітних форм та методів постійно:

- на заняттях гуртків різного рівня та напрямку за програмами (міністерськими, авторськими, адаптованими);

- під час проведення практичних та лабораторних робіт;

- під час трудових десантів, екологічних проектів та акцій («Чисте місто», «Найкраще подвір'я», «Будинки для птахів», «Первоцвіти Миколаївщини», «Рослини Червоної книги», «Зелена аптека», «Мій рідний край – моя земля», «Юннати Миколаївщини» «Від серця до серця» (благодійна акція для дітей з зони АТО)), «Букет ветерану», тощо);

- під час досліджень та написання науково-дослідницьких робіт у наукових гуртках, секціях, творчих лабораторіях Миколаївського ТВ МАН України;

- під час підготовки до щорічних науково-практичних конференцій за участю гуртківців Миколаївського ОЕНЦУМ та студентів Миколаївського національного університету, Миколаївського аграрного університету, семінарів, зльотів юних натуралістів, юних лісівників, щорічних міських наукових екологічних читань, конкурсів-виставок пошукових та дослідницьких робіт;

- під час навчальних екскурсій, експедицій до заповідних територій, на дослідницьких маршрутах, польових практик (ботанічних, біологічних, екологічних), зелених олімпіад;

- під час роботи у лісництвах, на НДЗД, сільськогосподарському виробництві, сезонних наукових школах, оздоровчих таборах в канікулярний час;

- під час підготовки та участі у масових заходах обласного та всеукраїнського рівнів (зльоти юних ботаніків, екологів, зоологів, лісівників, учасників виробничих бригад, тощо).

Трудове виховання охоплює багатоаспектні форми і методи виховного процесу, завдяки яким забезпечується загальний розвиток і морально-етичні підготовка підростаючого покоління до трудової діяльності, та є необхідною умовою й важливим засобом їхнього майбутнього повноцінного життя.

Працюючи на навчально-дослідних земельних ділянках, сільськогосподарських полях, фермах, лісництвах, у садах, дендропарках, кутках живої природи, екологічних стежках, під час експедицій та на

заняттях гуртків, діти вчатьса самостійно проводити нескладні дослідження, творчо розв'язувати посильні для них завдання, пропагують нові досягнення науки та передової практики. Захоплення працею під час навчання в позашкільному закладі допомагає вихованцям здобувати професійні навички, знайти своє покликання в житті. Саме тому формування готовності дітей до трудового життя, трудове виховання – одне з основних завдань Миколаївського ОЕНЦУМ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Трудове виховання в позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного профілю / Г. Федун // Рідна школа : Щомісячний наук.-пед. журнал . – 12/2011 . – N12 . – С. 73-77.
2. Вербицький В. В. Методологічні основи розвитку практичного розуму школяра / В. В. Вербицький. – К. : СМП “АВЕРС”, 2007. – 124 с. 2. Вербицький В. В. Юннатівський рух в Україні / В. В. Вербицький. – К. : Демігур. 2001. – 304 с.
3. Макаренко А. С. Педагогические сочинения : в 8-и т. / А.С. Макаренко. – М., 1983.
4. Наумова М. Традиції трудового виховання в школах і позашкільних навчальних закладах України / М. Наумова // Рідна школа. – 2007. – Спецвипуск. – С. 42-43.
5. Педагогічна майстерність : підручник / За ред. І. А. Зязюна. – Вища школа, 1997. – 349 с.
6. Смирнов И. П. Теория профессионального образования / И. П. Смирнов. – М., 2006. – 320 с.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : Т. 5. – К. : Вища школа, 1977. – 413 с. 10. Шульга В. І. Важливий фактор формування особистості // Рідна школа. – 2007. – Спецвипуск. – С. 40-41.

ВИКОРИСТАННЯ ІДЕЙ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО В ТРУДОВОМУ ВИХОВАННІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ПОЗАШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

*Жембій В.В. директор Красноокнянського
районного будинку дитячої та юнацької
творчості Одеської області*

Проблема підготовки майбутнього працівника завжди була актуальною, але сьогодні вона здобуває особливу значимість. Це пов'язано з тим, що сучасному суспільству необхідні люди з активною життєвою позицією, особистості, що знають свою справу. Адже розвиток нових економічних механізмів пред'являє до людини більш тверді вимоги відносно рівня освіченості, вмінь адаптуватися в суспільстві, здатності до трудової діяльності.

Важко переоцінити роль позашкілля у житті суспільства. Професія вчителя завжди вимагала від тих, хто її обрав, повної віддачі. Педагоги – люди, котрі несуть величезну відповідальність не лише перед кожним своїм вихованцем, але й перед Україною в цілому. І це не просто гарні гучні слова, адже, якою буде держава, її майбутнє, визначають сьогоднішні учні.

У праці "Розмова з молодим директором" Василь Олександрович Сухомлинський писав: "Продовжуючи себе у своїх вихованцях, ми творимо не тільки людину. Ми творимо самий час. Дух часу, взаємовідносини між людьми – все це залежить від того, які ми з вами, від того якою є школа, що їй народ повіряє своє майбутнє..." [1, с. 5].

Виховний процес в нашому позашкільному закладі полягає в тому, щоб кожному підростаючу людину зробити борцем за людяність, що потребує не тільки розумового та творчого розвитку дітей, готовності до участі в економічному, соціальному, культурному та політичному житті, центральне місце в якому займає здатність бути суб'єктом суспільних відносин та приймати участь в соціально необхідній діяльності, основою якої є праця.

Діти юнацького віку знають про існування важливого і суспільно відповідального життя дорослого члена суспільства. Але лише включення в суспільно визнану діяльність перетворює ці „зрозумілі” мотиви в реально дієві. «Молоде покоління доцільно виховувати у поєднанні з працею, і чим раніше почне розвиватися особистість, тим швидше і більш продуктивним виявиться результат...» так в своїх творах стверджував В.О.Сухомлинський.

Кожна праця вимагає індивідуальних здібностей, таланту, обдарування, докладання фізичних і духовних зусиль. [2, с. 28].

Педагогічна спадщина видатного педагога В.О.Сухомлинського, його досвід, актуальні і сьогодні для позашкільної практики в напрямку вирішення проблеми підготовки учнів, вихованців до майбутньої трудової діяльності. Через усі свої педагогічні праці він проводить основну ідею – ідею самоутвердження і становлення особистості громадянина у творчій праці на благо суспільства.

Позашкільний навчальний заклад має яскраво виражену специфіку впливу на особистість дитини. Передусім це добровільність та право вибору занять в творчих об'єднаннях, спілкування як з однолітками так і з керівниками гуртків, диференційованість за інтересами та захопленнями, мають унікальні можливості щодо інтелектуального та творчого становлення особистості.

Педагоги насичують навчально-виховний процес такою творчою діяльністю, яка б сприяла повному задоволенню і розвитку пізнавальних можливостей вихованця, надавала їм свободу для творчого просування. Переживання успіху вихованців в той же час викликає позитивне ставлення до творчої діяльності і поведінки, до чіткого усвідомлення загальної та часткової цілі. Внаслідок цього з'являється свідоме прагнення до самоосвіти, самовдосконалення, самоаналізу, самоутвердження, набуття відповідних умінь та навичок, розв'язання проблем, не зупинятись на досягнутому, тобто поступово здійснюється становлення тих властивостей і якостей, які є складовими творчих здібностей особистості.

Головна особливість позашкільного педагогічного процесу полягає в тому, що він будується на взаємній співпраці педагога та дітей, на їхній дружбі і духовній спільності, визнаній самостійності особистості дитини, на взаємоповазі гуманності і взаємній зацікавленості у суспільному успіхові, у результаті діяльності, де вагомими принципами є його індивідуалізація, добровільність, пріоритет виховання, творчість, єдність розвитку та саморозвитку, емоційна привабливість особистісних стосунків.

Наш позашкільний заклад — це місце, де дитина відчуває щастя, повноцінність свого духовного життя, радість праці і творчості і отримує додаткові, допрофесійні знання при виборі майбутньої професії. А педагоги допомагають дитині пізнати себе, свої здібності, нахили, краще розкрити себе, повірити у свої сили, отримати плідні результати. Дати дитині радість творення, радість праці, праці на благо людей – це і є справжня мудрість любові до дітей.

Практична праця вихованців гуртків еколого-натуралістичного напрямку відіграє роль виховної сили у гармонійному розвитку особистості і не «відірвана від ідейного, інтелектуального, морального, естетичного, емоційного, фізичного виховання, від творчості, від інтересів і потреб, від багатогранних відносин між вихованцями». [3].

У своїх працях "Павлівська середня школа", "Школа і природа", "Природа, праця, світогляд" та ін.. В.О. Сухомлинський підкреслює, що в

умовах сільської школи можливості взаємодії учнів з природою невичерпні... і головним спрямуванням вчити дітей пізнавати ціну праці, землі і хліба.[4] аме тому керівники гуртків еколого-натуралістичного напрямку ще з дошкільного віку залучають вихованців гуртків до пошукової та практичної природоохоронної роботи. Трудове виховання обов'язково керується принципами індивідуального підходу, постійності і неперервності праці. І едагогічно доцільним є раннє включення дитини у різноманітні види продуктивної праці, які характеризуються насамперед посильністю, творчістю, поєднанням зусилля розуму і рук. Дитина повинна на своєму особистому досвіді переконатись, що світ пізнавальний, що людина, тобто вона сама, може відкривати закони, що керують оточуючим світом, передбачати події та перевіряти, чи дійсно відбудуться вони. Ця радість пізнання, радість особистої творчості перетворює початкову цікавість в допитливість, робить її більш стійкою.[5]

Ми розглядаємо трудове виховання як гармонію трьох понять: треба, важко і прекрасно. Виховання в праці - це перш за все прищеплення любові до праці, зближення розумової і фізичної праці. Праця згуртовує дитячий колектив, вони бачать кінцевий результат, радіють йому, відчують, що їхня праця - це частина праці дорослих. Старшим дітям надається більше самостійності та ініціативи - це підвищує їхню відповідальність за зроблене.

Трудове виховання на заняттях гуртків відіграє важливу роль у подальшій профорієнтації вихованців гуртків та сприяє їхньому професійному самовизначенню. На мій погляд, профорієнтація – одне з найважливіших завдань позашкільної освіти, де вихованці мають змогу ознайомитись з особливостями різних професій. Проживаючи в сільській місцевості ми здійснюємо орієнтацію на відповідну виробничу діяльність в аграрному та лісовому господарствах, де основними напрямками продуктивної праці вихованців гуртків є: праця на навчально-дослідній ділянці виробничої бригади «Юні рослинники», практична робота членів учнівського лісництва «Дивосвіт» на закріпленій за ними території в лісництві, в теплиці, в розсаднику; в проектуванні ландшафтного дизайну дендропарку, квітникових клумб на території навчального закладу, селища, проектування зони відпочинку біля джерел селища, тощо.

Робота учнівського лісництва «Дивосвіт», створеного ще в 2007 році складається з навчальних, теоретичних, практичних, виховних природоохоронних завдань, досліджень та пошуку. На теоретичних заняттях молоде покоління майбутніх лісівників, вивчає різновиди порід дерев і кущів, проводить дослідження по вивченню тваринного і рослинного світу лісів Одещини, вивчають вплив густоти насаджень дерев на їх ріст, продуктивність та стійкість до несприятливих умов. Приймають активну участь в житті Красноокнянського лісництва: допомагають збирати насіння різних деревних порід, розчищати квартальні просіки, будувати рекреаційні пункти, набувають навички з таксації лісу, посадки та догляду за лісовими рослинами, приймають участь в відводі лісосік під рубки, охороні корисних для лісу птахів, звірів та комах, рідкісних зникаючих видів рослин,

першоцвітів. Виготовляють та розвішують годівнички для зимуючих птахів та шпаківні. Разом з лісниками підгодовують тварин і птахів, проводять спільні патрулювання проти браконьєрства по операції – «Ялинка» і це далеко не повний перелік того чим займаються члени учнівського лісництва та учнівська молодь гуртків еколого-натуралістичного профілю.

Роки дитинства — дошкільний і молодший шкільний вік — відіграють важливу роль у формуванні особистості. Це не підготовка до майбутнього, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя, і від того, яке було дитинство, хто вів дитину за руку в дитячі роки, що ввійшло до її розуму і серця з навколишнього світу, від цього значною мірою залежить, якою людиною стане сьогоднішній малюк вважав В.О.Сухомлинський.[6]

Тому щорічно до колективу учнівського лісництва залучаються вихованці молодшого шкільного віку. Вони є активними учасниками практичної природоохоронної роботи, набувають навиків підготовки ґрунту до висадки як кімнатних рослин так і квітів на клумбах, прибирають прибережну зону річки «Ягорлик» та джерел селища, висаджують дерева, проводять фенологічні спостереження за їх ростом. І чим краще вони справляються з цим, тим глибше їх всебічний розвиток. В подальшому навчанні в закладі, завдяки різнобічній праці в гуртках кожен вихованець має широке коло умінь і навичок і знаходить собі справу до душі.

Саме правильно організована продуктивна праця передбачає виконання колективних трудових завдань та змагання під час їх виконання, використання таких методів трудового навчання, як приклад та вправи, додержання режиму праці як однієї з необхідних умов розвитку вихованців. Все це в комплексі дає великий виховний ефект. Не можна виховувати, лише вказуючи на працю інших. Хоча людині властиві зародки чеснот, вони стають ознаками вихованості лише внаслідок дії. Лише працюючи, людина стає працюютою. Конкретизуючи виховну сутність праці (вільної, самостійної), варто наголосити на найголовніших її ознаках: вироблення характеру, поєднання гармонії з середовищем, засіб морального самовдосконалення людини, джерело щастя.[7]

Педагоги навчають вихованців працювати не тільки для того, щоб навчитись виконувати операції, але й для того, щоб створити матеріальні умови для більш складної інтелектуальної праці. В цьому році вирощені овочі, вироблені сувеніри гуртківцями було розпродано на ярмарках а отримані кошти направлено на допомогу воїнам в зоні АТО.

Проведений аналіз праць В.О. Сухомлинського доводить, що діяльнісний підхід, проблемне, евристичне навчання задовольняють природні амбіції, потребу дитини в самовираженні і вроджену потребу долати перепони. Через залучення учнівської молоді до громадсько-корисної роботи, трудове виховання пройшли тисячі вихованців позашкільного закладу, які знайшли своє місце в суспільному житті, маючи уже набуті навички на заняттях гуртків.

Саме гармонія природних впливів: Природи. Праці. Співпереживань. Творчості. Слова .Краси і допомагають учнівському лісництву, виробничій

бригаді, гурткам, колективу педагогів-однодумців та всебічною підтримкою батьківської громади мальовничого куточку Одещини зі створеною власною моделлю трудового виховання мати певні плоди та здобутки.

Література

1. Сухомлинский В.А. Об этом нельзя умалчивать / В. А.Сухомлинский // – Народное образование. – 1962. – №11 – С. 20-26
2. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори [В 5 т.]. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 2. – С. 149-418.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори у 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1976-1977.
4. Павлышская средняя школа [Онуфриев. район] : обобщение опыта учеб.-воспит. работы в сел. сред. школе / Акад. пед. наук СССР, Сухомлинский В.А. – М. : Просвещение , 1969 . – 398 с.
5. Сухомлинский В.А. Мудрость родительской любви. – М.: Молодая Гвардия, 1988. – 304 с.
6. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибр. тв.: У 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 3. – С. 283-582.
7. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу: Вибр. тв.: У 5-т., – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 1. – С. 403-640

ВТІЛЕННЯ У РОБОТІ ШКІЛЬНОГО ЛІСНИЦТВА ІДЕЙ ТРУДОВОГО Й ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ

(із досвіду роботи шкільного лісництва Зінцівської сш Полтавського району Полтавської області (зараз Терешківська ЗОШ I–III ст.) у 80-і роки ХХ ст.)

Пивовар Н.М., доцент кафедри педагогічної майстерності та менеджменту ПНПУ ім. В.Г. Короленка, вчитель біології. Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка, Терешківська ЗОШ I–III ступенів.

Включення школярів у продуктивну працю позитивно впливає на уміння учнів працювати, намагання примножити багатства рідного краю, на прояв високих почуттів громадянина-патріота. Праця школярів також слугує засобом професійної орієнтації учнів. Автор має позитивний досвід організації роботи шкільного лісництва на засадах ідей В.О. Сухомлинського, А.С. Макаренка й пропонує опис для ознайомлення й втілення його елементів у практику сучасної школи.

Думка організувати шкільне лісництво, запропонована, керівництвом Полтавського лісгоспу, відразу припала до душі зінцівським природолюбам. Своїми руками виплекати ліс – хіба не радісно, не почесно, зрештою? На організаційному загальношкільному зібранні обрали раду лісництва. За роботу взялися дружно. З ранньої весни і до пізньої осені учні у вільний від занять час – у лісі. Посадити і виходити кожне дерево – їхнє безпосереднє завдання. А ще – охорона флори і фауни, боротьба з бракон'єрами, підгодівля звірів і птахів. Одним словом, юні з почуттям господаря виконували всі роботи, пов'язані зі збагаченням та збереженням природи.

На рахунку юних лісівників було багато хороших справ. За ними було закріплено чотири квартали (41, 42, 52 та 53) Чалівського лісництва Полтавського лісгосподарського заготівельного підприємства загальною площею 86 га, а також під контролем юних знаходилися насадження уздовж траси Київ-Харків від с.Копили до повороту на Селещину. Привести у порядок дерево – означає і обрізати його, і обкопати, і стовбур приакуратити. І тут виручають пильність, працелюбство та спеціальні знання й навички. Ось кілька конкретних прикладів у цифрах: посадили молодих дерев (сосна, дуб, клен, ясен, липа, ялинка) на площі 6 га, заготовили сировину для 18 тонн вітамінної муки з хвойних лапок (цінний корм для тваринництва, а це вже вклад у виконання Продовольчої програми), зібрали сорго на гектарній площі й очистили його від листя (на 1500 віників), виготовили 880 шпаківень,

тримали у постійному порядку трасу довжиною в три кілометри – це далеко не повний перелік суспільно корисних справ за один сезон.

Учні охороняли ліс від пожеж і лісопорушень. На лісових маршрутах у юних громадських інспекторів – чимало труднощів: тут, під самісінькою Полтавою, завжди буває багато відпочиваючих, а серед них зустрічаються різні: і байдужі (розпалють багаття й пішли), і просто браконьєри...

Юні лісівники вели й велику дослідницьку роботу. Був у шкільному лісництві розсадник, на якому вирощувалися в основному сіянці сосни. Головне, над чим працювали юні дослідники, – це вивчення впливу мінерального підживлення на ріст і розвиток сіянців на піщаному ґрунті. Роботи чималенько: і прополка, й внесення добрив у міжряддя у розчиненому вигляді, покриття дерев'яними щитами міжрядь. Одержаний був блискучий результат. Вихід посадкового матеріалу – 96%.

Активно і кваліфіковано відбувалася заготівля лісового насіння. Ось зі звіту за 1982 рік: учні зібрали : 52 кілограми насіння клену гостролистого й 30 липи дрібнолистої. Збирали й лікарську сировину: на заготівельні пункти здано 54 кілограми соснових бруньок, 80 – чистотілу, 4 – подорожника.

Лісом зайняті були учні не тільки у позашкільний час. Семикласники й восьмикласники під керівництвом учителя технічної праці виготовляли держак до лопат та сап і топориса з деревини, яку постачав школі для навчально-виробничого процесу цех Чалівського лісництва.

Виконуючи значну дослідницьку й суспільно корисну роботу, пов'язану з державним лісом, вихованці школи включалися у різні проекти природоохоронного спрямування, як регіональні, так й загальноукраїнські.

Традиційними були у школі Свята зустрічі птахів, День квітів, Тиждень біології, Свято золоті осені. Полюбляли учні й екскурсії у природу, до Полтавського краєзнавчого музею, у заказники, парки, лісотехнічний технікум в Лубнах.

У спеціальному куточку охорони природи були оформлені стенди «Природа – наш друг», «Вони потребують охорони». У школі росло кілька десятків видів кімнатних квітів, був акваріум, тераріум з земноводними, клітки з папугами. Зібрана була у кабінеті біології й бібліотечка з проблем охорони природи. На видному місці у школі була облаштована виставка плакатів: «Вони занесені до Червоної книги», «Природа в образотворчому мистецтві», «Природа і фантазія» та інші, як постійні так і змінні.

Стіннівка «Юні лісоводи» виходила раз на місяць. Її матеріали не залишалися не поміченими учнями, бо вони були актуальними й цікавими

Увійшло у традицію за місяць до Нового року проводити піонерську операцію « Не рубай ялинку». Нею передбачалося проведення бесід у всіх класах про значення лісу, випуск спеціальної стіннівки, виставку композицій з гілок хвойних дерев, патрулювання разом з працівниками Чалівського лісництва у лісі. У весняні дні теж було багато справ у природолюбів. Вони виготовляли штучні гніздівля для птахів, господарювали у лісорозсаднику.

Влітку школярі добре трудилися у таборі праці та відпочинку, створеному при Чалівському лісництві: вони збирали лікарські рослини,

очищали площі, де проводилася вирубка лісу, патрулювали у зонах відпочинку.

На першому обласному зльоті Юних лісівників брали участь і представники Зінцівського шкільного лісництва. У змаганнях з лісорозведення Ірина Лихошвай зуміла вибороти перше місце. Успішно виступала вона і на республіканському зльоті.

Чимало колишніх юних лісівників назавжди пов'язали свою долю з лісом. Закінчили лісотехнічний інститут Неля Бублик, Костянтин Оверченко, Світлана Струмеляк.

Вони були стипендіатами Чалівського лісництва. Людмила Климко після закінчення школи працювала у Чалівському лісництві робітницею, Олексій Лузін – шофером у лісгоспзасі. А їх перші саджанці уже міцно вкорінилися на рідній землі й вирости у ліс...

Робота у шкільному лісництві привчала учнів до суспільно корисної праці. Зароблені кошти витрачалися не лише на особисті потреби учнів, а й на основі спільних рішень, на збагачення кабінету біології, придбання музичних інструментів, поповнення кролеферми тощо.

Активне й доброзичливе спілкування дітей з природою, їх посильна участь у примноженні її багатств, сприяла успішному формуванню у них почуття любові до краси й величі народного багатства – лісу і природи в цілому, їх громадянської позиції, синівського ставлення до рідного краю і Батьківщини.

ПРОДОВЖУЮЧИ ТРАДИЦІЇ...

(з досвіду роботи шкільного лісництва Терешківської ЗОШ I –III ступенів на початку XXI століття)

*Йосипенко О. М., учитель біології,
вищої категорії, керівник учнівського
лісництва Терешківської ЗОШ I-III ст.*

Реалізуючи завдання сучасного трудового виховання неповнолітніх в контексті педагогічної системи В.О. Сухомлинського та продовжуючи традиції започатковані Пивовар Н. М., шкільне лісництво Терешківської ЗОШ I –III ступенів Полтавського району Полтавської області проводить певну роботу, заключивши договір із ДП «Полтавське лісове господарство». Воно закріпило за учнівським лісництвом площу 240 га, забезпечує необхідними матеріалами, інвентарем. З метою кваліфікованого керівництва лісогосподарською працею ДП закріпило за учнівським лісництвом помічника лісничого Чалівського лісництва Усенка С.М. Щороку складається план роботи шкільного лісництва, який погоджується із ДП.

Учнівське лісництво організоване із школярів 9,11 класів (22 учні). Робота побудована на принципі самоврядування. Вищим органом діяльності є загальні збори всіх його членів, які скликаються 2 рази на рік. У період між загальними зборами діє Рада учнівського лісництва, до складу якої входять представники організацій засновників: директор загальноосвітнього закладу, представник лісового господарства, керівник учнівського лісництва. До Ради із числа учнів загальними зборами учнівського лісництва обираються: лісничий, помічник лісничого і три техніки-лісівники.

Схема 1. Напрями роботи учнівського лісництва Терешківської ЗОШ

Учнівське лісництво:

1. Практична діяльність
  - посадка лісу,
  - вирощення саджанців,
  - прибирання лісу.
2. Пошуково-дослідницька робота.
3. Система інформаційно - методичної роботи.
4. Залучення батьків до справ учнівського лісництва.
5. Просвітницька робота:
  - проведення тематичних масових заходів,
  - на екологічній стежині.
6. Участь у всеукраїнських та обласних масових заходів.

7. Система профорієнтаційної роботи.
8. Співпраця з Чалівським лісництвом.

Практична діяльність

Робота дітей у шкільному лісництві формує у підростаючого покоління свідоме розуміння взаємодії людини з природою, потреби культурного спілкування з нею і є однією з умов нормалізації і поліпшення стану оточуючого середовища.

Зберегти ліси для майбутніх поколінь – завдання не лише дорослих, а й учнів. Сьогодні за ними вирішальне слово, бо саме у шкільному віці формується екологічна свідомість. Юні лісівники безпосередньо спілкуються з природою, здобувають практичний досвід. В результаті цього виховується відповідальність за збереження навколишнього середовища. Якщо проаналізувати результати діяльності лісництва за декілька років, то можна побачити таку картину.

За 2008 – 2015 роки.

1. Посаджено членами шкільного лісництва:

2008 рік – 15 тисяч саджанців сосни, берези, дуба; 20 плодових дерев.

2009 рік – 17 тисяч саджанців сосни, берези, дуба; 10 плодових дерев.

2010 рік – 3 тисячі сосни, 2 тисячі – берези (доповнення на 2 га лісу);

25 плодових дерев і кущів

2011 рік – 15 тисяч саджанців сосни, берези, дуба; 15 плодових дерев.

2012 рік – 12 тисяч саджанців сосни, берези, 35 каштанів, 50 саджанців дубів, 2 мішка насіння жолудів.

2013 – висаджено у лісі саджанців сосни, берези, дуба на площі більше 2 га;

у школі посаджено 10 каштанів, 10 беріз, 11 саджанців верби та 12 туї, 10 ялівцю;

біля школи 30 дворічних дубів, вирощених власними руками.

2014 рік – біля школи посаджено 10 каштанів, 9 туй, 20 беріз, 10 верб, 30 вишень, висаджено у лісі 10 тисяч саджанців сосни звичайної.

2015 рік – біля школи посаджено 6 лип, 20 саджанців ялівцю, висаджено у лісі 120 саджанців сосни звичайної, доповнено сосною звичайною 2 га лісу.

2. Догляд за культурами лісорозсадника 2009 – 2015 роки на площі 0,5 га.

3. Заготовили насіння туї – 0,4 кг (2011 рік).

жолудів – 200 кг, 0,3 кг – кипарису, 5 кг – гірко каштану кінського (2012 рік)
насіння сосни звичайної – 1 кг (2014 рік)

4. Очистили ліс від сушняку: 2008 рік – 1,5 га

2009 рік – 2 га

2010 – 2015 – 1 га

5. Виготовили шпаківень: 2008 рік – 50 штук

2009 рік – 20 штук

2010 рік – 15 штук

2011 рік – 60 штук
 2012 рік – 15 штук
 2013 рік – 12 штук
 2014 рік – 8 штук
 2015 рік – 20 штук.

6. Виготовили годівничок для птахів: 2010 рік – 15 штук

2011 рік – 20 штук
 2012 рік – 15 штук
 2013 рік – 10 штук
 2014 рік – 10 штук
 2015 рік – 20 штук.

7. Виготовили 180 штучних гнізд для диких качок (2010 рік).

8. Облаштування 2 мурашника (2012 рік).

Огороджено гнізд – 4 (2013 рік);

Прочищено мурашники для освітлення гнізд – 4 (2013 рік)

Огороджено гнізд – 6 (2015 рік);

Прочищено мурашники для освітлення гнізд – 5 (2015 рік).

9. Прибирали сміття в лісі на площі 4 га (2009 –2012 роки)

Прибирали сміття в лісі на площі 2 га (2013–2015 роки).

Практична діяльність сприяє вихованню екологічної культури, саморозвиткові та самореалізації особистості учнів, виховує справжніх дбайливих громадян вільної України, сприяє збереженню лісів для нащадків.

Участь у Всеукраїнських та обласних заходах

Всеукраїнська акція «Майбутнє лісу в твоїх руках». Конкурс творів і малюнків «Людина та ліс».

	Районний етап			Обласний етап	
	Учасники	Переможці	Призери	Переможці	Призери
2012	14		2 (3 місце)		
2013	16	1			1(2 місце)
2014	20				
2015	20	3	2		1

Результати участі шкільного лісництва у Всеукраїнських та обласних заходах

Акції, конкурси	Заходи, проведені в	Рік	Результат
-----------------	---------------------	-----	-----------

	рамках акції, оформлені результати		
Всеукраїнський огляд на краще лісництво	Звіт	2012	
Всеукраїнська акція «Ліси для нащадків»	Звіт про роботу шкільного лісництва, фотоматеріали, дослідницькі роботи	2012 2013 2014	I місце обласний етап I місце обласний етап II місце обласний етап
Всеукраїнський еколого-натуралістичний похід «Біоцит»	Звіт про роботу шкільного лісництва, фотоматеріали, дослідницькі роботи	2013 2014	II місце обласний етап I місце республіканський етап I місце обласний етап

Пошуково-дослідницька робота

Завдання шкільного лісництва – не тільки озброїти певну частину випускників необхідними знаннями і навичками з лісгосподарських професій, а й виховувати у них якості новаторів: прагнення знати й застосовувати нові досягнення науки і практики, самим займатися дослідницькою діяльністю, що й намагаються робити юні лісники Терешківської ЗОШ.

Організаційні форми дослідницької діяльності шкільного лісництва: екологічна практика(природоохоронна робота), МАН, екологічні проекти, екологічні табори, екологічні експедиції. Члени шкільного лісництва беруть участь секціях МАН. Теми робіт: «Дослідження видового складу флори, мікобіоти ботанічної пам'ятки природи «Урочище Триби» Полтавського району Полтавської області», «Перспективи розвитку ботанічної пам'ятки природи «Урочище Триби» Полтавського району Полтавської області», «Жуки околиць с. Терешки Полтавського району Полтавської області». Екологічні проекти: «Дослідження стану первоцвітів Чалівського лісництва». На протязі кількох років при школі працює профільний табір юних лісівників «Конвалія», де діти вивчають видовий склад дерев та кущів Чалівського лісництва, виготовляють гербарії, охороняють і доглядають мурашники, проводять екскурсії по екологічній стежині, досліди на пришкільних ділянках, доглядають закріплену територію лісу тощо. На протязі року проводяться екскурсії до парків м. Полтави, дендропарку, ботанічного саду, сільгосподарської академії.

Види досліджень, які проводяться членами шкільного лісництва: польові (перевірка даних у природних умовах); монографічні(проводяться у лабораторних, спеціально створених умовах). Характер досліджень:

фундаментальні (спрямовані на одержання нових знань про закономірності розвитку оточуючої дійсності); прикладні (спрямовані на одержання знань і їх використання для практичних цілей).

Тематика прикладних досліджень: вплив глибини загортання на сходинку туї, вплив замочування насіння сосни на схожість, вплив передпосівної обробки насіння сосни перманганатом калію на схожість і виживання саджанців, розмноження туї вегетативним та насінним способом, вплив строків живцювання на укорінення хвойних, самшиту, оптимальні способи вкорінення живців хвойних, самшиту, вплив зберігання жолудів на схожість. Тематика фундаментальних досліджень: дослідження стану ботанічної пам'ятки природи «Урочище Триби» та прилеглих до нього територій, дослідження видового складу рідкісних рослин, дослідження видового складу дерев і кущів місцевого лісу, вивчення шапкових грибів урочища Триби та їх екологічних груп, дослідження демекологічних особливостей деяких рідкісних видів флори, що зустрічаються на території Чалівського лісництва та фенологічні спостереження за ними, облік птахів, розселення мурашників.

У 2012 – 2015 роках проводилися дослідження стану ботанічної пам'ятки природи «Урочище Триби» та прилеглих до нього територій. Дані досліджень підтвердили наявність півників борових, сону чорніючого, сону широколистого. Проводилися демекологічні та фенологічні спостереження за їх популяціями. За одержаними даними популяцію півників борових можна вважати малочисельними, а сону чорніючого і широколистого – середньочисельними. У цьому році також продовжувалися дослідження ділянки лісу біля річки Коломак, зокрема, за виявленими популяціями рясту Маршалла та тюльпана дібровного. Зараз вони перебувають у задовільному стані. За одержаними даними їх можна вважати середньочисельними. Хвилює майбутнє цих популяцій. Вплив антропогенного фактору значний: виривання на букети, витоптування, забруднення території. Членам шкільного лісництва вдалося привернути увагу до майже забутої ботанічної пам'ятки природи «Урочище Триби». На початку досліджень у 2006 році всі говорили, що там уже немає сону чорніючого та широколистого і півників борових. Зараз там відновлений заповідний режим і встановлено інформаційний стенд, на якому повідомляється, що виривання рослин на цій заповідній території заборонено і буде каратися штрафами.

Співпраця з Чалівським лісництвом та профорієнтаційна робота

Учнівське шкільне лісництво Терешківської ЗОШ I – III ступенів створене на базі Чалівського лісництва, працівники якого допомагають проводити освіту з трудового виховання і профорієнтаційну роботу. Спільними зусиллями школи і лісництва створено куточок шкільного лісництва, кімнату для навчання. Юні лісівники оволодівають сучасними технологіями вирощувань лісових культур, садивного матеріалу. Для цього проводяться заняття з працівниками Чалівського лісництва та опрацьовували теоретичні матеріали, надані ними. Працівники лісового господарства: виділяють саджанці сосни, берези, дуба, туї, верби для посадки на території

лісництва, школи; забезпечують матеріалом для виготовлення шпаківень, годівничок, штучних гнізд для качок; створюють умови для роботи виробничої бригади, надають фронт робіт і оплачують їх; виділяють працівника держлісгоспу для інструктажів, роз'яснювальних робіт. Працівники Чалівського лісництва залучають дітей на спільні суботники, які закінчуються смачною кашею від лісників. Члени шкільного лісництва традиційно беруть участь у Днях довкілля разом з працівниками лісового господарства. Працівники лісництва організують конкурси малюнків, творів на тему «Людина та ліс» для юних лісників в рамках акції «Майбутнє лісу в твоїх руках». Робітники Чалівського лісництва часті гості на загальношкільних святах, де виступають з профорієнтаційною роботою, профілактичними бесідами. Часто за завданням лісництва юні лісівники заготовляють насіння деревних культур.

З метою профорієнтації, знайомства з лісовим виробництвом, вивчення природи рідного краю У 2015 році організовано дві зустрічі з керівниками, спеціалістами та досвідченими працівниками лісового господарства. 4 випускники школи працюють у Чалівському лісництві. Організовано екскурсію учнів у лісництво та на його територію для знайомства з виробництвом. Крім того, щорічно учні здійснюють туристичні походи його стежинами. У квітні 2015 року здійснено спільну екскурсію працівників Чалівського лісництва й членів шкільного лісництва на зупинку екологічної стежки «Первоцвіти» та знято відеофільм по цих матеріалах. Отримані знання від старших наставників Чалівського лісництва юні лісівники застосовують на практиці в День довкілля та двомісячнику озеленення.

Просвітницька, науково-методична робота та співпраця з батьками

Охорона природи в нашому житті має надзвичайно важливе значення. Залежність людини від стану навколишнього середовища стає дедалі очевиднішою. Природа, і зокрема ліси, формувала характер наших предків, їхній світогляд і культуру, що знайшло широке відображення в народній творчості та літературі. Чи зможуть наші діти й онуки не тільки зберегти їх, а й примножити? Такі вміння й бажання оберігати довкілля виховують не словами, а справами, безпосередньою участю дітей у природоохоронній роботі.

Птахи мають велике значення для лісу, тому члени гуртка приділяють значну увагу проведенню Свята зустрічі птахів. У березні 2014 року був проведений усний журнал «Із життя птахів організовано конкурси газет, малюнків, фотографій та презентацій про птахів, у 2015 році спільно з працівниками Чалівського лісництва та батьками членів шкільного лісництва проведено свято «Птахи у нашому житті».

Щороку юні лісівники активно включаються в проведення акції «Не рубай ялину». Патрулювання в лісі з метою виявлення недозволених рубок сосни, бесіди по класах, виставка композицій «Не рубай ялину», газета – ось перелік заходів, що проводилися в її рамках.

Юні лісівники виступають ініціаторами проведення тижня екології, в рамках якого проводяться конкурси плакатів на природоохоронну тематику,

вікторини про ліс, бал першоцвітів, лекції про значення лісу, його охорону, випускаються газети, бюлетні, буклети на природоохоронну тематику.

Шкільні лісництва допомагають виховувати у школярів повагу, чуйність і любов до рідної землі. А починається ця любов з дерева, посаженого своїми руками, першого світанку на узліссі, стежок серед духмяних трав... Учнівська робота – це не обов'язково сапати, садити. Виховання екологічної культури – головне завдання нашої роботи. Бо саме поведінка в лісі, на природі має стати ключовим моментом у житті кожної дитини. Не всі учні стануть лісівниками. Але знатимуть, як виростити дерево, а це одна з головних місій людини на Землі. Ми маємо підняти екологічну культуру людей. Сьогодні діти вчаться любити ліс, розуміти його. І яку професію вони не обрали б у майбутньому, ці знання, любов до природи залишаться з ними на все життя.

ІДЕЇ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО У РОБОТІ ПОЛТАВСЬКОГО ОБЛАСНОГО ЕКОЛОГО-НАТУРАЛІСТИЧНОГО ЦЕНТРУ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

*Валюх М.Ю., завідувач відділу
сільського господарства
Полтавського ОЕНЦУМ*

В.О.Сухомлинський увійшов в історію української педагогіки як педагог-гуманіст, творець педагогічної системи, у центрі якої перебуває дитина як унікальна особистість. В.О.Сухомлинський вбачав мету виховання у розвитку творчих сил і здібностей особистості в умовах колективу й на основі етико-естетичних цінностей, інтересів і потреб, спрямованих на творчу працю і саморозвиток.

Видатний педагог радив процес навчання тісно пов'язувати з природою. Перш за все – це перебування дітей на свіжому повітрі і фізичні вправи. Ці два процеси він тісно пов'язував між собою і вважав взаємозалежними. Прогулянки і спостереження педагог радить поєднати з навчанням, як він це робив у “Школі радості”. Дитина – учень природи, який, спостерігаючи за її змінами, вчиться мислити. І не просто споглядати, а осмислювати предмети, об'єкти і явища природи [2, С. 9-12].

Важливе місце має і природоохоронна сторона виховання. Якщо проаналізувати творчі мініатюри письменника, то можемо чітко прослідкувати шанобливе ставлення автора до природи. І не важливо – живий це об'єкт чи явище природи, автор наділяє їх рисами, які притаманні людям і провокує емоційну реакцію на них, спонукає дитину задуматися над питаннями охорони довкілля, що їх оточує.

Продовжує справу видатного педагога і колектив Полтавського обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді. Учнівська молодь Полтавщини активно бере участь у комплексі заходів щодо вивчення і збереження об'єктів природно-заповідного фонду, пропагандистській діяльності, а саме: у створенні навчальних екологічних стежок, в експедиціях із вивчення рослинного і тваринного світу, польових практиках, екологічних таборах, у науково-пізнавальних екскурсіях, природоохоронних акціях, екологічних агітбригадах тощо.

Найбільш ефективним засобом застосування нових методик екологічного виховання та навчання сучасної людини є залучення учнів до наукових експедицій з комплексного вивчення природи. Під час екологічних експедицій юннати отримують уявлення про різноманітні види рослин і тварин, про явища та взаємозв'язок компонентів живої природи, здобувають

навички поведінки в ній та методики досліджень, знайомляться з наслідками антропогенного впливу на природу [3].

Екскурсії, походи, зустрічі з цікавими людьми допоможуть дітям потоваришувати з природою. Підлітки зможуть зрозуміти і полюбити навколишній світ тільки з допомогою дорослих. Тільки керівник доступно і зрозуміло пояснить, що на галявині росте не просто трава, а звіробій і мати-й-мачуха, що спів великої синиці відрізняється від співу зяблика. Книга природи відкрита для всіх, але для цього необхідно вміти слухати і спостерігати.

Збереження біорізноманітності – найважливіший фактор оздоровлення навколишнього середовища [5, С. 321-330]. Враховуючи важливість питання, Полтавський обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді надає широкі можливості для формування у школярів бажання до спостережень, досліджень, практично здійснює комплексний підхід до вивчення, охорони й примноження природних ресурсів.

Проблема формування екологічної культури підростаючого покоління має у педагогіці непересічне значення, але особливої актуальності вона набуває у контексті становлення екологічно спрямованої особистості.

Розробка, закладання та використання екологічних стежин на заповідних територіях є найефективнішим шляхом пізнання реальних процесів у природі та формування відчуття індивідуальної відповідальності за стан довкілля рідного краю. [1, с.35]. З метою екологічного виховання у таборі «Еколог», що є структурним підрозділом центру, розроблено три маршрути екологічної стежки.

Перший маршрут – «Юннатівський» – закладено на території табору і передбачає три зупинки.

Під час зупинок дітям розповідають про різноманітність лучного різнотрав'я на пагорбі, з якого проглядається подвір'я території табору. На даній ділянці, яка особливо мальовнича в травні-липні, вони знайомляться із особливостями лучних дикорослих рослин та всього, що з ними пов'язано – комахами, грибами та ін. Учні вивчають кормові взаємозв'язки організмів, вплив на них екологічних факторів тощо.

Другий маршрут – велосипедний, закладений в околицях села Міські Млини на заплаві річки Ворскла, передбачає ознайомлення дітей із біорізноманіттям місцевості, вивченням екологічних об'єктів та явищ.

Третій маршрут проходить по правому березі річки Ворскла за селом Міські Млини у напрямі селища Опішня – відомого центру українського гончарства. Тут планується розробити зупинки екологічної стежки, які б забезпечували інформування екскурсантів про біорізноманіття лучних степів та вододільних широколистяних лісів: «В зеленій аптеці» (розповідь про лікарські степові рослини), «Широколистяний ліс», «На узліссі», «Відродження степу» (вивчаються процеси заростання перелогів) та ін.

Проведення екскурсій під час роботи табору сприяє реалізації завдань екологічної освіти й виховання, розширенню екологічного світогляду дітей, формування їх екологічної свідомості та підвищенню екологічної культури.

Розробка, закладання та використання екологічних стежин на заповідних територіях є найефективнішим шляхом пізнання реальних процесів у природі та формування відчуття індивідуальної відповідальності за стан довкілля рідного краю [4, С. 31].

Отже, виховання таких учнів, які б бачили і розуміли свою єдність з природою, переживали і турбувались про збереження і примноження навколишнього середовища, бережно ставились до всього живого, що їх оточує в природі – це своєрідне продовження справи видатного педагога В.Сухомлинського.

ЛІТЕРАТУРА

1. Замашкіна О. Ідеї В.О.Сухомлинського на розвивальне навчання дітей // Початкова школа. – 2001. – № 10.
2. Лавриненко О. Гуманізм як домінанта виховної системи В.О.Сухомлинського / Рідна школа. – 2005. – № 3. – С.9-12.
3. Сухомлинський В.О.Батьки моїх вихованців. – К.: Радянська школа. – 1971.
4. Сухомлинський В.О. // Вибрані твори: В 5т.-К.: Радянська школа. – 1977. – С. 31.
5. Сухомлинський В.О.Слово вчителя в моральному вихованні // Вибрані твори в 5 т. Т.5. – К., 1980. – С. 321-330.

ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ - ОДНА З ФОРМ ВСЕБІЧНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

*Євдокія Мороз, методист вищої категорії,
комунального закладу «Станція юних
натуралістів» Рівненської обласної ради*

*Праця - могутній вихователь кожної людини, кожної особистості.
В.О.Сухомлинський*

Трудове виховання притаманне всім історичним формаціям і є найстарішою формою виховання

Трудове виховання – це система виховних впливів, яка передбачає залучення дітей і юнацтва з метою їх загально розвитку до трудової діяльності. Його конкретний характер і місце у системі виховання визначається конкретними історичними умовами.

У сучасній українській освітній системі трудове виховання здійснюється багатьма педагогічними шляхами: у процесі вивчення загальноосвітніх предметів, гуманітарного и природничо-математичних циклів, на уроках трудового навчання, у процесі самообслуговування, у позашкільній і позакласній роботі, в родині.

Завдання трудового виховання: формування культури праці, оволодіння трудовими вміннями і навичками, виховання поваги до людей, праці і її результатів [1].

Ми розглядаємо трудове виховання у тісному зв'язку з моральним, розумовим, естетичним вихованням.

Виховну місію навчального закладу ми вбачаємо в тому, щоб праця увійшла в духовне життя особистості, в життя колективу, щоб захоплення працею стало однією з найважливіших якостей людини.

Для Сухомлинського виховання в праці - це, насамперед, виховання любові до праці. Немає окремо „розумової” чи „фізичної” праці, окремо „морального”, чи „трудоного” виховання. Перед педагогом є єдине ціле – дитина, і її духовне життя.

Перша і головна мета – педагога прищепити дитині любов до праці.

Сухомлинський говорить, що для нього немає „праці взагалі” і немає „фізичної праці взагалі”, а є: праця навчальна і продуктивна, праця короткочасна і довготривала, праця оплачувана і безкоштовна, праця ручна і механізована, праця в майстерні і праця у полі, праця індивідуальна і колективна.

Для правильного трудового виховання потрібно використовувати всі ці види праці в їх різноманітності. Вихованці повинні розуміти, що і для чого

вони роблять. Буденна праця перестає бути нудною, якщо вона розпочинається з задумом, із мрії і після закінчення з'явиться почуття задоволення і гордості [5].

Праця завжди має дві сторони – особисту (схильність, інтерес, майстерність) і суспільну – створення матеріальних цінностей. Сухомлинський підкреслює, що для того, щоб педагогові оцінити значимість праці потрібно бачити обидві сторони одразу.

Формування готовності до праці поділяються на етапи – своєрідні ступені трудового становлення особистості:

Дошкільний період. На цьому етапі відбувається залучення дітей до побутової праці, догляду за тваринами і рослинами, виготовлення іграшок, ознайомлення з працею дорослих, формування переконань щодо необхідності праці, бережливого ставлення до її результатів.

Початкова школа. Головне для неї – вироблення елементарних прийомів, умінь і навичок ручної обробки різних матеріалів, вирощування сільськогосподарських культур, ремонту навчально-наочного приладдя, виготовлення іграшок, різних предметів для школи. Учні знайомлять з деякими професіями.

Основна школа. Навчання і виховання у ній зосереджується на оволодінні знаннями і практичними вміннями обробки металу та дерева, основами електроніки, металознавства, графічної грамоти. Формування уявлень про головні галузі народного господарства, умінь і навичок виготовлення нескладних виробів. Починаючи з 8-го класу, учні працюють у навчально-виробничих бригадах, міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, навчальних цехах.

Старша школа. Вона ставить за мету оволодіння вміннями і навичками з наймасовіших професій, які здобувають безпосередньо на виробництві, з урахуванням потреб регіону, наявної навчально-технічної та виробничої бази. На цьому етапі важливо знайомити учнів з основами економічних теорій, підприємницької діяльності, законодавства з питань підприємництва, фінансово-кредитних операцій, психолого-педагогічними засадами управління [6].

На всіх етапах трудового виховання учнів необхідно формувати потребу в праці, творче ставлення до неї, залучати до реальних виробничих відносин і формувати розвинуте, зорієнтоване на особливості ринкового, мислення, розвивати загальні (інтелектуальні, психофізіологічні, фізичні та ін.) і спеціальні (художні, естетичні, технічні, математичні тощо) здібності, відроджувати національні традиції, народні промисли та ремесла, виховувати культуру особистості в усіх її проявах.

Трудове виховання розпочинається за партою, за книжкою - це найскладніший „верстат”, оволодіти яким не так-то просто.

Урок - обов'язкова для всіх розумова праця, оволодіння знаннями, вміннями та навичками, необхідними для свідомого вибору професії, для розвитку здібностей і нахилів. Навчальний елемент праці поступово все більше поєднується з продуктивним: виготовляють наочні посібники,

прилади, механізми, моделі, інструменти. Навички і вміння спрямовуються на працю, при цьому для дівчаток добираються трудові завдання, які вимагають менше фізичного напруження, але більшої точності, конструкторської майстерності.

Однак для того, щоб праця виховувала, вона має бути належним чином організована, тобто відповідати певним вимогам.

Озброєння школярів знаннями в процесі вивчення програмного матеріалу навчальних предметів проходить на основі зв'язку з виробництвом і працею. Відсутність зв'язку між навчанням і працею школярів залишає вчителя важливого засобу підвищення якості знань і активності процесу навчання [2].

В організації трудового навчання вагома роль належить особистому прикладу вчителя праці, його майстерності та культурі праці.

Складовою системи трудового виховання школярів є також організація їх суспільно корисної праці [7].

За суспільною значущістю її поділяють на продуктивну, суспільно корисну і побутову. Продуктивна праця спрямована на створення матеріальних цінностей, її організаційні форми на різних вікових етапах неоднакові. Для молодших школярів продуктивна праця поєднується з грою, використовуються інструменти та обладнання, спеціально виготовлені для дітей.

Підлітки і старші школярі працюють в однакових умовах з дорослими, користуються тими ж знаряддями праці. Вони самі отримують трудові завдання, планують і намічають порядок роботи, контролюють її виконання й оцінюють результати. Продуктивна праця учнів може бути організована в навчальних майстернях, коли виготовляється продукція на замовлення, на пришкольніх ділянках, під час трудової виробничої практики на підприємствах сфери обслуговування, на фабриках і заводах, у сільськогосподарських спілках та ін.

Завдання кожного виду праці - сприяти фізичному, розумовому і моральному вихованню школярів.

Праця має бути цілеспрямованою, тобто учні повинні розуміти мету пропонованої роботи, знати, для чого вони її виконують, якими будуть її результати. Кожен учень повинен усвідомити, чого саме вимагають від нього. Неусвідомлена праця не сприяє формуванню потреби в ній, любові до неї.

Працю учнів необхідно пов'язувати з їх навчальною роботою. Це означає, що, підбираючи об'єкти праці для учнів, слід надавати перевагу тим, які тісно пов'язані з їх навчальною роботою. Важливо домагатися, щоб трудова діяльність школярів сприяла практичному застосуванню і поглибленню знань, допомагала формуванню в них високих моральних якостей, підвищувала суспільну активність і сприяла підготовці до продуктивної праці в різних галузях виробництва. Виховна ефективність праці зростає за умови, що учні самі є її організаторами, а не лише виконавцями. Тому педагоги повинні залучати школярів до пошуків об'єктів

праці, її планування та організації колективу на її виконання. У такому разі вихованці будуть зацікавлені у своєчасності та якості виконання трудових завдань, у них формуватиметься ініціативність, самостійність і відповідальність [3].

Виховання любові до праці, формування трудових умінь та навичок потребує систематичної праці учнів, а не участі в ній від випадку до випадку. Для цього педагоги, плануючи їх участь у різних видах праці, мусять детально продумати її послідовність, усвідомити, якого виховного ефекту вони прагнуть досягти, пропонуючи дітям певний вид праці.

Праця має бути доступною. Непосильна праця породжує невпевненість учня у власних силах, небажання виконувати її. Якщо ж робота надто легка, не потребує певних зусиль, вона викликає зневажливе ставлення. Праця повинна ускладнюватися за методами її виконання і збільшуватися за обсягом у міру набуття школярем трудового досвіду. Учні слід привчати завершувати розпочату справу, особливо у молодших класах.

Виховання любові до праці. Потребує підбору цікавих за змістом і методикою організації видів праці. Недоцільно пропонувати учням одноманітну, нетворчу працю. Проте їх слід психологічно готувати до того, що в житті нерідко доводиться виконувати й нецікаву роботу.

Організація праці учнів повинна ґрунтуватися на наукових засадах. Це сприяє формуванню у них культури праці, під якою розуміють продуманий порядок на робочому місці (раціональне розміщення інструменту, матеріалів, готової продукції), ефективне використання робочого часу, раціональних прийомів праці, економне витрачання матеріалів, електроенергії, естетичний вигляд виробу, дотримання особистої гігієни й техніки безпеки тощо.

Учні мають навчитися працювати в колективі. У процесі колективної праці формуються певні взаємини між учнями, дух співробітництва, взаємодопомоги, товарищівість, виробляється здатність до спільного трудового зусилля. "Спільне трудове зусилля, робота в колективі, трудова допомога людей та постійна їх взаємна трудова залежність тільки й можуть створити правильне ставлення людей один до одного... любов і дружбу у відношенні до кожного трудівника, обурення і засудження у відношенні до ледаря. До людини, що ухиляється від праці... У трудовому зусиллі виховується не тільки робоча підготовка людини, але й підготовка товариша, тобто виховується правильне ставлення до інших людей, - це вже буде моральна підготовка" [3].

Трудове виховання має спрямовуватися на формування творчого ставлення учнів до праці. Це можливо за умови, що людина любить працю, відчуває радість від неї, розуміє її корисність і необхідність, що праця стає для неї основною формою вияву таланту.

Участь вихованців у праці, досягнення ними певних трудових результатів викликає в них задоволення, радість і гордість за досягнуті успіхи, особисті й колективні. Педагог повинен не тільки порівняти й оцінити результати трудової діяльності окремих учнів, а й вказати при цьому

на індивідуальні якості особистості, що сприяли їх досягненню. За таких умов учні намагаються працювати краще, прагнуть досягти високих результатів.

Критерієм трудової вихованості школярів є: висока особиста зацікавленість і продуктивність праці, відмінна якість продукції, трудова активність і творче, раціоналізаторське ставлення до процесу праці, трудова, виробнича, планова, технологічна дисципліна, працелюбство.

В праці можна спостерігати стійкі прояви людини.

Вміння працювати, любов і звичка до стану зайнятості не можуть формуватися миттєво. Кожна епоха накладає свій відбиток на процес її становлення. Не робить виключення і XXI століття – вік науково-технічної революції, комп'ютерної техніки, роботів, електронних і лазерних виробів, атомної енергії.

Праця дитини будь-якого віку зв'язана з розвитком її інтелекту.

Розвинуте мислення – важлива умова підготовки дитини до праці (розумової і практичної). Тільки через злиття думки і фізичної праці школярі можуть стати мислителями, пошуковцями, відкривачами.

Щоб навчити вихованців працювати, радіти самому процесу діяльності і результатами праці, з ним треба багато спілкуватись, постійно щось пояснювати, нагадувати, запитувати.

Необхідно привчити дитину переборювати перешкоди навіть шляхом втоми. В житті проходиться часто втомлюватися, для того, щоб досягнути якого-небудь ефекту в роботі. Ми повинні привчати дитину економити свої сили, навчити не тільки працювати, а знаходити в собі ресурси, щоб пробудити себе до праці, привчити до думки про те, що праця сама по собі буде давати насолоду досягнутої мети, ми повинні привчити її до вмілого, організованого підходу до переборювання перешкод та труднощів.

Розробка ефективної методичної системи трудового виховання в гуртках позашкільних закладів еколого-натуралістичного профілю пов'язана, в першу чергу, з приведенням змісту освіти у відповідність до сучасних вимог і визначенням таких методів, прийомів і засобів, які сприяють реалізації комплексного та індивідуально - особистісного підходів до вирішення завдань трудового виховання.

Найбільш високий рівень трудової вихованості гуртківців досягається при залученні до виробничих ситуацій з визначенням праці як основного засобу виховання [4].

Література

1. О.В. Биковська Трудове виховання школярів в умовах ринкових відносин // Наукові записки: Збірник наукових статей. - К.: НПУ, 1998, Вип. 1. - С. 35 - 45.
2. О.В. Биковська, П.В. Дмитренко Шляхи підвищення ефективності позашкільної освіти та виховання // Наукові записки: Збірник наукових статей -К.: НПУ, 2000, Ювілейний випуск - С. 88-93.

3. Валюхневич Л., Стебник А. Розвиток особистості школяра на уроках трудового навчання. Психологія і трудове виховання // Психолог. — 2004. — № 9. — С.7—11.

4. Вербицький В.В. Формування практичного розуму цілеспрямованого учня (з досвіду розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти). -К.: Деміур, 2002. — С.232.

5. Сухомлинський В.А. Не тільки розумом, але й серцем., М., 1986.

6. Сухомлинський В.А. Про виховання., М., 1979.

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА ФОРМУВАННЯ ТРУДОВИХ НАВИЧОК І ВМІНЬ УЧНІВ

*Зеленська В. В., учитель вищої категорії, «старший вчитель»,
керівник учнівського лісництва «Совенятко»
Роменської ЗОШ І-ІІІ ст.. №11, директор школи.*

Усім відомо, що виховання - складний і багатогранний процес. На виховання особистості впливають родина, оточення, школа. Однак провідну роль у цьому відіграє саме школа, класний колектив, педагоги. Мудрий педагог уміє організувати виховну роботу в учнівському колективі так, щоб спрямувати розвиток дитини у правильне русло, допомогти їй повірити у свої можливості, винятковість та неповторність, щоб сформувалася цілеспрямована, високоорганізована, висококультурна особистість, спроможна реалізувати свій інтелектуальний потенціал, свої творчі здібності в умовах розвитку сучасного суспільства.

Зміни, що відбуваються в соціально-економічному розвитку держави, потребують істотних змін в освіті. Відповідно до реалій сучасного життя суспільство висуває соціальний запит щодо виховання творчої, інтелектуально розвиненої, екологічно грамотної особистості, здатної пізнавати та зберігати оточуюче середовище.

Важлива роль у вихованні учнів, розширенні й поглибленні їхніх знань, розвиткові творчих здібностей належить спеціально організованій позакласній виховній роботі.

У наш час загострення екологічної ситуації в світі в цілому та в Україні зокрема, породжує безліч соціально важливих проблем. Одна з них – необхідність виховання такого покоління громадян, яке здатне гармонійно співіснувати з природою, раціонально використовувати й відтворювати її багатства. Це вимагає переорієнтації систем екологічного виховання на випереджувальну підготовку дитини до переходу на стратегію сталого особистісного розвитку.

Перед сучасною школою гостро стоїть питання про таку організацію навчально-виховного процесу, який був би більш особистісно-орієнтованим на екологічну підготовку школярів, їхній цілісний і гармонійний розвиток та особисте зростання.

Велика роль у розв'язанні вищезазначених завдань відведена загальноосвітнім навчальним закладам. Саме тому колектив Роменської ЗОШ І-ІІІ ступенів №11, який я очолюю і де працюю учителем географії приділяє значну увагу розширенню екологічної освіти учнів. Екологічною діяльністю в навчальному закладі охоплено близько 100 % учнів. Використовуючи інноваційні підходи в навчально-виховному процесі, педагогічний колектив школи запроваджує різні форми організаційно-масової роботи, що сприяють вихованню екологічної грамотності вихованців та дбайливого ставлення до природи.

Саме позакласна робота з учнівською молоддю в ідеалі покликана забезпечити кожній дитині можливість у вільний час всебічно розвивати власні здібності, цілеспрямовано й повноцінно організовувати позашкільне життя. Отже, позакласна еколого-натуралістична робота учнівської молоді – це робота організована в позаурочний час педагогічним колективом школи для додаткової освіти і виховання, збудження і прояву пізнавальних інтересів, творчої самодіяльності учнів, розширення й доповнення шкільної програми з географії, біології, основ екології, що передбачає оволодіння учнями знаннями про навколишнє середовище, набуття досвіду розв'язання екологічних проблем, залучення до організації, здійснення практичної природоохоронної та дослідницької робіт, формування екологічної культури особистості, розвиток інтересів відповідно до вимог сьогодення, їх професійну орієнтацію.

Однією з найважливіших складових проблем виховання, над якими працює педагогічний колектив Роменської ЗОШ I-III ступенів №11, є формування екологічної культури учнів, рівень якої визначається якістю екологічної освіти і виховання, а поглиблена робота з екологічної освіти для колективу школи є пріоритетним напрямом роботи.

Зміни й оновлення освітньої парадигми підводять педагогів школи до сучасного розуміння виховання як діяльності, що базується на саморозвитку, самовдосконаленні та їх педагогічній підтримці. Основним завданням сучасної школи є виховання свідомих громадян України, забезпечення умов для самореалізації, самовизначення особистості. Це повинно бути, на нашу думку, осередком виховної системи.

Педагогічний колектив, адміністрація закладу намагаються зробити все для формування творчої особистості. Я прагну створити в навчальному закладі атмосферу, в якій кожна дитина відчуватиме себе особистістю, зможе реалізувати власний потенціал, стати повноцінним членом суспільства. Такий підхід сприяє становленню власної виховної системи навчального закладу.

Дійсно, життя сформулювало соціальний запит на виховання творчої особистості, яка зможе креативно мислити, відповідально підходити до справи, генерувати ідеї, приймати рішення і потім їх виконувати. Ми давно визнали головною дієвою фігурою учня і намагаємось зробити все, щоб в навчальному закладі панувала атмосфера творчості, пошуку нового, невідомого і цікавого.

Сучасна школа потребує інноваційних технологій, здатних підготувати школярів до життя в надзвичайно глобалізованому і динамічно змінному світі, навчити сприймати його як суттєву складову власного способу життя. Саме тому велику увагу я приділяю вихованню дитини, яка живе за сучасними законами, керується власними знаннями і переконаннями, росте всебічно розвиненою, самостійною і самодостатньою особистістю, потрібною суспільству.

В умовах оновлення змісту освіти, профілізації старшої школи зростає роль учнівських лісництв, які є структурними підрозділами закладів освіти,

базою проведення навчальних та практичних занять з лісового господарства, природоохоронної роботи, виховання свідомого ставлення до праці, природи, формування умінь і навичок дослідницької роботи, суспільно-корисної та виробничої діяльності школярів, а також є важливою сходинкою задоволення освітніх потреб в сучасних умовах профорієнтаційного напрямку.

Учнівські лісництва є однією з перспективних форм природно-пізнавальної роботи, вони дають можливість дітям і дорослим розширити свої уявлення і знання про природу, побачити незвичайне у звичайному, спонукають до спілкування з природою. Учнівські лісництва являють собою унікальну форму поєднання відпочинку і природоохоронної пропаганди. Це своєрідна навчальна лабораторія в природних умовах. Робота у шкільних лісництвах формує у дитячій свідомості дбайливе ставлення до навколишньої природи, виховує відповідальних, чесних, розумних наступників лісівничих династій.

Привчати дітей любити рідний край, природу – справа почесна і відповідальна. Беручи участь у посадці дерев, зборі лікарської сировини, плодів, насіння, ягід дикорослих рослин, виготовляючи годівниці, шпаківні, охороняючи мурашники, юні охоронці природи нашої школи виступили з цікавою ініціативою – створити на базі навчального закладу учнівське лісництво. Працівники Роменського лісгоспу підтримали цю ідею і слова не розійшлися з ділом. Звертаючи увагу на плідну і багаторічну співпрацю, у 2010 році було прийнято спільне рішення директора лісгоспу Закусила О.М та директора Роменської ЗОШ I-III ступенів №11 Зеленської В.В. про створення на базі школи учнівського лісництва «Совенятко» з метою виховання в учнів дбайливого ставлення до природи, поглиблення знань в галузі лісового господарства, вміння здійснювати на практиці заходів, спрямованих на збереження та примноження лісових багатств, професійної орієнтації. І ось вже п'ятий рік пов'язує тісна дружба учнівський та педагогічний колектив школи з державним підприємством «Роменський лісгосп».

Основним завданням учнівського лісництва «Совенятко» є виховання у дітей шанобливого ставлення до природи, ознайомлення та безпосередня участь шкільної молоді у створенні нових лісів, роз'яснення широким колам громадськості важливості створення лісових насаджень, як одного з основних компонентів збереження біорізноманіття та екологічної рівноваги на планеті.

Слід зазначити, що сьогодні ефективність діяльності учнівського лісництва значною мірою визначається рівнем професійно-творчої взаємодії педагогів з державним підприємством «Роменський лісгосп». А природоохоронна робота учнів – членів учнівського лісництва є частиною навчально-виховного процесу, що складається з двох рівноцінних компонентів: озброєння дітей науковими знаннями з охорони природного середовища та організація відповідної практичної діяльності. При цьому вони набувають певних трудових умінь і навичок, вчаться основам

раціонального природокористування, засвоюють принципи організації продуктивної колективної праці, вчать дисципліні та взаєморозумінню.

Педагоги, які працюють в учнівському лісництві «Совенятко» намагаються працювати зі своїми учнями так, щоб вони дивились на світ добрими очима, любили і вмiли берегти природу. Лише тоді, коли вони зможуть та прозріють розумом і серцем, коли їх екологічні переконання суттєво відіб'ються на світоглядних позиціях, вони зможуть жити в гармонії з природою, спонукаючи до злагодженої взаємодії з нею весь оточуючий соціум, а через нього – і суспільство.

Основними завданнями учнівського лісництва є: тісна співпраця школи №11 з лісовим господарством, озеленення навчального закладу, проведення заходів з охорони, вивчення лісів, участь у посадці та вирощування лісу, проведення практичних занять, експериментально-дослідницької роботи, збирання насіння та лікарської сировини, охорони, захисту та благоустрою лісів.

Завжди з розумінням і великим задоволенням проводяться спільні акції. Це і висівання насіння, робота в парниках, вирощування саджанців, створення нових лісів та догляд за ними. Всьому цьому, юні лісівники змогли навчитись завдяки тісній та ефективній співпраці педагогічного колективу школи з працівниками лісгоспу, спрямованій на регулярне залучення школярів до лісотехнічних робіт і профорієнтацію їх на лісгосподарські професії. Школярі уважно слухають розповіді лісівників-професіоналів про своє господарство, людей, які там працюють, про породи дерев, умови їх вирощування, шкідників лісу тощо.

Вихованці шкільного лісництва «Совенятко» активні учасники всіх лісівничо-виховних заходів. Школярі з трепетом відносяться до пернатих лісових мешканців, а тому активно допомагають лісівникам у їхній нелегкій роботі, виготовляючи годівнички та шпаківні. У процесі роботи юні лісівники розповідають відомі їм цікаві природничі та історичні факти. А це приносить плідні результати.

Відповідно наказу Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді МОНмолодьспорту України №46 від 30 травня 2012 року «Про підсумки проведення Всеукраїнської акції «Годівничка», яка проводиться з метою виховання ціннісного ставлення до біорізноманіття, проведення широкої просвітницької роботи та практичних дій з охорони та збереження орнітофауни учнівське лісництво «Совенятко» Роменської ЗОШ I-III ступенів №11 визнано як учасника, що показав найкращі результати у виконанні завдань акції.

Щорічно учні школи беруть активну участь у Всеукраїнській акції «Майбутнє лісу в твоїх руках». Молодші школярі малюють малюнки, а учні 5-7-х класів пишуть твори на тему «Людина та ліс». Учні 8-х класів саджають сіянці дерев, прополюють молоді насадження, проводять змістовну профорієнтаційну роботу на базі підприємства. Для проведення ефективної навчально-виховної роботи серед молоді Роменський лісгосп постійно організовує екскурсії на розсадники та лісові масиви, в обласний музей Лісу.

За порівняно короткий час наша школа стала центром організації екологічної просвіти та виховання у місті Ромни та області. На базі нашого навчального закладу часто проводяться семінари з екологічного виховання для педагогів та учнів загальноосвітніх шкіл та позашкільних закладів міста.

Керівництво лісгоспу вдячне юним лісівникам за їх турботу про ліси – зелені легені нашої планети. Директор Закусило О.М. неодноразово наголошував на тому, що перед дорослими стоїть завдання не тільки залучити школярів до вирощування нових дерев – високопродуктивних, різновікових, біологічно стійких, цінних, а й виховувати у них дбайливе ставлення до природи. А члени учнівського лісництва «Совенятко» вдячні працівникам ДП «Роменський лісгосп» за гостину можливість ще і ще раз пізнати цікаве життя його Величності Лісу, за турботу про школярів, за бажання прилучити дітей до того, щоб вміли віддати пошану лісам, які служать людині і живуть для майбутніх поколінь.

Провести канікули не тільки весело, але й з цілком практичною користю мають можливість члени учнівського лісництва «Совенятко». У канікулярний період ефективною формою організації дослідної роботи школярів є літні навчально-польові практики. Літня навчально-польова практика має не лише навчальне, а й велике виховне значення.

Найбільш цікавою формою організації навчально-виховного процесу є заняття на базі Роменського держлісгоспу, де учні мають змогу ознайомитися з особливостями різних професій, необхідних у лісовому господарстві. Лісівники-професіонали охоче діляться своїми професійними «секретами» з юними лісівниками. За допомогою наставників діти знайомляться з новими технологіями у вирощуванні та догляді за лісовими культурами. А тісна співпраця школи і лісгоспу – запорука успіху.

Навчально-польова практика допомагає школярам переконатися, якою працею отримуються нові знання, яких це коштує зусиль. У молоді формуються якості, основою яких є об'єктивність, чесність, наукова етика, а також бережливе ставлення до природи, що унеможливорює порушення її законів. Ці якості переносяться на всі сфери діяльності особистості, стають характерними її рисами.

У шкільному лісництві «Совенятко», крім систематичних занять у навчальних кабінетах, учні мають можливість спілкуватися зі старшими колегами – зі спеціалістами та керівниками державного підприємства «Роменський лісгосп». За їхньої підтримки для учнів шкільного лісництва регулярно організовуються екскурсії на виробництво для ознайомлення з напрямками роботи лісгоспу. Постійно відвідують підприємство вихованці пришкольного літнього оздоровчого табору «Молода Січ».

Юні лісівники виконують різні види робіт з лісоустрою, а саме: збирають шишки сосни, жолуді дубу, плоди калини; розвішують штучні гніздівлі; школярі залюбки доглядають за закріпленою ділянкою лісу, прополюють молоді насадження, проводять санітарні дні в «Півному лісі», оскільки він знаходиться в зоні відпочинку місцевих жителів. Охоче працюють діти за новими методами у пророщенні насіння хвойних порід,

доглядають у парниках та на відкритому ґрунті за живцями. Працюючи у лісництві, юні лісівники не лише вивчають теоретичні основи й закономірності явищ природи, а й займаються активною дослідницькою роботою, завдяки якій розширюють свій екологічний світогляд, оволодівають методами дослідження природи, набувають досвіду в справі її охорони. Саджати ліс, піклуватися і дбати про нього - справа не з легких, тому так важливо виховувати у молодого покоління любов та повагу до природи, адже таким чином ми готуємо не лише когорту майбутніх лісівників, а й гідних громадян суспільства, яким не буде байдужа природа.

Позаурочна робота екологічного спрямування дає широкі можливості для розвитку творчих здібностей, практичних умінь та навичок, сприяє формуванню світогляду дітей, а також допомагає організувати цікаве й корисне дозвілля школярів.

Сучасна молодь вступає в життя, в епоху негативних наслідків науково-технічної революції. Людству загрожує загибель, якщо воно не змінить своє ставлення до природи. Настав час керуватися правилами іншого гуманізму – екологічного. Тому важливою формою екологічної освіти та пропаганди природоохоронних заходів є створення екологічних агітбригад – колективів екологічної освіти, що займають важливе місце в формуванні екологічної культури підростаючого покоління.

Екологічна просвіта – один з пріоритетів учнівського лісництва «Совенятко» Роменської ЗОШ I-III ступенів №11. Тому на базі лісництва не один рік успішно працює колектив екологічної просвіти «Ромен-цвіт», неодноразовий переможець обласних та всеукраїнських конкурсів. Мета колективу екологічної освіти - пропаганда ідей охорони природи та збереження навколишнього середовища рідного краю.

Колектив школи був неодноразовим учасником та переможцем Всеукраїнського огляду-конкурсу колективів екологічної просвіти (м.Луцьк, м.Донецьк), м.Біла Церква), м.Дніпропетровськ, м.Вінниця.

Високим рівнем виконавської майстерності, режисури, оригінальністю художнього оформлення відзначився виступ шкільної екологічної агітбригади. Сценічною майстерністю, індивідуальністю, належним рівнем підготовки вирізнявся виступ нашої команди. Журі конкурсу неодноразово звертало увагу на вдале висвітлення місцевого матеріалу та екологічних проблем регіону. Учасники колективу хотіли донести до глядачів, що потрібно жити в гармонії з природою, оберігати її. За свої перемоги члени агітбригади отримували грамоти, цінні призи, а ще безкоштовні путівки на відпочинок у Всеукраїнському таборі «Юннат». Але головною нагородою діти вважають – це збережена ними природи рідного краю.

Усі наші справи не просто красиві слова. Це конкретні дії колективу навчального закладу. І коли виступають учасники нашого колективу екологічної просвіти «Ромен-цвіт» - то вони в своїх виступах розповідають про свою конкретну роботу, виконану власними руками. Жоден екологічний захід у місті не проходить без участі шкільної агітбригади. Неодноразово юні

екологи отримували нагороди та подяки від міської влади, природоохоронних організацій міста та області.

Проведення природоохоронних заходів — дуже важлива вимога сьогодення, адже в такий спосіб не лише привчаємо молоде покоління турбуватися про природу, а й повертаємо дітей обличчям до навколишнього світу, відриваємо їх від екранів телевізорів і моніторів. Окрім того, спільне виготовлення годівничок, шпаківень з учителями чи батьками зміцнює їхні стосунки, сприяє діалогу поколінь.

Це добре розуміють педагоги Роменської ЗОШ I-III ступенів №11. Колектив учителів та учнів школи активно працює на ниві захисту і збереження навколишнього середовища. Вони не лише словами, а й ділом доводять, що потрібно не владарювати над природою, а співпрацювати з нею, бути не «царем природи», а її невіддільною часткою. До прикладу, учні впорядковують територію навколо навчального закладу та закріпленій ділянці лісу, очищають від сміття місцеву природну пам'ятку «Півний ліс». У навчальному закладі на високому рівні організована робота з екологічного виховання: проводяться тематичні природоохоронні акції та конкурси «Збережемо первоцвіти», «Парад квітів», «Чиста Україна – чиста Земля», «Годівничка», «Новорічне недерживо», «Оптимізація озеленення навчальних закладів», «Майбутнє лісу у твоїх руках», «Посади своє дерево», «Підводні сади». Учні школи щорічно беруть участь в обласному форумі «Рух за охорону природи». За підсумками 2010 та 2011 років навчальний заклад став переможцем обласного Руху за охорону природи серед загальноосвітніх шкіл області.

Відповідно до Орієнтовного плану всеукраїнських і міжнародних очно-заочних масових заходів з учнівською та студентською молоддю протягом навчального року в навчальному закладі активно проходить Всеукраїнська акція «Годівничка», яка проводиться з метою виховання ціннісного ставлення до біорізноманіття, проведення широкої просвітницької роботи та практичних дій з охорони та збереження орнітофауни. За активну участь у проведенні широкої просвітницької та практичної роботи з охорони орнітофауни учнівське лісництво «Совенятко» Роменської ЗОШ I-III ст. № 11 Сумської області тричі нагороджено грамотою Національного еколого-натуралістичного центру МОНмолодьспорту України відповідно до рішення журі та наказу «Про підсумки проведення Всеукраїнської акції «Годівничка».

Протягом року юні лісники вивчали орнітофауну Роменщини, вели спостереження за птахами, фіксували результати спостережень, складали каталоги зимуючих птахів, визначали місця, де птахи зустрічаються найчастіше, виготовляли годівниці та заготовляли корм. Весело та змістовно проводились у навчальному закладі природоохоронні масові заходи: «Зустріч птахів», «Свято зимуючих птахів», конкурси на кращу годівничку, на кращий малюнок, фотороботу, поробку, на кращий вірш, оповідання, листівку про птахів про зимуючих птахів.

Особливо цікаво пройшов у навчальному закладі літературно-екологічний круїз «У кожної пташки свої замашки» для учнів 6-7-х класів.

Метою заходу було поглибити знання учнів про птахів рідного краю, вчити допомагати і берегти природу, бути друзями птахам. Круїз був насичений різними видами роботи. Затамувавши подих, діти слухали спів пташок і разом відгадували, чий спів вони чують, познайомились з птахами – санітарами лісу. Переглянувши фільм, учні дізнались, яку користь приносять пернаті друзі деревам. Діти взяли активну участь у вікторині та відгадуванні загадок. Особливо запам'яталась рубрика «Цікаво знати», з якої учні дізнались про рекорди та цікаві факти із життя птахів. Наостанок шкільний бібліотекар ознайомила школярів із виставкою літератури «Свій край – кожній пташині рай», яку вона підбрала, враховуючи вік та інтереси дітей. Після заходу охочі залюбки знайомились із книгами та ділились враженнями від почутого. Ось у такій цікавій формі наші діти одержали не лише знання про пернатих друзів, але й повторили правила поведінки в лісі, парку, на відкритій місцевості, значення птахів у нашому житті.

Члени учнівського лісництва «Совенятко» є активними учасниками природоохоронної акції «Збережемо первоцвіти». Вони щорічно проводять роз'яснювальну роботу серед населення та учнів шкіл про збереження та відтворення первоцвітів, занесених до Червоної книги України, вивчають та охороняють ранньоквітучі первоцвіти. У ході цієї акції в школі проводяться конкурси малюнків, екологічних плакатів «Знищенню первоцвітів – «Ні!» та ековіршів. Зацікавлюють дітей вікторини та конкурси з теми збереження первоцвітів, готується виступ агітбригади на цю актуальну тему. Серед батьків та мешканців мікрорайону розповсюджуються листівки. Юннати школи активно взяли участь у створенні та реалізації шкільного екопроекту «Первоцвіти просять допомоги». І як результат цієї роботи – перемога в обласному шкільному форумі «Земля у рівновазі» у номінації «Моніторинг «Збережемо первоцвіти».

Учні, вчителі та батьки школи беруть активну участь у кампанії, що проводить Всесвітній фонд природи WWF «Подаруй дереву колечко!» Ця ініціатива - нагода зробити гідну справу у такій простий спосіб. Наша школа в рамках цієї екологічної акції по збору вторинної сировини зібрала 1820 кг макулатури.

Протягом акції учні спостерігали, скільки дерев вони врятували спільними зусиллями. Зібрану макулатуру перерахували на кількість врятованих ними дерев! Тільки за осінньо-зимовий збір юннати змогли врятувати близько 23 дерев, а завдяки зусиллям усіх шкіл України було зібрано 290324,11 кг макулатури та врятовано близько 3629 дерев. Підбивши підсумки акції «Подаруй дереву колечко!», Всесвітній фонд природи WWF нагородив найактивніших учасників наклейками фонду «Я врятував дерево».

Наші учні – учасники багатьох інших природоохоронних акцій по посадці лісу, догляду за ним. Деякі з них вперше в житті посадили дерево, тому кожну дитину переповнює відчуття гордості за те, що саме її деревце буде створювати для Сумщини нове лісове вбрання. Так учні нашої школи намагаються зберегти ліси, які подарувала нам природа, адже саме в наших руках знаходиться майбутнє існуючих лісів. Юні лісівники зарекомендували

себе і як дбайливі лісоводи, і як творчі особистості, адже неодноразово перемагали в екологічних конкурсах на кращі твори, малюнки, поезії, конкурсах екологічної просвіти та природоохоронних акціях.

Діти продовжують облаштовувати шкільний дендрарій у рамках освітнього проекту «Оптимізація озеленення території навчального закладу».

З 4 по 7 вересня 2012 року в мальовничому куточку України – зелених Карпатах на Івано-Франківщині в смт. Делятин Надвірнянського району відбувся фінальний етап VI Всеукраїнського зльоту команд учнівських лісництв загальноосвітніх та позашкільних начальних закладів, де Сумську область представляла команда «Совенятко».

За творчий підхід та оригінальність презентації виставки досягнень роменську команду «Совенятко» нагороджено грамотами головного управління освіти і науки Івано-Франківської облдержадміністрації та Івано-Франківського обласного управління лісового та мисливського господарства.

Відповідно до результатів оцінювання конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт члени журі нагородило грамотою головного управління освіти і науки Івано-Франківської облдержадміністрації та Івано-Франківського обласного управління лісового та мисливського господарства Притику Анну – ученицю 10 класу Роменської ЗОШ I-III ст. № 11 Сумської області.

Не має сумніву, що в майбутньому члени учнівського лісництва «Совенятко» стануть добрими помічниками лісівників Сумського регіону і власним прикладом пропагуватимуть шанобливе ставлення до лісу.

Саме ці заходи мають забезпечити потреби особистості у необхідності будувати гармонійні відносини з природою. Добрі справи і досягнення «Совенятка» постійно описується у місцевій пресі.

За успіхи у еколого-натуралістичному вихованні учнів адміністрація, педагогічний та учнівський колектив навчального закладу, відзначені грамотами Національного еколого-натуралістичного центру, Міністерства освіти і науки України, управління освіти та науки Сумської облдержадміністрації, відділу освіти Роменської міської ради. Це – визнання значного внеску у розвиток еколого-натуралістичного руху серед дітей та юнацтва, впровадження ефективних форм виховання екологічно грамотних громадян.

Педагоги Роменської ЗОШ I-III ступенів №11 та працівники Роменського ДП «Роменський лісгосп» поділяють думку великого українського педагога гуманіста В.Сухомлинського про те, що «Різноманітні види праці, з якими стикається дитина, – це своєрідні магніти різної сили, які притягують чутливу стрілку компаса, що вказує дитині її шлях. Чим сильніший магніт, чим цікавіша праця, до якої залучається дитина, тим яскравіше розкриваються її здібності, нахили і покликання саме до цієї праці».

Школа – це передусім виховний заклад, що сприяє духовному збагаченню кожної особистості, створенню умов для її самореалізації у різних видах творчої праці, задоволенню потреб та інтересів.

ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

*Дулеба У.В., методист
Тернопільського ОЕНЦУМ*

Праця — дуже складне явище, в якому розкривається ідейний, емоційний, розумовий, естетичний, психологічний, творчий смисл людського життя, виховання й самовиховання.

В. Сухомлинський

Оновлена система освіти в Україні передбачає поліпшення якості засвоєння знань та практичних навичок молоді, починаючи з першої ланки, оскільки саме вона забезпечує моральний та компетентнісний фундамент становлення особистості дитини і, зокрема, на основі знань формує ставлення до праці та перші загальнонавчальні та загальнотрудові навички, залучає до суспільно корисної праці.

Сьогодні, якщо запитаємо дитину дошкільного або й старшого віку про те, що необхідно робити, аби життя складалося успішно і щасливо, то навряд отримаємо відповідь: «Працювати». У кращому випадку почуємо: «Добре вчитися».

Ставлення сучасних людей до праці змінилося. Щоб поліпшити його, необхідно переглянути систему знань про працю дорослих членів суспільства, які отримують діти, змінити ставлення до людей праці і сформувані у дітей працелюбність як одну з базових якостей особистості. Знання стимулюють розвиток моральних почуттів дітей та спонукають їх до діяльності. Тому таким важливим є правильний вибір інформації про трудову діяльність дорослих, яку ми подаємо дітям, та методика її подання відповідно до потреб і запитів школярів. Залишаючись актуальною протягом всієї історії розвитку людства, проблема трудового виховання дітей потребує сучасних підходів до свого розв'язання.

Трудова діяльність передбачає наявність певних практичних умінь (наприклад, уміння користуватися найпростішими знаряддями), ознайомлення з властивостями матеріалів. Вона вимагає розвитку інтелектуальних якостей (здатність планувати свої дії і передбачати їх результати), певного рівня розвитку волі (стійке прагнення досягнути мети, отримати задуманий продукт, вміння підпорядковувати поведінку поставленим цілям).

Особливий інтерес у вивченні даної проблеми викликає педагогічна спадщина видатного педагога, дослідника, ученого В. Сухомлинського.

У своїй діяльності В. Сухомлинський відводив праці центральне місце у вихованні дітей. Його думки про значення праці в розвитку і становленні особистості, виховання любові до праці, ставлення до праці, формування внутрішньої потреби в праці, радість праці, трудові традиції школи, формування трудової культури як однієї з важливих складових духовності,

являють собою могутню наукову платформу для сучасних та майбутніх досліджень.

Уважне читання робіт великого педагога дозволяє помітити, що для нього немає «праці», взагалі, а є:

- праця навчальна і продуктивна;
- праця короткочасна і довгочасна;
- праця платна і безкоштовна;
- праця індивідуальна і колективна;
- праця душі, праця серця і праця розуму.

Виявляється, для правильного трудового виховання потрібно використовувати всі ці види праці в їхній різноманітності.

Дитина повинна розуміти, що і для чого вона робить. Буденна праця перестає бути нудною, якщо вона починається з задуму і мрії, і закінчується появою почуття задоволення і гордості. Праця завжди має дві сторони – особисту (схильності, інтерес, майстерність) і суспільну – створення матеріальних цінностей.

В.Сухомлинський підкреслював, що для педагогічної значимості праці потрібно бачити обидві ці сторони одразу.

Не викликає сумнівів, що трудове виховання не можна уявляти як застосування розрізнених засобів або організаційних форм. Проблема трудового виховання не може бути вирішеною створенням у школі майстерні або впровадженням у навчально-виховний процес обов'язкових уроків праці.

Трудове виховання - виняткове багатогранне поняття, складові якого і були предметом вивчення педагога.

Виховання в праці та виховання працею, на думку педагога, будучи практичною підготовкою молодого покоління до життя, сприяє вирішенню цілого ряду задач всебічного гармонійного розвитку та виховання. По-перше, праця, як засіб розумового виховання є вагомою підтримкою любові до навчання, до знання (навчання - головна праця дитини, якщо вона любить працю, вона любить навчання). По-друге, праця сприяє вихованню любові до людей, до природи, до всього живого і прекрасного (якщо не трудитися на користь людям, для краси, природи, як можна їх любити?). По-третє, виховання працею сприяє розвитку індивідуальних схильностей (кожна дитина з численних видів праці обирає працю по душі, у процесі якої здобуває максимальний розвиток). По-четверте, трудове виховання є важливою підготовкою до усвідомленого вибору професії (у різноманітті праці, кожна дитина знайде те, що їй по душі, те, що приносить особливу радість). По-п'яте, виховання у праці і працею формує характер дитини (волю, відповідальність, цілеспрямованість, самостійність, ретельність тощо).

Особливе місце в системі трудового виховання В. Сухомлинського займає раннє прилучення дітей до продуктивної праці. Педагогічною знахідкою вченого є виявлення трудової сутності особистості («хлібного кореня людини»), визначення праці як «кореня моральності».

Розвиваючи ідею раннього залучення дітей до продуктивної праці,

В. Сухомлинський обґрунтував трудові традиції школи, які «стимулюють свідомість щастя, що стає моральним багатством особистості». Такими традиціями стали традиція повсякденної (буденної) праці, традиція шанування заслужених людей праці, проведення трудових свят (День першого хліба, День винограду, Свято врожаю тощо).

Особливу увагу слід звернути на умови залучення підростаючого покоління до продуктивної праці, виділені В. Сухомлинським. Саме вони роблять працю величезною виховною силою. А саме:

- Організація реального трудового життя, коли дорослі (батьки, учителі) є зразком у праці.

- Формування в процесі виготовлення матеріального або духовного продукту такої якості як працьовитість.

- Залучення дітей до буденної, часто непривабливої праці з утомою, мозолями, відпочинком і радістю досягнутої мети.

Поряд із продуктивною працею, важливе місце в системі трудового виховання В. Сухомлинського займає навчальна праця (навчання, розумова праця). Учений підкреслює: «Праця і трудове виховання - це речі, що знаходяться не поруч з навчанням, моральним вихованням і розвитком. Праця - це річ всепроникаюча і всеосяжна. До яких би хитрувань ми не прибігали, прагнучи втягнути дитину в іншу роботу, крім навчання, усе-таки навчання займає і буде займати головне місце в її духовному житті. Мисль, пізнання світу, добування знань, формування на їхній основі власних поглядів і переконань - от що повинно бути працею для школярів».

Розумово трудитися - не означає просто «думати». Мислення здобуває характер праці, на думку педагога, тільки тоді, коли воно:

- по-перше, цілеспрямовано;

- по-друге, людина прагне до досягнення визначеного результату.

Навчання стає працею тільки за умови, коли в ньому є

Найважливіші ознаки всякої праці - ціль, зусилля, результат. Причому результат праці варто розуміти як подолання завдяки зусиллю волі будь яких труднощів.

Радість праці займає одне з головних місць у дослідженнях ученого. Почуття радості є стимулом появи інтересу до подальшої діяльності, любові до праці, важливою ланкою у формуванні внутрішньої потреби в праці, джерелом емоційного підйому, переживання, натхнення. Варто підкреслити, що виховний вплив має не тільки почуття радості, пережите безпосередньо дитиною, але і таке почуття, за яким дитина спостерігає, а саме відчуття радості праці вчителя, батьків або іншої людини.

«Почуття радості, - як писав В. Сухомлинський на сторінках книги «Серце віддаю дітям» - доступно лише тому, хто вміє напружувати сили, знає, що таке піт і втома. Дитинство не повинне бути постійним святом - якщо немає трудової напруги, посильного для дітей, для дитини залишиться недоступним щастя праці.

Виходячи з цього погляди В. Сухомлинського на проблему трудового виховання підростаючого покоління особливо актуальні сьогодні.

Література

1. Антонєць М. Я. Проблеми педагогічної творчості вчителя у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського, Рідна школа. — 2006. — № 9.
2. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори: К. Рад. шк., 1976.
3. Сухомлинский В. О. Сердце отдаю детям. К. : Рад. шк., 1985.

**ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ
ШКОЛИ ЧЕРЕЗ ШКІЛЬНИЙ ЕКОЛОГО-НАТУРАЛІСТИЧНИЙ
ЦЕНТР В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ
В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

*Хрустова О.П., вчитель біології та хімії I категорії,
Пустирьова В.Є., вчитель географії вищої категорії,
Утківської ЗОШ I-III ст. Харківської районної ради
Харківської області*

Людина розвивається духовно й фізично тільки в праці. Без праці вона деградує. Будь-які спроби уникнути продуктивної праці призводять до негараздів і для особистості, і для суспільства.

У процесі фізичної праці в учнів розвивається мускулатура різних частин тіла, координація і точність рухів, зграбність, сила, витривалість. Праця сприяє їх розумовому розвитку. Діти, зайняті різними видами праці, кмітливіші, винахідливіші, вони стикаються з різними знаряддями праці, матеріалами, дізнаються, про їх призначення, збагачують свій словниковий запас.

Участь школярів у трудових процесах позитивно впливає на їх поведінку, дисциплінує.

Невипадково українська народна педагогіка приділяла особливо велику увагу трудовій діяльності людей, трудовому вихованню дітей, зокрема соціально-педагогічній підготовці їх до праці. Уже з раннього віку через колискові пісні, утішки, різні заклички дитина засвоювала зміст слів «праця», «робота», «працювати», «ледар» тощо.

Дитина засвоювала істину: навколо всі працюють. Перед малюком постає висновок: коли всі працюють, то й він повинен працювати, щоб виправдати довіру папи і мами.

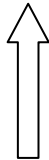
В.О. Сухомлинський, підтримуючи народні традиції виховання, називав працю невичерпним джерелом виховання всебічно розвиненої особистості. «Виховну місію школи - ми вбачаємо в тому, щоб праця увійшла в духовне життя особистості, в життя колективу, щоб захоплення працею уже в роки отрочтва й ранньої юності стало однією з найважливіших якостей людини»- так писав видатний український педагог В.О. Сухомлинський

Ґрунтуючись на принципах трудового виховання за В.О. Сухомлинським, використовуючи у своїй діяльності його педагогічну спадщину ми вирішуємо цю задачу силами всієї школи. Основним завданням педагогічного колективу нашої школи – є пошук нових форм організації трудового виховання. Так з'явився наш шкільний еколого-натуралістичний центр (ШЕНЦ), який охоплює 70 – 80 % всіх дітей школи, вчителів біології, географії, філологів, трудового навчання, вчителів молодших класів та класних керівників, а також робітників Жовтневого державного лісогосподарського об'єднання “Харківліс”.

В наш час шкільний еколого – натуралістичний центр має свою структуру:

ШКІЛЬНЕ ЛІСНИЦТВО

- ведення кварталів;
- практична діяльність у лісництві;
- організація екологічної роботи школи;
- підготовка та участь у конкурсах;
- штаб на період екологічних двомісячників, неділь біології, природоохоронних акцій, тощо.

“ЮНІ ЛІСІВНИКИ”

- теоретичне оволодіння лісництвом;
- ведення дослідницької роботи;
- підготовка наукових конференцій;
- підготовка членів шкільного лісництва.

«Лісові Дзвіночки»   Науковці   Екологічний лекторій   Екологічна агітбригада   Музей лісу
Клуб мандрівників

Першим ступенем трудового виховання, в нашій школі є гурток молодших школярів “ Лісові дзвіночки.” Діти беруть участь у вирощуванні рослин на пришкольній ділянці, ремонтують наочні посібники, виготовляють корисні речі, подарунки й іграшки для підшефного дитячого садка. Усе це закладає основи любові до праці, вміння й бажання працювати, сприяє розвитку інтересів і захоплень, організації корисних занять у вільний час.

II ступінь – гурток “ Юні лісівники”. На заняттях гуртка учні отримують знання не тільки з лісівництва, але й великий інтерес у дітей викликає спілкування і з фахівцями –Горовим П.М. - лісничим Мереш’янського лісництва, Віктором Федоровичем – лісником Мереш’янського лісництва. Вони проводять заняття з дендрології, екології лісу, геодезії, лісові ґрунти та інші. Практичні заняття проводяться на базі Мереш’янського лісництва. Члени гуртка ознайомлюються з технологією вегетативного розмноження живцями. Допомагають в посадці та доглядом за живцями. Оволодіння прийомами та набуття практичних навичок розмноження деревних рослин напівдерев’янілими живцями дозволили не тільки розробити теоретичну базу, але й практично навчитися вирощувати садивний матеріал для шкільного дендропарку, який постійно поповнюється новими видами декоративних рослин що вирощені нашими гуртківцями.

Вирощування декоративних рослин для шкільного дендропарку надихнуло деяких учнів до створення власних дендропарків. В селі Утківка вже створенно декілька присадибних парків. А саме нашими учнями які раніше займалися вирощуванням декоративних рослин: Денисом Хрусловим, Демочкою Оленою, Базилевською Аліною.

ІІІ ступінь трудового виховання в нашій школі є шкільне лісництво та секції ШЕНЦу.

Учні, що закінчили навчання в гуртку „Юні лісівники” стають членами шкільного лісництва. Задачі та обов’язки шкільних лісників значно збільшуються. Найважливішою роботою стає ведення кварталів. Шкільне лісництво доглядає 196 га лісу, що відноситься до Мерєф’янського лісництва та поділені на 123 – 129 квартали. В кожному кварталі працює два лісника шкільного лісництва. Юні лісники слідкують за чистотою свого кварталу, ведуть екологічну пропаганду серед населення як під час особистого спілкування, так і за допомогою листівок, які регулярно розвішують по селищу та поблизу лісу. Робота в кварталах дозволяє дітям зрозуміти проблеми лісу, вчить сприймати ліс як живий цілісний організм.

Дуже важливою для формування трудового виховання юних лісівників є практична діяльність в лісництві. Наші учні постійно приймають участь у посадці лісу та подальшому догляду за ним. Так лише в цьому році юні лісники прийняли участь у посадці 11 га лісу.

Взимку юні лісники включаються у акцію „Ялинка”. Разом з лісником Мерєф’янського лісництва патрулюють в лісі, запобігаючи вирубкам ялинок браконьєрами. Також проводять рейди на залізничній станції, автобусних зупинках, які дозволяють виявити тих браконьєрів, які не були зупинені в лісі.

На весні юні лісівники виготовляють та розвішують штучні гніздівлі для птахів. А рейди в кварталах попереджують масовий збір первоцвітів: конвалій, проліски сибірської, сон-трави.

Влітку в ведеться робота по виявленню шкідників лісу за допомогою модельних дерев. У посушливий період діти слідкують за пожежонебезпекою в лісі, силами шкільного лісництва попереджується не одна лісова пожежа.

Восени члени лісництва включаються в збір насіння. Регулярно збираємо насіння клену гостролистого, клену татарського, сосни звичайної, та інші.

Важливою і цікавою роботою є шкільна Академія наук. Більшість дослідницької роботи ведеться за рекомендаціями і допомогою спеціалістів Жовтневого державного лісогосподарського об’єднання “Харківліс” та науковцями УкрНДІЛГа. По закінченню роботи над темою учні готують виступ на шкільній науковій конференції, де і вирішується, наскільки робота завершена або яких доробок вона потребує. Після конференції завершено дослідницьку роботу представляємо на конкурси

Ще один напрямок роботи ШЕНЦу - це екологічна агітбригада. В школі стало традицією проводити екологічні концерти на День довкілля, концерти-вітання працівників лісового господарства із професійним святом,

проводити передноворічну акцію “Збережемо ялинку”, весняну акцію “Первоцвіт”, тощо. До проведення таких заходів діти готуються дуже ретельно. Та найціннішим у роботі агітбригади є її результативність. Так збір підписів, та виступи учнів спрямовані на заборону створення кар’єру у долині річки Мжа допомогли екогрупі «Печеніги» у рішенні цього питання.

Є в школі і екологічний лекторій. В ньому працюють члени гуртка, яким подобається ораторське мистецтво. Зі своїми лекціями діти виступають в класах, на батьківських зборах, перед односельчанами.

В школі працює шкільний музей лісу. Його задачі: ведення екскурсій, науково – дослідницька діяльність в галузі лісового господарства, популяризація знань про ліси Харківщини, залучення до роботи у шкільному лісництві учнів школи.

За допомогою ШЕНЦу учні нашої школи отримують певну профорентацію і тому продовжують своє навчання в ВНЗ екологічної спрямованості та лісового господарства. Так у 2014 році випускники школи обрали для свого навчання: Аносова Альона – Харківський національний університет будівництва та архітектури (спеціальність - еколог); Гаращенко Ілля – Чугуєво-бабчанський лісничий технікум (спеціальність - лісовод). А їх старші товариші, які навчали їх любити ліс та працю в ньому закінчили ВНЗ:

Загребіна Ганна закінчила з червоним дипломом Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва, і надалі вступила до аспірантури . Молчанова Ганна теж закінчила Харківський національний аграрний університет і зараз влаштовується працювати в Мерэф’янське лісництво. Щоб навчити вихованців працювати, радіти самому процесу діяльності і результатам праці, з ними треба багато спілкуватись, постійно щось пояснювати, нагадувати, запитувати. І в всьому нам допомагає наш ШЕНЦ .

УЧНІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО - ШКОЛА ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ У КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

*Гавриленко Т. П., вчитель біології, вчитель методист,
керівник учнівського лісництва Старосільської ЗОШ І-ІІІ ст.,
Великоолександрівського району Херсонської області*

Трудове виховання притаманне всім історичним формаціям і є найстарішою формою виховання. Його конкретний характер і місце в системі виховання визначається конкретними історичними умовами. Праця є джерелом і важливою передумовою фізичного та соціально-психічного розвитку особистості. Упродовж усієї історії людства праця була засобом формування у кожної особистості найкращих якостей.

Українська народна педагогіка праці відводила головну роль у процесі створення матеріальної та духовної культури. У прислів'ях як у своєрідному кодексі поведінки людини говорилося: «Без труда нема добра», «Будеш трудитися – будеш кормитися», «Праця людину годує, а лінь - марнує». Люди вважали, що добра праця забезпечує достатній фізичний, розумовий, естетичний, морально-духовний розвиток («Щоб людиною стати, треба працювати», «Хто багато робить, той багато знає», «У праці краса людини», «Землю прикрашає сонце, а людину – праця», «Без трудів не їстимеш пирогів»).

Ідея праці як визначального фактора виховання людини перейшла від народу до філософів, педагогів. Адже народ творив науку виховання, а педагоги-вчені лише упорядкували його надбання. Тому багато філософів, педагогів не мислили виховання поза працею.

На новому етапі суспільного розвитку В.О.Сухомлинський, підтримуючи народні традиції виховання, вбачав у праці невичерпне джерело виховання всебічно розвиненої особистості. «Виховну місію школи,- писав В.О.Сухомлинський,- ми вбачаємо в тому, щоб праця увійшла в духовне життя особистості, в життя колективу, щоб захоплення працею уже в роки отрочтва й ранньої юності стало однією з найважливіших якостей людини». Є ще суттєвий аспект важливості трудового виховання. Людина прагне до утвердження себе в колективі на основі престижу, а також бажає відчувати задоволення від певного виду діяльності. Якщо особистість залучена до бажаних видів трудової діяльності, це приносить психічне задоволення і забезпечує престижність особистості. Коли ж людина позбавлена можливості займатися працею (а отже, і відчувати радість діяти, мати задоволення), вона вдається до сурогатів, за допомогою яких можна штучно викликати ілюзорне відчуття задоволення, престижності. Такими засобами є алкоголь, наркотики. Це призводить до фізичного і соціально-психічного ослаблення частини людей і суспільства в цілому.

Сьогодні, на жаль, ми можемо констатувати, що нехтування закономірностями необхідності виховання дітей у праці привело до певної

деградації загальнолюдської ідеї трудового виховання і викликає фізичне й моральне ослаблення членів суспільства.

Що таке трудове виховання? Трудове виховання – система виховних впливів, яка передбачає залучення дітей і юнацтва з метою їх загального розвитку до трудової діяльності.

Завдання трудового виховання:

- формування любові до праці;
- підтримання працездатності;
- оволодіння трудовими вміннями і навичками;
- виховання поваги до людей праці й результатів праці.

Трудове виховання ґрунтується на певних принципах.

В.О.Сухомлинський досить вдало сформулював ці принципи стосовно сучасної школи:

1. Єдність трудового виховання і загального розвитку – морального, інтелектуального, естетичного, фізичного.
2. Розкриття, виявлення, розвиток індивідуальності в праці.
3. Висока моральність праці, її суспільно корисна спрямованість.
4. Раннє залучення до продуктивної праці.
5. Різноманітність видів праці.
6. Постійність, безперервність праці.
7. Наявність рис продуктивної праці дорослих у дитячій праці.
8. Творчий характер праці, поєднання зусиль розуму і рук.
9. Наступність змісту трудової діяльності, умінь і навичок.
10. Загальний характер продуктивної праці
11. Посильність трудової діяльності.
12. Єдність праці і багатогранного життя.

В сучасній українській школі трудове виховання здійснюється багатьма педагогічними шляхами: у процесі вивчення загальноосвітніх предметів, гуманітарного і природничо-математичних циклів, на уроках трудового навчання, у процесі самообслуговування, в родині, у позашкільній та позакласній роботі.

Як приклад реалізації принципів трудового виховання В.О.Сухомлинського може слугувати діяльність учнівського лісництва, основними завданнями якого є здобуття знань, умінь і навичок у галузі лісництва, виховання свідомого ставлення до праці, до охорони природи, використання та відтворення лісових ресурсів, профорієнтація.

1.Єдність трудового виховання і загального розвитку – морального, інтелектуального, естетичного, фізичного.

Праця тоді стає виховною силою, коли збагачуючи інтелектуальне життя, наповнює глибоким змістом розумові, моральні та естетичні інтереси людини, є практичною підготовкою молодого покоління до участі у суспільному виробництві. Діяльність учнівського лісництва – це така система трудового виховання, у якій праця формує моральний і інтелектуальний вигляд особистості.

Гармонійний, всебічний розвиток людини, освіченість, духовне багатство, моральна чистота – усе це досягається тільки за тієї умови, коли поряд з інтелектуальною, моральною, естетичною і фізичною культурою людина досягає високого ступеню культури праці, трудової творчості. Трудова культура – це така ступінь духовного розвитку, коли людина не може жити без праці, коли праця наповнює її життя високим моральним натхненням, духовно збагачує життя колективу. Теоретичні і практичні заняття з основ лісництва, проведення дослідницької роботи та організація змістовного дозвілля забезпечують не тільки поглиблення біологічних знань, розширення дитячого світогляду, а й формують трудові вміння і навички, розвивають естетичні відчуття, що в кінцевому результаті справляє позитивний вплив на становлення гармонійно-розвиненої особистості.

2. Розкриття, виявлення, розвиток індивідуальності в праці.

Праця стає джерелом радості і розвитку вихованця, якщо він бачить щось значно більше в ній ніж одержання засобів для задоволення матеріальних потреб, – духовну творчість, розкриття своїх здібностей, таланту. Аналізуючи готовність учня до трудового життя, необхідно враховувати, що він уміє робити для суспільства і що дає йому праця для його особистого духовного життя, якою мірою в трудових успіхах розкриваються його сили, здібності.

Спілкування дітей з природою, активна трудова діяльність надає можливість юним лісівникам знаходити ту працю, у якій найбільш повно і яскраво розкриваються його природні задатки: науково-дослідницька, практична, художня, поетична і, навіть, кінематографічна діяльність. Ольга Чемерис, член Печеніжинського лісництва Івано-Франківської області в свій час написала:

«Ой, ти земле моя, кучеряві ліси!
Я без вас, як волошка без жита,
Бо немає у світі такої краси,
Бо душа ваша чиста, відкрита!
Ой, ліси, ви ліси, хто у вас не бував,
Той не знає де пісня і ласка,
Той гуцульських музик запальних не чував,
Той не бачив, де родиться казка».

3. Висока моральність праці, її суспільно корисна спрямованість.

Важливо так організувати трудову діяльність, щоб дитину надихало на працю бажання принести користь суспільству. Тому ми залучаємо дітей, насамперед, у роботу, що створює всенародне багатство – це закладка полезахисних і прибережних лісових смуг, заліснення ярів, балок, створення дендропарків, паркових зон, дендраріїв. Тільки за один рік дбайливими руками учнів Старосільського учнівського лісництва Великоолександрівського району Херсонської області, висаджено 21 тис. саджанців сосни кримської, вирощено і передано для озеленення території сусідньої Новодмитрівської школи 30 саджанців гіркокаштану, зібрано плодів дубу 8кг, гірко каштану 100кг, шипшини 10 кг, глоду 6 кг, насіння

софори японської 3 кг, гледичії трьох колючкової 9 кг. Така праця для суспільства, для майбутнього стає для дітей школою морального загартування. У того, хто в дитинстві й отрочстві близько приймає до серця суспільні інтереси, виховується почуття відповідальності і честі. Совість не дозволяє йому бути байдужим, коли мова йде про суспільні цінності. У членів учнівського лісництва праця зумовлює зародження почуття причетності, відповідальності за екологічний стан лісової флори і фауни, відчуття себе частиною природи, суспільства і бажання покращити сучасний стан лісового біоценозу.

4. Раннє залучення до продуктивної праці.

Важливо прагнути до того, щоб праця увійшла в духовне життя дитини вже в ранньому віці. Перш ніж зрозуміти суспільне значення праці, дитина повинна відчувати, що без праці неможливо жити, що праця дає радість, повноту духовного життя.

В нашій Старосільській школі створені молодша та середня ланки юних лісівників, учні яких згодом поповнюють лави учнівського лісництва. Уже 7-8 річні діти виконують цікаву і захоплюючу роботу, яка має велике суспільне значення. За традицією окремі види роботи виконуються тільки дітьми. Так, маленькі лісівники за два місяці до навчального року збирають насіння дерев. Весною вони виконують свою першу роботу суспільної значущості: саджають насіння дерев на схилах балок та ярів, потім вони доглядають за деревцями, які протистоять ерозії ґрунту. Весною школярі також розмножують вербу, зелені живці якої висаджують по березі місцевої річки Інгулець. Створені суспільні багатства і збережені цими ж учнями у середньому і старшому віці важко переоцінити, адже за працею учнів ділянки збереженої від ґрунтової ерозії землі.

Особливо діти молодшого шкільного віку люблять турбуватися про птахів, збирати колекції листя, плодів, виготовляти вироби з природного матеріалу (гілок, шишок, горіхів і т.і.). Ця найпростіша праця має величезне виховне значення.

5. Різноманітність видів праці.

Природі дитини властиве прагнення до змін, чергування, поєднання двох-трьох видів трудової діяльності, що мають свої відмінні риси, специфіку операцій, умінь. Один і той же учень, який із захопленням займається художньою творчістю, працює в гуртку юних техніків з не меншим задоволенням вирощує лісові культури, працює на навчально-дослідній земельній ділянці. В різноманітності діяльності, в новизні справи дитина знаходить задоволення. Чим різноманітніша буде праця, тим більш свідомо майбутні підлітки оберуть спеціальність, тим яскравіше розкриються їхні індивідуальні нахили. Займаючись одночасно двома чи трьома видами праці кожен учень здобуває різні уміння і навички, що є важливою передумовою підготовки до свідомого вибору професії.

Вихованці учнівських лісництв щороку поповнюють студентські лави навчальних закладів, які готують спеціалістів для лісової галузі. Зерна любові

до праці, висіяні в дитячих душах мудрими дорослими руками проростають зеленими пагінцями в юності і шумлять лісами на дорослих стежках.

6. Постійність, безперервність праці.

Неприпустимо, щоб виконання трудового завдання відкладалося на якийсь час року, місяця чи тижня. Тільки повсякденна, постійна праця збагачує духовне життя людини. Творчий характер трудової діяльності розкривається перед дитиною лише тоді, коли вона зайнята тривалою роботою, що вимагає повсякденної думки, турботи. Наші юні лісівники протягом декількох років вирощують саджанці лісових культур. В основі цієї роботи лежать цікаві замисли: дослідним шляхом учні переконуються коли найкраще та яким способом висівати насіння лісових культур, як впливає застосування суперабсорбентів на приживлюваність саджанців різних деревних порід і т.п. Ця робота є повною мірою повсякденною: учні працюють не тільки влітку і весною, але й восени і взимку (наприклад, випробовують різні способи стратифікації насіння деревних і чагарникових порід).

7. Наявність рис продуктивної праці дорослих у дитячій праці.

Праця дітей повинна мати якнайбільше спільного з продуктивною працею дорослих і по суспільній значимості, і по техніці, і по технології трудових процесів. Чим більше праця дітей схожа на працю дорослих, тим сильніший її виховний вплив. Не можна затримувати розвиток дітей; вони повинні якомога раніше використовувати такі ж знаряддя праці, що і дорослі. Звичайно, машини, механізми, інструменти для дітей повинні відповідати віковим особливостям, правилам шкільної гігієни і техніки безпеки. Найбільше зближує працю дітей до праці дорослих, робить її справжньою, серйозною з точки зору дітей – це коли діти і дорослі працюють разом пліч-опліч. Про це писала газета херсонщини «Жайвір» (09.05.2015р.) у статті інженера лісокористування Д.Гезя «Майбутнє лісу у твоїх руках»: «Не зітруться з пам'яті вихованців Старосільського учнівського лісництва ті трудові весняні дні, коли діти і лісівники дружнім гуртом висаджували сіянці сосни кримської на території Великоолександрівського лісництва, в кварталі 43 загальною площею 1га, у кількості 5 тис. шт., сіянці акації білої, Калінінське лісництво в кварталі 34, площею 2,9 га, 14 тис.шт.».

Під керівництвом наставників учні зацікавлено вчаться працювати з найпростішими і доступними знаряддями праці. Юні лісівники дуже вправно володіють «мечем Колесова», знаряддями по догляду за деревами та чагарниками (сапами, секаторами та ін.). Поряд з педагогами і фахівцями лісової справи учні відчувають себе впевненими, майбутніми господарями наших лісів.

8. Творчий характер праці, поєднання зусиль розуму і рук.

Одним з найбільших спонукань до фізичної праці є значущість задуму цієї праці, поєднання зусиль розуму і рук. Чим важливіший задум, тим з більшою зацікавленістю виконується найпростіша робота. Оволодіння майстерністю дослідження, експериментування, використання даних науки в

роботі – все це усвідомлюється і переживається дитиною як моральна гідність.

Особливо важливо забезпечити єдність фізичних зусиль і інтелекту в лісогосподарській праці, де багато одноманітних трудових процесів. Будь-яка справа, пов'язана з лісівництвом повинна мати в своїй основі творчий задум, здійснення якого стимулювало б інтелектуальні сили учня: спонукало його думати, спостерігати, вивчати явища природи. Наприклад, при вирощуванні саджанців лісових культур багато одноманітних нецікавих трудових процесів. Але й ця робота стає творчою, якщо ставиться дослідницька мета. Члени учнівського лісництва нашої школи досліджують застосування суперабсорбентів при садінні сіянців. Вперше у желеподібній розчин Максимарину занурювали кореневу систему сіянців гірко каштану. Завдяки препарату рослини одержують необхідну вологу протягом тривалого часу, що дуже важливо в нашій степовій зоні. Науково-дослідницькі роботи юних лісівників є переможцями і призерами всеукраїнських, обласних та районних зльотів, конкурсів, акцій, конкурсів-захистів МАН.

9. Наступність змісту трудової діяльності, умінь і навичок.

Все, що робить дитина в молодшому віці, поглиблюється в старших класах. Дуже важливо, щоб праця дитини молодшого і середнього віку полегшувала оволодіння новими вміннями і навичками в роки отрочтва. Буде неправильно, якщо 14-15 літніх підлітків навчати, наприклад, готувати ґрунт для висадки дерева, або вчити розмножувати чагарники живцями – цими вміннями і навичками вони повинні володіти на п'ять років раніше, і чим краще вони справляються з цим, тим глибшим буває їх всебічний розвиток до моменту вступу в роки юності. В 14 -15 років хлопці і дівчата можуть впевнено працювати з різноманітними знаряддями по догляду за лісовими культурами. Завдяки наступності змісту праці, умінь і навичок члени учнівського лісництва вступаючи в ранню юність набувають широке коло різноманітних умінь і навичок.

10. Загальний характер продуктивної праці

У яких би видах інтелектуальної чи художньої діяльності не виявлялися розумові задатки учня, його участь у продуктивній праці в роки отрочтва і ранньої юності обов'язкова. Фізична робота в лісовому господарстві, особливо та, яка пов'язана з непривабливими і неприємними операціями носить загальний характер – у ній беруть участь усі учні лісництва. Всі колективно збирають і вносять в ґрунт місцеві органічні добрива, знищують бур'яни в молодих лісових насадженнях, засаджують нові лісові масиви. Завдяки колективному характеру ця проста робота виконується з великим піднесенням.

11. Посильність трудової діяльності.

У будь-якій праці допускається здорова втома, але аж ніяк не виснаження фізичних сил і нервової системи. Посильність дитячої праці визначається не тільки відповідністю фізичного навантаження силам дитини, а і правильним чергуванням розумової і фізичної праці, а також розмаїттям трудової діяльності. Особлива увага в діяльності учнівського лісництва

звертається на чергування лісгосподарської праці (лісовідтворення, лісознавство) і технічної творчості (виготовлення знарядь праці: металевих сап, дерев'яних держаків, а також конструювання годівниць, шпаківень). Завдяки цьому чергуванню учням стає посильним те, що при одноманітній роботі було б непосильним і втомлюючим.

12. Єдність праці і багатогранного життя.

Людина живе не однією працею. Радощі праці відкриваються перед нею лише тоді, коли їй доступні також і інші радості, культурні цінності і духовні блага – художня література, музика, живопис, спорт, подорожі. Ці блага і цінності допомагають глибше осмислити і пережити радість творчості, становлення. Чим більше джерел людської культури відкрито перед розумом і серцем, тим у більшій мірі праця облагороджує людину. Тому важливо, щоб в колективі ніколи не припинялося багатогранне духовне життя. Члени Старосільського учнівського лісництва є переможцями районних та учасниками обласних змагань з легкої атлетики (Калянов Денис, Савляк Вадим, Мкртчян Яна, Мудра Катерина, Левченко Катерина, Старостін Олександр, Брагін Ростислав) та туризму (Крюковська Тетяна, Старостіна Інна, Білоконь Ксенія, Левченко Ольга, Кібіш Валерія); переможцями та лауреатами музичних конкурсів Поспілько Ліна та Кобеляцький Тарас. Заходи по організації змістовного дозвілля плануються як на навчальний рік, так і на канікули. Юні лісівники здійснили екскурсії по цікавих місцях рідного краю, побували в Софіївці та на Хортиці.

У процесі трудового виховання дітей у школі учнівського лісництва важливо творчо підходити до реалізації вимог цих принципів. Для В.О.Сухомлинського виховання в праці – це, насамперед, виховання любові до праці. Дитина повинна розуміти, що і для чого вона робить. Буденна праця перестає бути нудною, якщо вона починається з задуму, із мрії і закінчується появою почуття задоволення і гордості.

Тому праця учнівської молоді в учнівському лісництві при вмілій її організації в сучасних умовах сприяє реалізації основних принципів трудового виховання, відіграє одну з найголовніших ролей у становленні і формуванні повноцінної особистості, якої потребує сьогоднішнє суспільство.

Література

1. Положення про учнівське лісництво в загальношкільних та позашкільних навчальних закладах.
2. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори: в5-ти т.-К: Рад.школа,1977.
3. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка // К: Рад.школа,1978.
4. Сухомлинський В.О. Павлишська середня школа // Вибрані твори: в5-ти т.-К: Рад.школа,1979, Т.4.
5. Учніські лісництва Прикарпаття вчора, сьогодні... А.В.Іваночко, Л.Д.Вівчарук;м. Івано-Франківськ,2012.

ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ, НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА І ПРОФОРІЄНТАЦІЯ НА ЛІСОГОСПОДАРСЬКІ ПРОФЕСІЇ ВИХОВАНЦІВ ПЛІЩИНСЬКОГО УЧНІВСЬКОГО ЛІСНИЦТВА

*Климчук В.В., директор, Зотова О.В., методист
Хмельницького обласного ЕНЦУМ*

Багаторічна й плідна діяльність десятків шкільних учнівських лісництв та трудові здобутки юних лісівників - яскрава сторінка юннатівського руху на Хмельниччині, педагогічної творчості й ентузіазму, природоохоронної роботи, навчання і виховання та профорієнтації підростаючого покоління.

Думка В.О.Сухомлинського «природа - не лише середовище навколо нас, а й всенародне добро й багатство, за яке кожний громадянин нашого суспільства відповідає, це червона нитка світоглядних переконань, від яких залежить соціально-політична позиція людини», що підтверджена часом, залишається незмінно актуальною в освітянському середовищі і важливою для педагогів - організаторів діяльності в школах юних лісівників.

Сьогодні спільними зусиллями педагогів та лісівників Хмельницької області забезпечується діяльність 41 учнівського лісництва, з яких 35 - на базі державних лісогосподарських підприємств, 6 - на базі комунальних підприємств районних і міських рад, а 2 - знаходяться у стані створення. Крім цього, загальноосвітні школи та позашкільні заклади в 2015 році організували 21 гурток юних лісівників-дендрологів.

Яскравим прикладом лісогосподарської та природоохоронної діяльності стало учнівське лісництво «Пліщинське» Пліщинської ЗОШ І-ІІІ ступенів, котре було створене в 2006 році і діє на базі державного лісогосподарського підприємства «Шепетівський лісгосп», що знаходиться в мальовничій зоні Малого Полісся у центральній частині Шепетівського району (північ Хмельниччини). Серед колишніх вихованців учнівського лісництва є науковці і керівні працівники лісової галузі, висококваліфіковані лісівники, агрономи, педагоги та багато сумлінних і трудолюбивих фахівців народного господарства, здобутками сумлінної праці яких пишається їх рідна школа та односельчани.

Організатор і незмінний керівник учнівського лісництва, яке заслужено визнане одним із найкращих в Україні та за її межами, - Микола Андрійович Зведенюк, вчитель хімії вищої категорії, вчитель-методист, відомий в освітянському середовищі області педагог-ентузіаст юннатівського руху, багаторічну сумлінну й плідну працю якого освітянські очільники різних рівнів відмітили низкою грамот і листів подяк.

Відповідальні за роботу юних господарів лісу - лісничий Пліщинського лісництва Михайло Вікторович Савчук та інженер лісових культур Шепетівського лісгоспу Анна Олександрівна Кирильчук. Дбайливо ставиться

до юних лісівників і їх поточних потреб керівник цього солідного лісогосподарського підприємства, Відмінник лісового господарства України Володимир Михайлович Сасюк.

За учнівським лісництвом «Пліщинське», у 5 ланках якого працює понад 60 юних лісівників, закріплено 200 га лісу, 7 га заповідного урочища «Адамове займисько» і 2 га шкільного дендропарку.

Керівництво дитячим колективом здійснює рада шкільного лісництва, до складу якої входять тільки юні лісівники, та координаційна рада, що складається із фахівців лісового господарства, вчителів та учнів, котрих постійно підтримують батьки.

Головними напрямками практичної роботи тут стали лісівництво та лісонасінна справа, лісокультурницька робота, навчальна та дитяча науково-дослідницька діяльність, масова природоохоронна робота і виробнича діяльність. Вихованці учнівського лісництва садять ліс, доглядають за насадженнями, прибирають ліс від захарашень, озеленюють береги річок, вивчають фізико-географічні умови району дослідження, ґрунти, рослинність, тваринний світ, лісорослинні та типологічні умови лісу, дендрологію, лісонасінну справу, проводять наукові дослідження, беруть активну участь у різних конкурсах, пропагують свою роботу у ЗМІ.

Юні лісівники вивчили і впровадили у виробництво технологію вирощування сіянців із закритою кореневою системою та зацікавлено вивчають інноваційні технології ведення лісового господарства. За роки роботи їм вдалося розмножити живцями клен-явір форми «пташине око» й створити невеличку його ділянку. Вивчають також і недеревні ресурси лісу.

У заповідному урочищі «Адамове займисько», що включене до складу природно-заповідного фонду Хмельницької області, зростає відкасник осотовидний, занесений у Червоний європейський список.

Вивчивши його біоекологічні особливості та виявивши в рослині інсулін, юні дослідники спробували розмножити його в культурі. На подив науковців, їм та їх учителю вдалося насінним способом, вперше в Європі, створити цілу плантацію цієї цінної рослини. Після завершення цього успішного експерименту вони передали методику вирощування та живий матеріал в НАН України д.б.н. Мельнику В.І. і рослинка прекрасно прижилися й розмножуються в Національному ботанічному саду ім. М. Гришка НАН України.

В цьому урочищі, яке стало базою виконання допитливими юними пліщинськими природолюбцями наукових досліджень, проростає більше 20 видів червонокнижних рослин, які ретельно доглядаються і оберігаються.

Спільно з науковцями та під керівництвом М.А.Зведенюка школярі вивчили ґрунти, описали флористичний склад, рослинність, провели фенологічні спостереження, виготовили картосхеми.

Особливу увагу проведенню дослідницько-експериментальної роботи юними лісівниками приділяють науковці, під керівництвом яких ці роботи виконуються - Мельник Віктор Іванович, доктор біологічних наук, професор, академік УАН, завідувач відділу природної флори Національного ботанічного саду ім. М.М.Гришка НАН України та Миклуш Степан Іванович, доктор сільськогосподарських наук, професор, директор Інституту лісового і садово-паркового господарства Національного лісотехнічного університету України, Сопушинський Іван Миколайович, доктор сільськогосподарських наук, доцент кафедри ботаніки, деревинознавства та недеревних ресурсів лісу Інституту лісового і садово-паркового господарства Національного лісотехнічного університету України і його колега Вінтонів Іван Степанович, доцент цієї кафедри та Овчарук Василь Іванович, доктор сільськогосподарських наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, завідувач кафедри плодоовочівництва, лісового та садово-паркового господарства Подільського державного аграрно-технічного університету.

Юні пліщинські лісівники приймають активну участь у науково-практичних конференціях, конкурсах-захистах МАН, творчо співпрацюють з науковцями вузів та НАН України, виконують науково-дослідницькі роботи за їх завданням на теми: «Біоекологічні особливості дуба звичайного сформованого в басейні річки Припять» (Олег Мнюх) і «Декоративна текстура деревини ясена звичайного форми хвилясто-завилькуватий» (Наталя Семенюк).

За допомогою місцевих лісівників та під керівництвом М.А.Зведенюка його вихованці оформили клас шкільного лісництва, яке вже давно стало базовим для науково-дослідницької роботи учнів інших шкіл регіону.

Делегація юних господарів лісу Пліщинської ЗОШ I-III ступенів з дослідницькою роботою «Біоекологічні особливості і якісні характеристики клена-явора форми «пташине око», сформованої на кордоні ареалу в Україні» достойно представляла нашу країну в 2009 році в РФ у м. Москві на VI Міжнародному юніорському лісовому конкурсі і стала не лише його лауреатом, а й виборола почесне III місце.

В 2013 році, отримавши перемогу в Україні, їх команда взяла участь у ювілейному X Міжнародному юніорському лісовому конкурсі в РФ у м. Москві та Ханті-Мансійську, де юний лісівник шкільного учнівського лісництва Роговський Максим успішно захистив індивідуальну науково-дослідницьку роботу і отримав Диплом лауреата конкурсу, посівши почесне III місце. Учасниками цього міжнародного заходу були школярі і студенти – представники 29 держав, в т. ч. країн, так званого, СНД та з Англії, Німеччини, Фінляндії, Канади, США, Японії та інших розвинутих країн світу.

У червні 2014 року на Волині, представляючи учнівські лісництва Хмельниччини, делегація юних лісівників з Пліщина презентувала свою

практичну діяльність та досягнення на VIII Всеукраїнському зльоті учнівських лісництв і стала його переможцем, здобула Гран-прі, дипломи й цінні подарунки та право проводити наступний IX Зліт на базі закладів освіти і держлісгоспів області.

Плідна праця і трудові здобутки в лісогосподарській, природоохоронній та науково-дослідницькій діяльності юних пліщинських лісівників яскраво підтверджує думку В.О.Сухомлинського про те, що «праця стає великим вихователем, коли вона входить в духовне життя наших вихованців, дає радість дружби і товаришування, розкриває допитливість і любов до навчання, породжує хвилюючу радість подолання труднощів, відкриває все нову і нову красу в оточуючому світі, породжує перше громадянське почуття - почуття творця матеріальних благ, без яких неможливе життя людини».

Використана література

1. Вербицький В. В. Методологічні основи розвитку практичного розуму школяра / В. В. Вербицький. – К. : СМП “АВЕРС”, 2007. – 124 с.
2. Вербицький В. В. Юннатівський рух в Україні / В. В. Вербицький. – К. : Демігур. 2001. – 304 с.
3. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори у п’яти томах. – Т. 3. – К.: Радянська школа, 1977. – 458 с.
4. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п’яти томах. – Т. 2. – К.: Радянська школа, 1988. – 304 с.
5. Сухомлинський В.А. Не тільки розумом, але й серцем., М., 1986.
6. Сухомлинський В.А. Про виховання., М., 1979.

ЕКОЛОГІЧНО КОМПЕТЕНТНА ОСОБИСТІТЬ - ВИКЛИК ЧАСУ

*Л.А.Мирна, методист біології і екології
Хмельницького обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти.*

Сьогодні зрозуміло всім, що берегти природу необхідно не тільки як середовище життя людини, а й як обов'язкову умову її гармонійного розвитку. Розвиток глобальної кризи, низький рівень екологічної культури змушує людство змінювати своє ставлення до навколишнього середовища. Запобігти екологічній катастрофі можна лише за умови суттєвого підвищення екологічної культури населення.

В усьому світі велику увагу приділяють екологічній освіті і вихованню. За роки незалежності в Україні теж визначилися нові пріоритети розвитку освіти. У сучасних державних документах про освіту окреслено вимоги суспільства до особистості: бути самостійною, здатною до самореалізації, до професійного зростання та мобільності, мати ціннісне ставлення до власного здоров'я та оточуючого середовища. Саме тому формування у учнів ціннісних орієнтацій на збереження природи, гармонійну взаємодію з природою є загальною змістовою лінією нового Державного стандарту базової і повної середньої освіти. Поряд із значенням природничо-наукових знань у житті людини особлива увага у стандарті приділена екологічним основам ставлення до природокористування, екологічній етиці та екологічній культурі. У цьому ракурсі завдання стандарту тісно перекликаються з основною метою Концепції екологічної освіти України: формування екологічної культури окремих осіб і суспільства в цілому, формування навичок, фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності [1].

Провідна і найважливіша роль у реалізації цих завдань відводиться загальноосвітнім та позашкільним навчальним закладам. Ефективним засобом формування екологічних знань, екологічної культури є екологізація шкільної освіти, яка передбачає як включення у зміст предметів екологічних питань, так і вивчення екології як предмету у старшій профільній школі. Обов'язковим є вивчення екології в 11 класі на рівні стандарту та академічному рівні (0,5 год. на тиждень). Екологічний профіль передбачає вивчення екології у 10-11 класах (по 2 год. на тиждень).

Однак, старша школа є завершальним етапом у процесі формування світогляду особистості, її ціннісного ставлення до природи. Основи ж екологічного мислення закладаються у дитини в сім'ї і в повній мірі залежать від загальної культури батьків.

У загальноосвітньому навчальному закладі I ступеню забезпечуються елементарні знання про природу та взаємозв'язки у ній, розуміння погіршення стану навколишнього середовища внаслідок нераціональної господарської діяльності та особистої причетності до екологічних проблем,

формування навичок екологічно доцільної поведінки. Саме середня школа покликана забезпечити учням базовий рівень екологічної освіти, оволодіння ними основами екологічної культури, сформувати **екологічну компетентність**, під якою розуміють: здатність особистості застосовувати екологічні знання й досвід у професійних і життєвих ситуаціях; здатність приймати рішення, брати на себе відповідальність й діяти так, щоб не наносити шкоди навколишньому середовищу.

Екологічна компетентність є показником сформованості екологічної культури особистості. Умовами реалізації цих завдань є вибір учителем оптимальних форм, методів і прийомів навчання екології, використання сучасних освітніх технологій, Інтернет-ресурсів у навчально-виховному процесі. Урок є основною формою організації навчання і формування екологічної компетентності.

Однак, надзвичайно важливе значення у формуванні екологічної компетентності сучасної молоді має і гурткова робота. За ініціативи В.О. Сухомлинського у Павлівській середній школі діяло 40 гуртків, у яких учні поєднували зусилля розуму і рук. Учні виконували цілу низку завдань, співпрацюючи з обласною дослідною станцією та науковими інститутами в галузі біології, рослинництва, садівництва [2]. В. О. Сухомлинський завжди підкреслював, що треба навчати учнів розуміти природу, піклуватися за збереження і примноження її багатств. Найважливіші умови виховання бережливого ставлення до природи – це пізнання та вивчення рідного краю, розвиток в учнів позитивних емоційних виявів до навколишніх об'єктів, активна практична діяльність. Пізнання та вивчення природи краю слід починати зі спостережень у природі.

Видатний педагог сформував низку порад щодо організації спостережень для підвищення їх ефективності: спостереження мають викликати почуття радості, супроводжуватися короткими, емоційно насиченими розповідями про даний об'єкт, необхідно звернути увагу на красу навколишнього світу. Саме методам безпосереднього ознайомлення дітей з природою В. О. Сухомлинський надавав першочергового значення. «Ведіть дітей у ліс, до річки, на луг, – писав він, – відкрийте перед ними джерело, без якого неможливе повноцінне духовне життя, і ви побачите, як діти стануть розумними, спостережливими, кмітливими». «Замилуватися кущем шипшини, на якому палають червоні ягоди і жовтогарячі листочки; маленьким кленом і стрункою яблунькою з кількома жовтими листочками; кущем помідорів, обпаленим першим нічним диханням заморозку, - все це пробуджує в дитячих серцях ласкаве доброзичливе, дбайливе ставлення до живого» [2]. Однак, В. О. Сухомлинський зазначав: «Природа сама собою не виховує. Марно було б, залишивши людину наодинці з природою, чекати, що вона під її впливом стане розумною, морально прекрасною, доброю, непримиренною до зла. Виховує тільки активна взаємодія людини з природою» [3, с. 546].

Дослідження, спостереження, експерименти, лабораторні практикуми, проекти, екскурсії викликають зацікавленість у школярів, мотивують їх до

ознайомлення з екологічними проблемами своєї місцевості. Важливе значення має, також, використання на заняттях матеріалів краєзнавчого характеру, проведення уроків у «Зеленому класі». Для проведення таких форм роботи педагог потребує якісних методичних посібників, підручників, дидактичних матеріалів.

Обласною творчою групою учителів біології і екології «Сонях» розроблено ряд таких посібників: Практичні роботи з екології (Авт. Віркун В.О., Бітюк М.Ю.); Природно-заповідні об'єкти Красилівщини (Авт. Янюк Т.О.); Екологічні олімпіади. Конкурси (Авт. Паращук Н.А.) та інші.

Для забезпечення варіативної складової навчальних планів розроблено ряд екологічних програм для факультативних занять і курсів за вибором:

- Екологічна абетка (Авт. Віркун В.О., Єршова О.Б.);
- Знайомство з екологією (Авт. Палуховська О.М., Гварадзе Л.А.);
- Екологія тварин (Авт. Паращук Н.А.);
- Екологія ґрунту (Авт. Віркун В.О., Біла М.С., Кашук Т.М.);
- Екологія їжі (Авт. Калінська Н.Р.);
- Екологія рослин (Авт. Віркун В.О., Бітюк М.Ю., Мирна Л.А.).

З навчанням тісно пов'язане виховання. Додаткові можливості для педагогічного впливу на розвиток особистості дитини мають дитячі громадські організації. Об'єднуючись в різноманітні групи, школярі об'єднують свої знання, практичний досвід, свої можливості для досягнення конкретної мети в різних видах діяльності. Обласний осередок Всеукраїнської дитячої спілки «Екологічна варта» керується принципами відкритості, добровільності, творчої ініціативи та активності. Метою діяльності Спілки є виховання екологічно свідомої особистості через організацію цікавої екологічної роботи з учнями, їх участь у дослідницькій роботі та природоохоронних акціях, дослідженнях проблем довкілля. Понад 900 школярів є постійними учасниками акцій «Посади своє дерево», «Чисте джерело», «Прибери планету», «Наша допомога птахам» та ін.

Особиста участь в природоохоронних заходах збагачує естетичне ставлення до природи, наочні приклади добре запам'ятовуються і оцінюються дітьми, які набувають життєвого досвіду. Як результат формується відповідальне ставлення до природи.

У цьому аспекті розуміння проблеми, провідними чинниками ефективного формування екологічної культури особистості є:

1. поєднання суто навчальної діяльності з практичною природоохоронною роботою у доквітлі;
2. залучення школярів до вдосконалення практичних умінь екологічного спрямування при дослідженні навколишнього середовища;
3. формування лідерських якостей у учнів через роботу «Школи-лідера»;
4. розвиток екологічного туризму як засобу позашкільної природоохоронної освіти та виховання;
5. проведення екологічних експедицій;

6. організація роботи екологічних таборів як літньої школи для досліджень;

7. розширення в області мережі осередків ВДС «Екологічна варта» тощо.

Все це можливо зреалізувати за умови розуміння педагогом необхідності формування нових етичних стосунків учнів з природою. Запорукою ефективності формування екологічної компетентності у дітей є належний професійний рівень педагогів. Цьому мають сприяти курси підвищення кваліфікації та робота методичних об'єднань[4]. Навчальний план курсів підвищення кваліфікації ХОІППО передбачає не лише ознайомлення вчителів з ключовими проблемами екологічної освіти, а й перспективами її розвитку, з сучасними формами, методами і прийомами, що дозволяють формувати у школярів екологічну компетентність.

Література

1. Концепція екологічної освіти України (Затверджено Рішенням Колегії МОН України № 13/6-19 від 20.12.01р.)

2. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа /В. О. Сухомлинський //Вибрані твори в п'яти томах. – Т. 4. – К.: Радянська школа, 1977. – 638 с.

3. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям /В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 7–279. 4. 4. Сухомлинський В. О. Школа і природа /

4. Вербицький В.В. Екологія: школа і позашкільля. //Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2004.

ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ ЮНИХ ЛІСІВНИКІВ У КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

*Демчишина З.І., методист
Хмельницького ОЕНЦУМ*

Відповідно до Закону України «Про освіту» загальноосвітні і позашкільні навчальні заклади повинні забезпечити професійне самовизначення учнів. Саме тому формування готовності школярів до трудового життя - одне з основних завдань освітніх закладів України.

Заслужений вчитель України Василь Олександрович Сухомлинський великого значення у сфері виховання дітей надавав впливу навколишнього середовища. Він вважав, що екологічне та трудове виховання тісно пов'язані з природоохоронною діяльністю.

Метою трудового виховання Сухомлинський бачив виховання працьовитості шляхом отримання радості від виконаної роботи. Він вважав, що «Працелюбство – це насамперед сфера емоційного життя дітей. Дитина прагне працювати тоді, коли праця дає їй радість. Радість праці – потужна виховна сила, завдяки якій дитина усвідомлює себе як члена колективу».

Великий педагог вважав, що самих екологічних знань з охорони довкілля, якщо вони не втілюються на практиці, недостатньо. Важливо, щоб вихованці брали участь у збереженні і збагаченні природи рідного краю; тільки у цьому разі у них формуються необхідні уміння і навички, розвивається відповідальне, бережне ставлення до навколишнього середовища.

Праця - найважливіший з методів виховання. В.О. Сухомлинський писав: «Дитинство не повинно бути суцільним святом – якщо немає трудового напруження, посилюючого для дітей, для дитини залишиться недоступним і щастя праці. Вища педагогічна мудрість трудового виховання полягає у тому, щоб затвердити в дитячому серці ставлення людини до праці. Праця для народу є не лише життєвою необхідністю, без якої немислиме людське існування, але й сферою багатогранних проявів духовного життя, духовного багатства особистості. У праці розкривається багатство людських відносин»

У своїй праці "Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості" В.О.Сухомлинський пише: "Праця і тільки праця - основа всебічного розвитку особистості. Не може бути й мови про всебічний розвиток, якщо людина не пізнала радості праці".

Якщо вихованців залучити до улюблених видів трудової діяльності, то це принесе їм задоволення і захоплення від результатів виконаної справи. Коли ж дитина позбавлена можливості займатися працею вона шукає інших задовольень, таких як цигарки, алкоголь, наркотики. Ось чому, залучаючи вихованців до трудової діяльності, педагоги формують у них любов до праці, підтримують їх працездатність, прищеплюють їм трудові уміння і навички, виховують повагу до людей праці.

Як приклад реалізації принципів трудового виховання В.О.Сухомлинського може слугувати діяльність учнівських лісництв, основними завданнями якого є здобуття знань, умінь і навичок у галузі лісництва, виховання свідомого ставлення до праці, до охорони природи, використання та відтворення лісових ресурсів, профорієнтація. Робота в учнівському лісництві – це така система трудового виховання, у якій праця формує моральний і інтелектуальний вигляд особистості.

Аналізуючи готовність вихованців до трудового життя, необхідно враховувати, що вони уміють робити для суспільства і що дає їм праця для їх особистого духовного життя, якою мірою в трудових успіхах розкриваються їх сили та здібності.

Протягом 2014-2015 навчального року у закладах освіти області було створено 21 гурток «Юні лісівники-дендрологи», а також працювало 41 учнівське лісництво у яких було задіяно близько тисячі школярів.

Під час занять з юними лісівниками керівники учнівських лісництв чималу увагу приділяють трудовому вихованню та формуванню у вихованців навиків дослідницької роботи. З цією метою діти залучалися до проведення дослідів у дендрологічних відділках НДЗД, шкільних лісництвах, природоохоронних територіях області.

Зразковим прикладом роботи в Хмельницькій області є шкільне учнівське лісництво Пліщинської ЗОШ І-ІІІ ст. Шепетівського району (кер. Зведенюком М.А.). За останні 10 років юними лісівниками цього навчального закладу було висаджено 57,3 гектарів лісу та щорічно займалися очисткою лісу на площі 10 га. Ними обсаджено обидва береги річки Очеретянки протяжністю 4,8 кілометрів, поновлено дендропарк на площі 2 гектари. За юними лісівниками закріплено 96 га лісу та 7 га заповідного урочища «Адамове займисько», а ще вони доглядають 2 гектари шкільного дендропарку.

Юні лісівники Пліщинського учнівського лісництва разом з їх керівником Зведенюком М.А. вперше в Європі насінним способом розмножили відкасник осотовидний – рослину Червоного європейського списку і передали в Національну академію живий матеріал у вигляді насіння і коренів. Тепер ці рослини прижилися у Національному ботанічному саду ім. М. Гришка

В Пліщинському учнівському лісництві постійно проводиться профорієнтаційна робота. Її вихованці – студенти Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки, Київської аграрно-технічної сільськогосподарської академії, Національного університету біоресурсів і природокористування України, Львівського лісотехнічного університету, Хмельницького національного університету. Серед них є два кандидати наук, старший науковий співробітник, аспіранти, лісничі, а 29 випускників цього навчального закладу працюють у галузі лісового господарства України.

Члени Полянського учнівського лісництва, що діє на базі Полянської ЗОШ І-ІІІ ст. Шепетівського району (керівник Мамчур М.О.) дослідницькою роботою займаються на базі Мальованського лісництва. Для проведення

природоохоронної та дослідницької роботи учням передано лісу площею 12 га, та лісовий розсадник на площі 0,20 га. Юні лісівники цього закладу, співпрацюючи з місцевим лісництвом, створили своє учнівське лісництво.

Юні лісівники закладу постійно залучаються до роботи у розсаднику місцевого лісництва, їх силами посаджено 8 га лісу, на території регіонального ландшафтного парку «Мальованка», ними ж прокладено екологічну стежину, під час екскурсії по якій діти досліджували видовий склад та доглядали за рослинним і тваринним світом, проводили нескладні дослідження. На одній із зупинок діти вивчають життя диких свиней, доглядаючи за ними.

Поряд з цим учнівська молодь Полянського шкільного лісництва допомагає лісникам у проведенні лісгосподарських робіт: посадка і посів лісу, охорона лісу від пожеж, збір насіння дерев і кущів, вирощування саджанців і сіянців для озеленення населених пунктів, заготівля дарів природи, охорона тваринного світу.

Ряд колишніх юних лісівників цієї школи пов'язали свій життєвий шлях з дитячим захопленням. Полянська школа стала кузницею кадрів майбутніх висококваліфікованих господарів лісу для нашої держави.

Учніське лісництво Масівецької ЗОШ І-ІІ ст. (кер. І.М.Григоров) діє на базі Червонозірківського лісництва Хмельницького району з 2000 року й займається лісгосподарською, природоохоронною та дослідницькою діяльністю. На базі ЗОШ створено кабінет лісництва. У 2009 році команда юних масівецьких лісівників виборола ІІ почесне місце серед 26 команд України на ІІІ Всеукраїнському зльоті учнівських лісництв.

За завданням науковців Рівненського педагогічного університету і лісівників Кам'янківського лісництва працюють юні лісівники Цвітоського НВО Славутського району. Вони виконують дослідницьку роботу з самшитом вічнозеленим. Зокрема, виконано завдання по досліді на тему «Вирощування садівного матеріалу деревних порід зеленим живцюванням у теплицях і вплив інтенсивності поливу на процес укорінення живців». В ході виконання дослідження юними природолюбамі проведено роботу по укоріненню живців і визначено, як впливає інтенсивність поливу на строки даного процесу.

Юні лісівники Цвітоського НВО постійно залучаються до роботи у розсаднику місцевого Кам'янківського лісництва. Силами дітей та лісівників було посаджено 4 га лісу та заготовлено 8 т. сіна. Працівники лісового господарства постійно запрошують юних лісівників до створення полезахисних і прибережних лісових смуг, заліснення ярів, балок. Юні лісівники працюють не тільки навесні та влітку але й восени і взимку, зокрема випробовують різні способи стратифікації насіння дерев і кущів.

За 2014 рік дбайливими руками 18 юних лісівників Сквородківського учнівського лісництва що у Старокостянтинівському районі посаджено 1 га лісу за учнівським лісництвом закріплено 186 га лісу де діти проводять лісгосподарські роботи разом з лісниками Старокостянтинівського лісництва. Заготівля сіна, та віників, збирання жолудів, вирощування

саджанців лісових культур. Дітьми цього навчального закладу закладено шкільний дендропарк.

Юні лісівники Малієвецької ЗОШ І-ІІІ ст. Дунаєвецького району, працюючи у шкільному лісництві, посадили у минулому навчальному році близько 4-х га лісу, зокрема: молодих саджанців сосни, дуба, берези та ін. За ними закріплено 307,5 га лісу за яким вони старанно доглядають. У минулому році діти висівали насіння дерев на схилах балок та ярів.

Праця, до якої залучаються члени учнівських лісництв області, зумовлює формування почуття причетності та відповідальності за екологічний стан лісової флори і фауни, дає можливість відчувати себе частиною природи і бажання покращити сучасний стан лісового біоценозу.

Праця дітей повинна мати якнайбільше спільного з продуктивною працею дорослих. Чим більше праця дітей схожа на працю дорослих, тим сильніший її виховний вплив. Вони повинні якомога раніше використовувати такі ж знаряддя праці, що і дорослі. Великого виховного значення має робота коли діти і дорослі працюють разом пліч-опліч.

Під керівництвом наставників юні лісівники вчать працювати з найпростішими і доступними знаряддями праці по догляду за деревами та кущами (сапами, мечем Колесова, секаторами та ін.). Поряд з педагогами і фахівцями лісової справи діти відчують себе впевненими, майбутніми господарями наших лісів. Тому праця молоді в учнівському лісництві при вмілій її організації в сучасних умовах сприяє реалізації основних принципів трудового виховання, відіграє одну з найголовніших ролей у становленні і формуванні повноцінної особистості, якої потребує сьогоднішнє суспільство.

Список використаних літературних джерел

1. Положення про учнівське лісництво в загальношкільних та позашкільних навчальних закладах.

2. Бех І.Д. Моральна самосвідомість особистості як предмет педагогічних зусиль В.О. Сухомлинського [Текст] // Рідна школа, 2005. – № 12. – С. 13-15.

3. Загрева В.Я. Сучасні проблеми трудового виховання молоді у контексті педагогіки В.О. Сухомлинського / В.Я. Загрева // Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського у діалозі із сучасністю (збірник статей): Матер. наук.-практ. конф, 24-27 червня 2014 р., м. Луцьк. – Луцьк, 2014. – С. 9-13.

4. Самойленко Н.О. Трудове виховання у наукових працях В.О. Сухомлинського / Н.О. Самойленко // Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського у діалозі із сучасністю (збірник статей): Матер. наук.-практ. конф, 24-27 червня 2014 р., м. Луцьк. – Луцьк, 2014. – С. 89-92.

5. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори: в 5-ти т.-К: Рад.школа, 1977.

6. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка // К: Рад.школа, 1978.

ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО У ПРАКТИЦІ ЕКОЛОГО-ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ У ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

*Хлус Л.М., Морозова Т.В.,
КЗ «Чернівецький ОЦЕНТУМ»,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича*

На сучасному етапі розвитку суспільства питання екологічного та трудового виховання набувають особливої гостроти. Велику спадщину у сфері виховання дітей навколишнім середовищем залишив видатний український педагог, заслужений учитель України Василь Олександрович Сухомлинський. Екологічне виховання в педагогічній спадщині В.О. Сухомського – це отримання позитивних почуттів від навколишнього світу, які надалі матимуть велике значення для духовного зростання дитини. Сухомлинський вибудував тонку педагогічну систему, орієнтовану на природоохоронне навчання і виховання. Суспільне виховання, на думку педагога, не повинно відокремлювати дитину від навколишнього світу [1]. Проблемою екологічного виховання В.О. Сухомлинський займався впродовж усієї своєї педагогічної діяльності і довів, що природа сама собою не виховує; виховує лише активна взаємодія дитини з нею, яка неможлива без сумлінної праці. Саме тому екологічне та трудове виховання тісно пов'язані з природоохоронною діяльністю. Він пропонував формувати систему екологічних знань, навичок, поглядів, переконань, моральних норм, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності.

В.О. Сухомлинський, судячи з його книг і статей, вважав, що життя дитини безцінне. На підставі цього робив такі висновки – не можна втрачати жодної хвилини цього життя, потрібно використовувати його для виховання. І одним з найважливіших виховних методів є праця. «Дитинство не повинно бути суцільним святом – якщо немає трудового напруження, посиленого для дітей, для дитини залишеться недоступним і щастя праці. Вища педагогічна мудрість трудового виховання полчає у тому, щоб затвердити в дитячому серці народне ставлення до праці. Праця для народу є не лише життєвою необхідністю, без якої немислиме людське існування, але й сферою багатогранних проявів духовного життя, духовного багатства особистості. У праці розкривається багатство людських відносин» [7].

Виховна функція праці полягає у гармонійному поєднанні індивідуальних і громадських інтересів. Індивідуальні та суспільні інтереси можуть поєднуватися лише в колективі. Причому в колективі часто колективні інтереси стають індивідуальними, ставляться вище за власні.

Метою трудового виховання Сухомлинський бачив виховання працьовитості методом отримання радості від праці: «Працелюбство – це насамперед сфера емоційного життя дітей. Дитина прагне працювати тоді, коли праця дає їй радість. Чим глибше радість праці, тим більше діти

дорожать власною честю, тим наочніше бачать у діяльності самих себе – свої зусилля, своє ім'я. Радість праці – потужна виховна сила, завдяки якій дитина усвідомлює себе як члена колективу» [5].

Коли сьогодні говорять про трудове виховання, то найчастіше мають на увазі фізичну працю, працю своїми руками. Але це не зовсім вірний підхід. Розумова праця – це не «теж праця», а та праця, якій якраз і повинна навчати школа та позашкільні заклади. А фізична праця при навчанні використовується як допоміжна, як стимул до пізнання. В.О. Сухомлинський вичленив дві важливих складових успішного виховання в дитині працелюбності: виховання на власному прикладі і навчання інших дітей своїм вмінням. На його думку, важливо також, щоб учень в процесі трудового виховання не просто засвоїв певні навички на середньому рівні, а знайшов би собі таку справу, в якій би перевершив інших учнів. І кожен став би в своїй справі найкращим: «...для того, щоб праця стала улюбленою справою, захопленням, необхідний успіх, що перевищує найвищі вимоги, посилені для всіх учнів даного віку. Такий успіх ми і називаємо значним» [6].

Великий педагог вважав, що самих екологічних знань з охорони довкілля, якщо вони не втілюються на практиці, недостатньо. Важливо, щоб вихованці брали участь у збереженні і збагаченні природи рідного краю; тільки у цьому разі у них формуються необхідні уміння і навички, розвивається відповідальне, бережне ставлення до навколишнього середовища.

В методиці екологічного виховання за В.О. Сухомлинським можна виділити три основних принципи: природовідповідності, цілісності та неперервності. Принцип цілісності екологічного виховання проходить червоною ниткою через усю педагогічну діяльність великого природолюбця. Цілісність спілкування з природою, згідно його уявлень, повинна відбуватися у різних формах: через працю, споглядання, творчість, науковий пошук, спостереження, милування. Знаковим, на наш погляд, є те, що на перший план у цьому переліку Василь Олександрович поклав працю.

Оцінюючи значення праці у моральному вихованні дитини, В.О. Сухомлинський писав: «Почуття поваги до праці пов'язує дитину духовними нитками обов'язку з іншими людьми – спочатку з близькими, а потім з усіма чесними співвітчизниками. З почуття поваги до праці, з думки про те, що праця – творець щастя, народжується той стан повинності, без якого немислимо собі уявити елементарну моральну культуру людини, її відповідальність за своє майбутнє» [7].

В основу трудового виховання сучасної молоді покладено поєднання індивідуального психологічного розвитку, професійного становлення та сформованості відповідних особистісних якостей. Тому рисами трудового виховання молоді є освіченість та світоглядна зрілість, прагнення до професійного самовизначення, висока загальна працездатність [2].

Формування у дитини високої громадської позиції неможливо уявити поза зв'язком з трудовим вихованням [3]. Система трудового навчання та виховання, створена В.О. Сухомлинським впродовж багаторічної

педагогічної діяльності, викладена ним у книзі «Павлиська середня школа» [6]. Її можна узагальнити у наступних тезах [4]:

1. Забезпечення єдності трудового виховання і загального розвитку учнів – морального, інтелектуального, естетичного й фізичного.

2. Розкриття, виявлення, розвиток індивідуальності людини у праці.

3. Забезпечення суспільно корисної спрямованості праці, використання її великих виховних можливостей.

4. Залучення дітей до продуктивної праці з раннього віку.

5. Включення учнів у різноманітні види праці, оскільки дитині властиве прагнення до змін, чергування, поєднання двох-трьох видів трудової діяльності. Чим різноманітнішою буде праця дітей, тим свідоміше вони обиратимуть професію.

6. Забезпечення постійності, безперервності участі школярів у праці. У праці виробляється одна з найважливіших рис особистості – самостійність, провідне значення для виховання якої має створення ситуацій, в яких учні могли б повною мірою виявляти активність й ініціативу.

7. Привнесення рис продуктивної праці дорослих у дитячу працю.

8. Надання праці творчого характеру, створення умов для поєднання розумової і фізичної діяльності.

9. Дотримання наступності змісту трудової діяльності, вмінь і навичок.

10. Забезпечення обов'язковості включення учнів у продуктивну працю.

11. Дотримання принципу посиленості трудової діяльності та необхідність чергування розумової й фізичної праці, урізноманітнення їх видів.

11. Забезпечення єдності праці й багатогранного духовного життя.

Однією з форм суспільно корисної праці в Павлиській середній школі, яку очолював В.О. Сухомлинський, було збереження багатств природи. Продовжуючи традицію школи В.О. Сухомлинського, значну роботу в цьому напрямі здійснюють слухачі очно-заочної біологічної школи комунального закладу «Чернівецький обласний центр еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді». Одним з основних завдань ОЗБШ є ознайомлення учнів з основами теоретичних та прикладних знань про особливості сучасного наукового біологічного дослідження, виховання у них якостей натураліста-дослідника та природознавця. Впродовж вивчення курсів у секціях «Ботаніка», «Зоологія», «Екологія», «Квітництво» учні знайомляться з організаційними та методичними засадами науково-дослідної роботи; набувають вміння працювати з джерелами монографічної та періодичної наукової літератури, планувати та аналізувати результати досліджень, представляти їх у вигляді реферату та доповіді. Вони вчаться вести польові щоденники, журнали реєстрації проб та лабораторні журнали, вести спостереження у природі, а також аналізувати й узагальнювати їх результати. Паралельно учні виконують індивідуальні та групові навчально-дослідницькі роботи. Поруч із класичними формами проведення занять, широко використовуються лекції-екскурсії та натурні практичні заняття (знайомство з польовими методами біологічних та екологічних досліджень). Часто вони

відбуваються у формі трудових акцій. Так, слухачі секції «Квітництво» Кам'янської ЗОШ Сторожинецького р-ну та Мало-Кучурівського ЗНЗ Заставнівського р-ну проводять озеленення пришкольньої території, в тому числі – посадковим матеріалом, вирощеним власноруч в процесі виконання дослідницьких робіт. Слухачі секції «Зоологія» ОЗБШ – учні Горошовецького НВК Заставнівського р-ну неодноразово здійснювали трудові акції по посадці дерев і догляду за ними з метою створення дендрарію на занедбаній території. В даний час розробляється спільний проект створення міні-заказнику на лісовій ділянці площею близько 10 га, на території якого учні здійснюватимуть спостереження та дослідження.

Отже, ми бачимо, що педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського не втратила свого визначального значення. Ефективно використовуючи у своїй роботі спілкування з природою, В.О. Сухомлинський зміцнював, розвивав пам'ять своїх вихованців, збагачував її поняттями, істинами, узагальненнями, повсякденним спілкуванням з природою. Використання його педагогічного спадку і нині є надзвичайно доцільним, оскільки сприяє інтелектуальному, духовному та фізичному розвитку дитини, допомагає виховувати духовне багатство, вчить відчувати, сприймати, порівнювати, аналізувати.

Література

1. Бех І.Д. Моральна самосвідомість особистості як предмет педагогічних зусиль В.О. Сухомлинського [Текст] // Рідна школа, 2005. – № 12. – С. 13-15.
2. Загрева В.Я. Сучасні проблеми трудового виховання молоді у контексті педагогіки В.О. Сухомлинського / В.Я. Загрева // Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського у діалозі із сучасністю (збірник статей): Матер. наук.-практ. конф, 24-27 червня 2014 р., м. Луцьк. – Луцьк, 2014. – С. 9-13.
3. Пинзеник М. Роль праці в системі морального виховання дітей в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського / М. Пинзеник // Освітній простір. Глобальні, регіональні та інформаційні аспекти: Науково-методичний журнал. – Вип. 1. – Чернівці: Черемош, 2011. – С. 85-87.
4. Самойленко Н.О. Трудове виховання у наукових працях В.О. Сухомлинського / Н.О. Самойленко // Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського у діалозі із сучасністю (збірник статей): Матер. наук.-практ. конф, 24-27 червня 2014 р., м. Луцьк. – Луцьк, 2014. – С. 89-92.
5. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям / В.А. Сухомлинский / Избранные произведения. В 5-ти тт. – Т. 3. – Киев: Радянська школа, 1979. – С. 7-282.
6. Сухомлинский В.А. Павлышская средняя школа / В.А. Сухомлинский / Избранные произведения. В 5-ти тт. – Т. 4. – Киев: Радянська школа, 1979. – С. 7-92.
7. Сухомлинский В.А. О воспитании / В.А. Сухомлинский. – М: Политиздат, 1985. – 270 с.

ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ - ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ У СИСТЕМІ РОБОТИ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО ОБЛАСНОГО ЦЕНТРУ ЕКОЛОГО-НАТУРАЛІСТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

*Кузьмінська В. В.,
Чернівецький ОЦЕНТУМ*

Зміни в соціальному, політичному та економічному житті України вимагають оновлення і збагачення духовної культури, виховання всебічно розвинутих особистостей, здатних адаптуватися до нових умов розвитку суспільства в країні. Провідна роль у формуванні особистості належить вихованню як об'єктивно-закономірному процесу цілеспрямованої систематичної підготовки до активної участі в суспільному, виробничому та культурному житті, до виконання різноманітних соціальних функцій. Цей процес базується на відповідному змісті освіти, має свої методологічні та методичні аспекти, які знайшли відображення в дослідженнях багатьох учених, педагогів і психологів, зокрема в працях Ю.П. Азарова, Ю.К. Бабанського, Т.А. Ільїної, В.С. Ледньова, І.Я. Лернера, Б.Т. Лихачова, І.В. Мартинюка, М.М. Скаткіна, Д.О. Тхоржевського, М.Д. Ярмаченка та інших.

Формування у людини високих рис громадянських обов'язків неможливо уявити поза зв'язком із трудовим вихованням. «Почуття поваги до праці, – писав В.О. Сухомлинський, – пов'язує дитину духовними нитками обов'язку з іншими людьми – спочатку з близькими, а потім з усіма чесними співвітчизниками. З почуття поваги до праці, з думки про те, що праця – творець щастя, народжується той стан повинності, без якого немислимо собі уявити елементарну моральну культуру людини, її відповідальність за своє майбутнє».

Виховання є системним об'єктом, що включає розумове, моральне, естетичне, патріотичне, екологічне, духовне, економічне, фізичне, сенсорне, правове, трудове виховання та самовиховання. З цих складових найбільш вагомим є трудове, оскільки на практиці воно ототожнюється з вихованням взагалі і цілеспрямовано здійснюється передусім в процесі трудового навчання, де створюються сприятливі умови для реалізації всіх названих компонентів.

Теоретичною розробкою питань трудового виховання займалися П.Р. Атутов, П.П. Блонський, П.П. Костенков, Н.К. Крупська, В.М. Мадзігон, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський, М.П. Тименко, Д.О. Тхоржевський та інші. Трудове виховання розглядається ними як головна складова частина виховання і в системі його здійснення вирішальне значення відводиться школі. Проте в сучасних економічних умовах від учнів вимагається більше того, що входить до змісту шкільних програм. Тому в розв'язанні цієї проблеми важливе місце належить позашкільним закладам, які покликані розвивати у дітей інтерес до творчості, культури, економіки, науки з тим, щоб забезпечити для них можливість реалізувати себе в майбутньому у тій

галузі, яка їм природно притаманна і відповідає потребам суспільного виробництва.

Ще більшого значення набуває трудове виховання в умовах науково-технічного прогресу і ринкової економіки, коли від людини потрібні висока кваліфікація, широка технічна обізнаність і здатність до швидкого оволодіння досконалішими трудовими вміннями і навичками. Ось чому залучення школярів та учнівської молоді (в тій або іншій формі) до продуктивної праці, організація трудового виховання стають невід'ємною частиною навчально-виховного процесу кожного позашкільного закладу.

Правильно здійснюване трудове виховання, безпосередня участь школярів у суспільно корисній, продуктивній праці є дієвим чинником громадянського становлення, морального та інтелектуального формування особистості, її фізичного розвитку. Зрештою, праця як чинник виховання сприяє життєвому самовизначенню і правильному вибору професії.

Чернівецький обласний центр еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді як позашкільна дитяча установа, згідно зі своїм спрямуванням і специфікою роботи сприяє активному залученню вихованців до трудової діяльності, дає їм різноманітні трудові навички в нових умовах господарювання – основні уявлення про нові технології, сучасні економічні, правові, екологічні знання, є важливою ланкою в системі професійної орієнтації молоді.

Найбільш повно розкривають значення трудового навчання та виховання як важливої складової педагогічного процесу Чернівецького ОЦЕНТУМ слова В.О. Сухомлинського: «Праця стає великим вихователем, коли вона входить у духовне життя наших вихованців, дає радість дружби й товаришування. Розвиває допитливість і любов до знання, породжує хвилюючу радість подолання труднощів, відкриває все нову і нову красу в оточуючому світі, породжує перше громадянське почуття – почуття творця матеріальних благ, без яких неможливе життя людини».

Реалізуючи завдання трудового виховання, педагогічний колектив Центру поставив перед собою завдання не лише вивчення й осмислення теоретичних положень та накопичення практичного досвіду видатного вченого, педагога, а й творчого використання педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського.

Система роботи закладу з трудового виховання здійснюється різними шляхами, а саме:

- на заняттях творчих об'єднань;
- під час роботи на навчально-дослідній земельній ділянці;
- в дендрарії;
- в куточку живої природи;
- на міні-кролефермі;
- в пташнику, голубнику, пасіці;
- в навчальних та експериментальних лабораторіях;
- трудові десанти;

- участь у обласних та Всеукраїнських трудових акціях, операціях, конкурсах тощо.

Першою сходинкою у трудовому вихованні юннатів Чернівецького ОЦЕНТУМ є різноманітні творчі об'єднання. В закладі працює 50 гуртків, діяльністю яких охоплено понад 1200 учнів різних вікових категорій. Програмою кожного профільного гуртка, крім вивчення теоретичного матеріалу, передбачено формування трудових умінь і навичок. Уже протягом багатьох років під час планування роботи гуртків та підготовки до занять обов'язковою умовою для педагогів Центру є проведення конкретної практичної роботи на кожному занятті (робота на навчально-дослідній земельній ділянці, суспільно корисна робота з охорони навколишнього середовища, догляд за тваринами куточка живої природи, виготовлення наочних посібників тощо). Це сприяє збагаченню знань і розумовому розвитку дітей, привчає їх застосовувати одержані теоретичні знання на практиці, працювати в колективі, обмінюватися певним власним досвідом, підсумовувати результати власної праці. Гуртківці несуть відповідальність за стан, якість, результати певних видів праці, за їх кінцевий результат. Такий підхід дозволяє формувати не тільки трудові навички, культуру праці, але й уміння планувати, організовувати і конкретизувати свою роботу, домагатись її високих результатів.

Розвитку і поглибленню трудових умінь і навичок сприяє безпосередня робота дітей на навчально-дослідній земельній ділянці. Праця на навчально-дослідній земельній ділянці є однією з форм трудового виховання, яка викликає у дітей не зневагу до фізичної праці, а цікавість і захоплення, сприяє усвідомленню школярами її суспільної користі й виробничої значущості. Різноманітність видів праці, в яких беруть участь юннати, дає змогу розвивати їх здібності, нахили, інтереси, створює умови для вибору майбутньої професії.

Навчально-дослідна земельна ділянка Чернівецького ОЦЕНТУМ відповідає Положенню про НДЗД і є зеленою методичною лабораторією для проведення навчальних і практичних занять, організації дослідницької, природоохоронної роботи та продуктивної праці не лише для юннатів Центру, а для учнів навчальних закладів міста. Основними напрямками діяльності юннатів на земельній ділянці є вирощування рослин, спостереження за їх ростом і розвитком, проведення дослідницько-експериментальної роботи з овочевими, зерновими та плодово-ягідними культурами за завданнями науковців Інституту біології, хімії та біоресурсів Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича, Придністровської дослідної станції садівництва. Трудова та дослідницька діяльність на НДЗД сприяє формуванню творчої особистості дитини, розвитку її уявлення, науково-дослідницького підходу до вирішення проблем сільськогосподарського спрямування, отриманню нових знань, вмінню їх творчо використовувати, а найголовніше готує до творчої праці. На необхідності такої роботи наголошував В.О.Сухомлинський, так як кожна

дитина «...виявляє індивідуальну обдарованість, талановитість у праці або ж на навчально-дослідній ділянці, або у майстерні».

Одним із дієвих засобів підготовки учнівської молоді до сільськогосподарської праці, залучення її до дослідницької діяльності, розвитку інтересів учнів відповідно до вимог сьогодення та соціального замовлення, професійної орієнтації є праця в зоолого-тваринницькому відділі Центру, який включає: куточок живої природи, кролеферму, пташник, голубник, учбову пасіку.

Школою трудового навчання й виховання для юннатів міста став куточок живої природи Чернівецького ОЦЕНТУМ, який діє у відповідності до Положення про куточок живої природи загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів, і є базою для проведення гуртків «Акваріумісти», «Любителі домашніх тварин», «Основи біоетики», «Основи перепелівництва» та ін. На заняттях цих гуртків в повній мірі вивчаються умови і правила утримування, годівлі, розведення тварин. Юннати ознайомлюються з проблемами біоетики й охорони тваринного світу, з основами генетики та селекції. Розвиваючи творчі здібності у вихованців керівники гуртків залучають їх до експериментальної та науково-дослідницької роботи. Оволодіння майстерністю дослідження, експериментування, використання даних науки і практики, робота з науковою літературою виховує у дітей працелюбність, розвиває аналітичне мислення та вміння узагальнювати отримані результати.

В.О. Сухомлинський писав, що творчий характер трудової діяльності розкривається перед дитиною тоді, коли вона зайнята тривалою працею. Що потребує щоденної думки, піклування. І однією із найсильніших спонук до фізичної праці є важливість задуму цієї праці, поєднання зусиль розуму і рук. Чим важливіший задум, тим з більшим інтересом виконується робота.

Отже, вивчення та відродження педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського, творче використання його плідних ідей є, безумовно, корисним підґрунтям для модернізації компетентісно спрямованого інноваційного розвитку навчально-виховного процесу в сучасному позашкільному навчальному закладі.

Список використаної літератури

1. Биковська О.В., Дмитренко П.В. Шляхи підвищення ефективності позашкільної освіти та виховання // Наукові записки: Збірник наукових статей -К.: НПУ, 2000, Ювілейний випуск - С. 88-93.
2. Вербицький В.В. Еколого-натуралістична освіта в Україні: історія, проблеми, перспективи. – К. СМП «АВЕРС» 2003.
3. Даніелян А.Я. Проблеми трудового виховання в педагогічній спадщині В. Сухомлинського.
4. Сухомлинський В.О. Гармония трех начал // Журналист.- 1970. - 8.
5. <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/104/18041-problema-trudovogo-vixovannya-v-pedagogichnij-spadshhini-v-su>

ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Руденко О. М., КЗ «Чернігівська обласна станція юних натуралістів»

Успішне навчання і виховання молоді сьогодні неможливе без глибокого вивчення і творчого впровадження в життя педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського, яка стає особливо актуальною в умовах сьогодення. Педагогічна спадщина Сухомлинського багатоаспектна, її пронизує проблема проектування людини, яка ґрунтується на ідеї всебічного розвитку особистості. Всі сторони виховання (розумове, моральне, естетичне, трудове, фізичне) він розглядав у єдності, вважаючи, що при упущенні чогось одного не розв'яжеться жодне виховне завдання.

Переслідуючи ідею залучення учнів до розумової праці, Сухомлинський стверджував, що остання є не просто сидіння на уроці, занятті, або вдома за книжкою. Розумова праця - це зусилля думки. Мислення в учнів з'являється там, де є потреба відповісти на запитання, прагнучи до поєднання праці душі, мислення і рук. Важливе місце у цьому відводив проблемному навчанню, коли новий матеріал учитель подає як проблему, яку учні разом із ним повинні розв'язати.

Сухомлинський помітив, що думка в дітей починає працювати, якщо їх повести у ліс, на луг, у поле, і там ставити дітям тисячу запитань «чому», там чекати відповіді і добиватися її. Емоційна радість, спільне переживання краси, спільне прагнення зрозуміти і дають це бажання пробудження думки. З точки зору Сухомлинського, діти повинні жити в світі краси, гри, казки, музики, малюнка, фантазії, творчості. У зв'язку з цим він практикував у своїй роботі уроки думки. Це були уроки на природі, де дітям можна задавати тисячі питань. Урок в природу - подорож до джерела живої думки. Пробудженню думки сприяло бажання зрозуміти природні явища, спостереження за ними. Сухомлинський вважав, що праця думки неможлива без дитячої творчості.

Виходячи з однієї з основних ідей своєї педагогіки - повноти щастя дитини Сухомлинський вважав, що дитина не може бути щасливою, коли їй у школі погано. Запорука щастя - у шкільних успіхах. Дитині треба допомагати вчитися. Треба дати їй відчуття себе достатньо здібною для оволодіння шкільною наукою. На думку Сухомлинського, у системі трудового виховання треба використовувати всі види праці у їх різноманітності: навчальну і виробничу, короткочасну і довготривалу, платну і безкоштовну, ручну і механізовану, у майстерні і в полі, індивідуальну і колективну. Сухомлинський підкреслював надзвичайну важливість того, щоб дитяча праця включалася в економічне, матеріальне життя сім'ї, була в ньому

органічною необхідністю. Як тільки дитина навчилася нести своєю рукою ложку від тарілки до рота, вона працює, - говорить народна мудрість. Дуже важливо навчити дітей довготривалої праці. Адже справжню велику роботу можна виконати лише за роки. Така людина навчиться ставити далекі цілі і добиватися їх.

Вирішувати цю проблему Сухомлинський радить через відкриття перед учнем тих сфер його розвитку, де він може досягти вершини, бути кращим за інших. Цьому сприяє, передусім, залучення дітей до участі у різних гуртках, секціях.

Однією із форм роботи у вільний від навчання час є заняття в учнівських лісництвах. Учні не тільки поглиблюють свої знання з ботаніки, зоології, екології, а й займаються практичною роботою. Юні лісівники заготовляють насіння деревних і чагарникових рослин, займаються посадкою лісових культур на територіях держлісгоспів, регулярно проводять рейди до лісу з метою очищення забруднених місць, стихійних звалищ та смітників. Проводиться широка просвітницька робота серед населення щодо збереження природного середовища та охорони лісу. Серед учнів проводяться різноманітні акції, конкурси, свята на природоохоронну тематику. Пройшовши таку школу трудового гарту випускники школи отримують основи знань з ведення лісового господарства, Це має особливе значення у профорієнтації учнів і сприяє вибору майбутньої професії.

За учнівськими лісництвами закріплюються лісові насадження, де під керівництвом працівників лісового господарства учні проводять науково-дослідницькі роботи.

Для прикладу, учнівське лісництво «Зелений патруль» Лісовосорочинської ЗОШ I-III ст. Прилуцького району працює на базі Кам'янського лісництва ДП «Прилуцьке лісове господарство». За учнівським лісництвом закріплено 141 га лісу.

Займаючись у шкільному лісництві протягом навчального року учні здійснили оцінку особливостей щільності та просторової структури популяції червонокнижних та ранньоквітучих видів рослин на території Кам'янського лісництва. Провівши дослідження, учні доповнили відомості про поширення червонокнижних та ранньоквітучих видів рослин на території Кам'янського лісництва; уточнили ареали їх поширення; провели оцінку щільності, просторової орієнтації рослин; привернули увагу громадськості до проблеми знищення видів. Було пораховано вікові особливості червонокнижних і ранньоквітучих рослин. Також проведено роз'яснювальну роботу серед населення, дослідним шляхом було визначено кислотність та вологість ґрунту.

Як підсумок проведеної роботи учнями шкільного лісництва нанесено на карту ареали поширення Червонокнижних видів рослин, яку вони передали до Кам'янського лісництва для подальшої охорони і збереження.

Відомості отримані під час виконання даного проекту можна використовувати для спільної роботи з лісництвом, з метою охорони червонокнижних та ранньоквітучих видів рослин. Також дану інформацію можна використовувати для проведення роз'яснювальної роботи та тематичних заходів для населення.

Підсумовуючи сказане хочеться додати, що виховання любові та звички до праці відбувається з метою утвердження в дитячому серці народного ставлення до праці. Праця для народу є не тільки життєвою необхідністю, без якої немислиме людське існування, але і сфера багатогранних проявів духовного життя, духовного багатства особистості.

ЗМІСТ

Передмова	3
Вербицький В.В. В.О. Сухомлинський як талановитий педагог та управлінець освітнім закладом.....	5
Медведева Т.В., Тряпїцина Н.В. Мікроклональне розмноження агрусу.....	12
Медведева Т.В., Тряпїцина Н.В. Вплив змін клімату на поширення фіто вірусів.....	17
Бїла І. М. Організація сприймання в інформаційному просторі.....	22
Ваганова Н.А. Психологічні основи розвитку художнього сприймання дітей.....	30
Кокарєва М.В. Розвиток творчого сприймання в юнацькому віці (на матеріалі творів живопису).....	38
Медведева Н. В. Розвиток естетичних почуттів в процесі сприймання на заняттях образотворчою діяльністю.....	44
Моляко В. О. Проблема творчого сприймання світу.....	49
Березова Л. В. Рівні реалізації стратегій розв'язування конструктивно – технічних задач студентами.....	54
Драган О.А. Формування досвіду дослідницької діяльності вихованців позашкільних навчальних закладів	60
Бойко Є. О. Сучасне виховання підростаючого покоління — запорука дбайливих і турботливих господарів рідного краю в світлі педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського.....	67
Мазур П., Федорчук М. Методичні поради по проведенню першого досліду у гуртку юних садівників.....	70
Іваськевич Г. Л. Використання педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського в трудовому вихованні учнівської молоді.....	75
Іванус А. В., Крикушенко М. В. Організація та робота шкільного лісництва на Павлоградщині	78
Бурлаков В. В. Проблема трудового виховання педагогічної спадщини В. Сухомлинського.....	82
Дмитрів О. П. Реалізація завдань сучасного трудового виховання неповнолітніх в контексті педагогічної системи В.О. Сухомлинського.....	87
Полтавець С. В. Організація трудового виховання в учнівських лісництвах.....	91
Кошіль М. І. Роль шкільних лісництв у формуванні екологічної свідомості школярів.....	97
Полюга Л. В. Виховуємо за В.О.Сухомлинським.....	101

Троїцька Т. Б., Ніконов С. Б. Трудове виховання у Миколаївському ОЕНЦУМ.....	103
Жембій В.В. Використання ідей В.О. Сухомлинського в трудовому вихованні учнівської молоді позашкільного навчального закладу	107
Пивовар Н.М. Втілення у роботі шкільного лісництва ідей трудового й громадянського виховання.....	112
Йосипенко О. М. Продовжуючи традиції.....	115
Валюх М. Ю. Ідеї В.О. Сухомлинського у роботі Полтавського обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді.....	122
Мороз Євдокія Трудове виховання – одна з форм всебічного розвитку особистості.....	125
Зеленська В. В. Формування екологічної свідомості особистості як засіб розвитку творчої компетентності та формування трудових навичок і вмінь учнів.....	131
Дулеба У.В. Трудове виховання - важлива складова в педагогічній спадщині В. Сухомлинського.....	140
Хруськова О.П., Пустирьова В.Є. Трудове виховання учнів загальноосвітньої школи через шкільний еколого-натуралістичний центр в контексті педагогічної системи В.О.Сухомлинського	144
Гавриленко Т. П. Учніське лісництво – школа трудового виховання у контексті педагогічних ідей В. Сухомлинського.....	148
Климчук В.В., Зотова О.В. Трудове виховання, науково-дослідницька робота і профорієнтація на лісгосподарські професії вихованців Пліщинського учнівського лісництва.....	155
Мирна Л.А. Екологічно компетентна особистість - виклик часу.....	159
Демчишина З.І. Трудове виховання юних лісівників у контексті педагогічної системи В.О.Сухомлинського.....	163
Хлус Л.М., Морозова Т.В. Використання педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського у практиці еколого-трудового виховання у позашкільних навчальних закладах.....	167
Кузьмінська В. В. Трудове виховання – важливий аспект у системі роботи Чернівецького обласного центру еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді.....	171
Руденко О. М. Трудове виховання учнівської молоді в контексті педагогічної системи В.О. Сухомлинського.....	175

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

ПОЛІГРАФІСТ

(0382) 70-20-71 • www.poligrafist.com • poligrafist2@gmail.com

Підписано до друку 17.08.2015 р. Формат 42х30/4. Гарнітура «Таймс». Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 4,67. Тираж 60 прим. Зам. №2283.

Видавництво «Поліграфіст». 29025, м. Хмельницький, вул. Курчатова, 8.